

Kendilerine Nifâk İsnâd Edilen Sahâbîler ve Rivâyetleri

Abdullah YILDIZ*

Özet: Bu çalışmada; kendilerine nifâk isnâd edilen, sahâbîlerden rivâyeti olanların rivayetleri ele alınmıştır. Konusunda ilk ve müstakil bir çalışma diyebileceğimiz bu makâlede biz, kendilerine nifâk isnâd edilen ve rivâyeti olan sahâbîleri; öncelikle İslâm tarihi, siyer ve meğâzi kitaplarından, klasik hadis kaynakları ve bazı tefsirlerden tespit etmeye ve bu sahâbîlere nifâk isnadının sebeplerini, onların tevbe edip etmediklerini, varsa sözleri ve rivâyetlerini tespit etmeye ve yorumlamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Peygamber, sahâbî, nifâk (münâfıklık), râvi, rivâyet, sikalık, zayıflık.

Abstract: In this study, we tried dealing with the contemporaries accused with nifâk (hypocrisy) and their narrows. It is possible that this article is independent and the first in its field. So, we established the informations on the contemporaries (accused with hypocrisy) provided by the *Sirah-Maghazi* literature, classical and genuine hadith literature and some classical commentaries of hadith and Holy Qor'ân. To do so, this article examines why, when, where they accused by nifâk (hypocrisy). Besides, this article brings to light their personality and narrows and interprets them and deals with its supporter narrows. Because of passing over the study capacity one article, we have to published in two articles way.

Keywords: Prophet, Contemporary, Nifâk (Hypocrisy), Transference, Transferor, Trustworthiness, Weakness.

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı

Giriş:

Lugat anlamı itibariyle “sohbet” kelimesinden türeyen “sahâbî”, ıstılahdaki genel kabul gören anlamıyla, “Hz. Peygamber’e mü’min olarak mülâki olan, arada irtidât girmiş olsa bile Müslüman olarak ölen kimseye”¹ denmektedir. İslâm âlimleri tarafından yapılmış birçok tanımları olan “sahâbî” teriminin, luğat anlamındaki zenginlik ve derinliği daha çok içermesi bakımından öne çıkan örfdeki tanımı ise, “Resûlullah (s) ile uzun süre sohbet eden, beraber ve hemhal olan, O’nun nebevî iklim ve terbiyesinde yetişip İslâm bilincine eren, sohbetin hakikati kendisinde mevcut olan ve bu vasıfları ölene kadar devam ettiren kimse” olarak bilinmektedir.² Sahâbîler, insanlar için örnek, itidal ve denge, Allah’ın kendilerinden râzı olduğu kimseler³, insanlık neslinin en hayırlıları ve onlar için te’minât ve güvencedirler.⁴

Bu durumda ilgili kavramın, genel kabul gören ve ulemâ tarafından öne çıkarılan bu tanımların içeriğine uygun olan tanımı, bir an Resûlullah’ı (s) gören veya kısa bir süre onunla beraber olan mü’minden ziyâde, daha husûsî ve özel nitelikler taşıyan mü’min kimse olmasıdır. Nitekim Enes b. Mâlik’den gelen şu rivâyetler de bu anlayışı te’yid etmektedir: Henüz sahâbîlerden birçok kimse hayatta iken tâbiünden bazı kimseler Hz. Enes’in yanına gelerek ona; “Resûlullah’ın ashâbından sizden başka kimse kaldı mı?” diye sordular. Hz. Enes de onlara; “Resûlullah’ı gören bazı bedevîler var, ama onunla sohbeti olan kimse kalmadı.”⁵ diye cevap verdi.

Bu rivâyetin de işâret ettiği gibi, özellikle Hz. Osman’ın hilâfetiyle gelişen olaylar, bu olaylar karşısında ashâbın tutum ve tavırları, Müslümanlar

¹ İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi’s-sahâbe*, I. Beyrût, Dâr-ü İhyâi’t-türâsi’l-arabi, 1328, I. 7; *Nüzhetü’n-nazar*, Mısır, 1934, s. 109; bkz. Talat, Koçyiğit, Hadis Tarihi, Ankara, Elif Matbaası, 1981; Abdullah Yıldız, *Rivâyetleri Açısından Bazı Sahâbîlerin Tartışılabilirliği*, HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI, 6, (Temmuz-Aralık 2003), s. 8-13.

² El-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr b. Ali (463/1070), *Kitâbü’l-kifâye fî İlmi’r-rivâye*, Beyrût, Dârü’l-Kütübî-İlmiyye 1988, s.50-51; İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali, *Telkîh-u fihûm-i ehli-l-eser fî uyûni’t-târîh-i ve’s-siyer*, thk. Ali Hasan, Kâhire, Matbatü’n-nemûzeciyye, ts. s. 101; bkz. Abdullah, Yıldız “*Rivâyetleri Açısından Bazı Sahâbîlerin Tartışılabilirliği*”, HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI, 6, (Temmuz-Aralık 2003), s. 4-13.

³ Bakara, 2/143; Âl-i İmrân, 3/110; Tevbe, 9/100; Fetih 48/18.

⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870), *el-Câmiu’s-Sahîh*, Fezâil-ü ashâbî-n-Nebî, 1, İstanbul, Çağrı Yayınları 1981, IV, 189; Rikâk, 7 (VII, 173); Eymân, 10, 27 (VII, 224, 233); Şehâdet, 9 (III, 151); Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc (261/874), *el-Câmiu’s-Sahîh*, Fezâilü’s-sahâbe, 207, 210-216, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, II, 1961, 1962-1965.

⁵ İbn Salâh, Ebû Amr Osmân b. es-Salâh (643/1245), *Ulûmü’l-hadîs*, Kâhire, 1931, s. 294; Ebu’l-Fida İsmâil b. Kesîr (774/1372), *el-Bâisü’l-hâsîs*, Beyrût, 1408/1987, s. 134; Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *Tedribü’r-râvî fî şerh-i takrîbî’n-Nevevî*, thk. Abdulvahhâb Abdullatif, Beyrût 1979, II, 211; Sehâvî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahmân, *Fethu’l-müçis bi şerh-i elfiyeti’l-hadîs li’l-İrâkî*, Beyrût 1992, IV, 85.

arasında “sahâbî” kavramının değişik algılanmasına sebep olmuş; bu algılamaya, İslâm ulemâsı arasında râvilik vasıfları cihetiyle “*Sahâbenin tamamı udûldür*”⁶ genel kabulüne zarar vermiş, onlar arsında ihtilâfa medâr olmuştur.⁷

Bu nedenle biz, sonradan tevbe etmiş olsalar bile kendilerine nifâk isnâd edilen bazı sahâbîler ve onların rivâyetleriyle ilgili yaptığımız bu çalışmanın, sahâbenin adâleti hakkındaki bir kısım tereddütleri gidermede yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

Makâlemize konu olan sahâbî râvileri metodik olarak üç alt başlık halinde, şu şekilde ele almaya çalıştık:

-Bahse konu olan sahâbîlerin her birini alfabetik olarak sıraladık.

-İlgili sahâbînin kimliği ve kişiliği hakkında “Hayatı ve Şahsiyeti” başlığında kısaca bilgi verdik.

-Bu sahâbîlerin rivâyetlerini ve râvilerini “Rivâyetleri ve Râvileri” başlığında tespit edip râvilerini dipnotta kısaca tanıttık.

-İlgili şahsa ait hadislerin adedini belirlemede öncelikle sened farkını dikkate aldık; metin farklıklarını kendi konusu içinde tahriç ettik ve rivâyetlerin adedlerini çalışmamızın değerlendirme tablosunda belirttik.

-Makale metnini uzatmamak için, “Rivâyetleri ve Râvileri” başlığında ilgili rivâyetlerin orijinal lafızlarını yazmaksızın sadece anlamlarıyla yetindik.

-Konu içinde geçen âyetleri koyu, sahâbî râvinin rivâyetini italik, kendi sözlerini ise tırnak içinde düz yazı olarak vermeyi yeğledik.

-İlgili rivâyetlerin her birinin sonunda, râvilerini müntehâsından (sahâbîden) ibtidâsına (başına yani müellif tarafına doğru) kronolojik olarak sıraladık.

-Râvileri sıralarken farklı dönem râvileri arasına (+), varsa çağdaş râvileri arasına (/) işâretlerini koyduk.

-Kaydettiğimiz rivâyetlerin sıhhat değerlendirmesini, varsa şâhid ve mütâbilerinin tahririni, ilgili rivâyetlerin konu ve alanını “Rivâyetleriyle İlgili Değerlendirme” başlığında kısaca belirttik.

Daha önceki çalışmalarımızda, kendilerine nifâk isnâd edilen sahâbîleri, rivâyetlerine yer vermeksizin kısaca tanıtmış,⁸ rivâyetlerini ve râvilerini incelememiştik. Bu nedenle biz, bu çalışmamızda kendilerine nifâk isnâd edilen sahâbîlerden gelen rivâyetleri ve kendi sözlerini araştırdık. Şimdi kendilerinden rivâyet gelen, nifâkla ithâm edilen bu sahâbîleri ve

⁶ El-Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 46-49; Suyûti, *Tedrib*, I, 318.

⁷ Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed (631/1233), *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Beyrut, 1402/1982, II, 90-91; Bkz. Yıldız, A, *Rivâyetleri Açısından Bazı Sahâbîlerin Tartışılabilirliği*, HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI, 6, (Temmuz-Aralık 2003), s. 15- 44.

⁸ Yıldız, Abdullah, Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları Münâfiklar, İstanbul, İz Yayıncılık, 2000, s. 226-263.

rivâyetlerini ele alacağız.

I. Ced b. Kays b. Sahr b. Hansâ b. Sinân b. Ubeyd b. Seleme es-Sülemî el-Ensârî, Ebû Abdillâh

A-Hayatı ve Şahsiyeti

Ensâr'dan Seleme Oğullarının reisi, Câbir b. Abdillâh'ın da dayısıdır.⁹ Bazı sahâbiler tarafından kendisine nifâk isnâd edilenlerdendir. Onun, yeğeni Câbir b. Abdillâh b. Amr el-Ensârî es-Sülemî'yi Resûlullah'a (s) gelen Ensârlı heyeti taşlamaya teşvik ettiği rivâyet edilmiştir.¹⁰ Hudeybiye bey'atı ve Tebûk savaşından geri kalması sebebiyle hakkında nifâkla ilgili bazı âyetlerin¹¹ indirildiği ve tevbe etmediği ileri sürülmüştür.¹² Ancak İbn Abdilber (463/1071) onun tevbe ettiği görüşündedir. Rivâyete göre Ced, Hz. Osman'ın hilâfeti zamanında ölmüştür.¹³

Hudeybiye günü Müslümanlar arasında olan Ced b. Kays, bey'attan kaçarak devenin arkasına saklandı. Bunun üzerine Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Ağacın altında bey'at edenlerden kırmızı deve sahibi (Ced) hariç içinizden kimse cehenneme girmeyecektir."¹⁴ Ebu'z-Zübeyr'in anlattığına göre, Hz. Câbir'e: Hudeybiye'de kaç kişi bulunduğu soruldu. O da, "1400 kişi idik ve Resûlullah'a (s) ölüm pahasına cihâd etmek, kaçmamak üzere bey'at ettik. Hz. Ömer, şecere-i rızvân altında Resûlullah'a (s) bey'at ediyor ve onun elini tutuyordu. Hemen o esnada ona biz de bey'at ettik; ancak o sıra Ensârlı Ced b. Kays devesinin karnı (koltuğu) altına saklandı."¹⁵ dedi.

Münâfık bir kimse olan ve kavmi Beni Seleme'nin reisi olan Ced b. Kays korkak ve cimri bir kimseydi. Resûlullah (s), bir başkan için bu vasıfları büyük sıkıntı olarak gördü; onu kavminin başkanlığından aldı ve yerine

⁹ İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî (354/965), *Sikât-ü İbn Hibbân*, I. Baskı, Müessesetü'l-küttübi's-sekâfiyye, Lübnân, 1408/ 1988; III, 64; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî (463/1070), *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Kâhire, Dâr-ü Nehdat-ü Mısır li't-tab'ı ve'n-neşri, ts. I, 266; İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fî't-târih*, Beyrût, 1982, III, 277; İbn Hacer, Şehâbüddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, (852/1448), *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I. Baskı, Dâr-ü İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1328/1910, I, 228; el-Müttekî el-Hindî, Alâuddîn Abdülmelik (975/1567), *Kenzü'l-Ummâl fî süneni'l-akoâl ve'l-ef'âl*, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1993, X, 610 (30311).

¹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 228; el-Müttekî el-Hindî, Alâuddîn Ali b. Abdülmelik (975/1567), *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akoâl ve'l-ef'âl*, Beyrût, Müessesetü'r-risâle, 1993, X, 610 (30311).

¹¹ Tevbe, 9/ 49, 102.

¹² İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm el-Hımyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abüsselâm Tedmürî, I. Baskı, Kâhire, 1987, IV, 156, 193; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 266; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 228-229.

¹³ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 266; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 269.

¹⁴ Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsâ (279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, Menâkıb, 59, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, V, 696; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 203.

¹⁵ Müslim, İmârât, 69 (II,1483); Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin (458/1066), *Ma'rifetü's-sünen, ve'l-âsâr*, 1. Baskı, Kâhire, Dârü'l-Va'yi, 1991, XIV, 488; İbn Abdilber, I, 266-267.

Amr b. Cumûh'u veya Bişr b. Berâ b. Ma'rûr'u başkan olarak verdi.¹⁶ Bir defasında o, sarışın Rum kızları karşısındaki za'fiyetini ileri sürdü. O, Tebûk savaşına katılmaya karşılık İslâm ordusuna mâlî yardım sözü vererek Resûlullah'dan savaştan muâf tutulmasını istedi; Resûlullah (s) da onun bu halinden hoşnut olmadı, ondan yüz çevirdi; bunun üzerine Ced b. Kays'ın bu davranışını yeren Tevbe sûresinin 49. âyeti nâzil oldu.¹⁷ Câbir b. Abdillâh, dayısı Ced ile ilgili şöyle anlattı: Dayım Ced, Ensâr'dan, 70 kişilik binitli heyet içinde Nebî'nin huzuruna beni de götürdü. Ben o sıra taş bile atamayacak kadar küçüktüm. Resûlullah (s), amcası Abbâs ile birlikte yanımıza geldi ve "Ey amca! Dayılarını bana bırak" dedi. Reisleri Ced b. Kays olan 70 kişilik Benî Seleme heyeti Resûlullah'a: "Rabbin ve senin hakkında bizden neler istediğini söyle" dediler. Resûlullah (s) da şöyle buyurdu: Rabbin hakkında sizden istediğim, O'na kulluk yapmanız ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanız; kendim hakkında istediğim ise, canlarınıza ve mallarınıza engel gördüğünüz şeyleri bana da engellemenizdir. Bunun üzerine onlar, "Bunları yaptığımızda bizim için ne var?" dediler. Allah Resûlü de onlara: "Cennet var!" buyurdu."¹⁸ Bu rivâyet, çeşitli hadis eserlerinde bulunmakta olup senedi sahîhtir.¹⁹ Bazı meşhur ricâl kitaplarında Ced hakkında: "Kendisine nifâk isnâd edilen veya nifâkla ayıplanan", "Hakkında nifâk zannında bulunulan" veya "Denilir ki, Ced münâfıktı." gibi ifâdeler kullanılmaktadır.²⁰

B Rivâyetleri ve Râvileri

"*Telkîh*" adlı eserinde sahâbe sayılanları ve rivâyetlerini kaydeden İbnü'l-Cevzî (597/1201), Ced b. Kays'ı Resûlullah ile sohbeti olan ashâb arasında zikretmekte; ancak onu kendinden rivâyet gelen sahâbîler arasında zikretmemektedir.²¹ İlk dönem hadis kaynaklarından yaptığımız araştırmalarda ondan gelen bir hadise rastlamadık; ancak bazı tarih, tefsir ve biyografik eserlerde onun rivâyet ve sözleri bulunmaktadır. Râvî olarak Ced'e isnâd edilen rivâyetleri bize İbn Abbâs, Câbir b. Abdillâh ve Ebû

¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 64; İbn Abdilber, III, 1169; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, II, Baskı, Beyrût, Dârü'l-Ma'rife, 1972, X, 104; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1272), *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrût, 1952, VIII, 159; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ ismâil b. Kesîr (774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrût, 1969, II, 262.

¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 156, 193; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 266; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 228; ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X, 104; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 158; Seyyid Kutub, *fi Zılâli'l-Kur'ân*, Kâhire, Reyân Yayınları, 1987, III, 1664.

¹⁸ Aliyyü'l-Müttekî, *Kenz*, X, 610 (30311).

¹⁹ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, V, 236; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 228; Aliyyü'l-Müttekî, *el-Kenz*, X, 610 (30311).

²⁰ Abdilber, *el-İstîâb*, I, 266; İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, Beyrut, ts, I, 274; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 228.

²¹ İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 175, 284-287.

Hureyre nakletmişlerdir.²² Bu rivâyetler, çeşitli hadis ve tefsir kaynaklarında şu şekilde geçmektedir:

1-Hz. Peygamber'in Tebûk gazvesine katılması konusunda Ced'e yaptığı teklifi ve onun Resûlullah'a (s) verdiği cevap ile ilgili rivâyet şöyledir: Bize Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî anlattı. Dedi ki: Bize Yahya b. Abdilhumeyd anlattı. Dedi ki: Bize Bişr b. Umâra, Ebû Ravk'den rivâyetle Dahhâk b. Müzâhim'den, o İbn Abbas'dan, o da Ced b Kays'dan şöyle anlattı: “Resûlullah (s), Tebûk gazvesine çıkmak istediğinde Ced'e şöyle sordu: Beni Asfar'ın (Rumların) kızlarına ihtiyacın yok mu?” Ced, Resûlullah'a (s): “(bu konuda) Bana izin ver, beni fitneye düşürme!” dedi. Bunun üzerine Azîz ve Celîl olan Allah şu âyeti indirdi: “Onlardan öylesi var ki, “bana izin ver, beni fitneye düşürme” der.”²³ Ced b. Kays yoluyla gelen bu hadisin senet ricâli şöyledir:

*Ced b. Kays / Abdullâh b. Abbas²⁴ +Dahhâk b. Müzâhim²⁵ + Umâre b. Ravk²⁶ + Bişr b. Umâre ²⁷+ Yahya b. Abdilhumeyd (el-Himmânî)²⁸ + Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî ²⁹+ Tabarânî.³⁰

2- (Taberî dedi ki):Bize İbn Humeyd anlattı. Dedi ki: Bize Seleme,

²² Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî (430/1038), *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzi, Riyâd, Dâru'-vatan, 1998, V, 236; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 274.

²³ Tabarânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (360/970), *Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecîd es-silefi, II, Baskı, Dâr-ü ihyâü't-türâsî'l-arabî, 1983, II, 275 (2154); Heysemî, Nüreddin Ali b. Ebi Bekir (807/1404), *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Beyrût, 1988, VII, 30; bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 156.

²⁴ Abdullâh b. Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (68/687): Sahâbidir.

²⁵ Dahhâk b. Müzâhim: Ebu'l-Kâsım Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî'dir, “Ebû Muhammed el-Horasânî” diye künyelenir. O, cerh ve ta'dil alimleri tarafından sika ve me'mûn kabul edilir. Dört Sünen müellifinin ondan rivâyetleri vardır. Bkz. İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed (385/995), *Târih-u esmâi's-sikât*, thk. Abdülemin Kalacı, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-küttübî'l-muallime, 1986, s. 179; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, IV, 453.

²⁶ Umâra b. Ravk: “ Ebû Ravk “ diye künyelenir. Onun rivâyeti hakkında Buhârî, “*yünker ve yu'raf*” yani o gâh beğenilir, gâh beğenilmez veya bir bakarsın ma'rûf bir bakarsın münker hadis rivâyet eder, anlamlarında 1. derece cerh ifâdesidir. Bkz. Buhârî, *Târihu'l-kebîr*, thk. Muhammed Ezher, Dâru'l-fikir, 1986, II, 80; Müctebâ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri, Sözlüğü*, I. Baskı, Ankara, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1992, s.392.

²⁷ Bişr b. Umâra: Kufe'nin yazı muallimi dir, şeyhidir ama zayıfdir. Rivâyette tek kaldığında onunla ihticâc edilmez. Buhârî, onun hakkında “*Yu'raf ve yünker*” ifâdesini kullanarak cerh etmiştir. Birçok cerh ve ta'dil alimi onu hatalı saymakta, rivâyette uzman olarak görmemektedir. Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyid, I. Baskı, Haleb, Dâru'l-Va'yi, 1396/1975, I, 188-189; ez-Zehabi, Şemsüddin Ebû Abdillâh, *Mizânü'l-itiidâl*, Beyrût, 1963, I, 321; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 123.

²⁸ Yahya b. Abdilhumeyd b. Abdurrahmân (el-Himmânî-228/843): Kûfeli hadis hafızlarındandır. Ancak cerh ve ta'dil alimleri tarafından hadis sirkatıyla cerhedilmiştir. Bkz.İbn Hacer, *et-Takrîb*, s.593.

²⁹ Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî (297/910): Kûfe muhaddislerinden olup, Muhammed b. Osman b. Ebi Şeybe vb muhaddisler tarafından mutıyyîn yani başkalarına çamur atan bir râvi olmakla cerhedilmiştir. Bkz. Zehabi, *el-Mizân*, III, 607.

³⁰ *et-Tabarânî*, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (360/971): Muhaddis ve Mu'cemler sahibidir.

Muhammed b. İshak'dan, o Zührî, Yezîd b. Rûmân, Abdullah b. Ebî Bekr, Âsım b. Katâde ve daha başkalarından rivâyetle Resûlullah'ın (s) şöyle buyurduğunu anlattı: "Bir gün Resûlullah (s), sefere (Tebûk Seferine) hazırlık sırasında Beni Seleme'den olan Ced b. Kays'a dedi ki: Ey Ced! Bu yıl senin için Benî Asfar'a (Rumlar'a) karşı savaşmak var! Savaş ki Benî Asfar'ın kızları ganimetin olsun!" O da şöyle cevap verdi: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu konuda bana izin ver, beni fitneye düşürme; Allah'a yemin olsun ki, kavmim beni bilir, benim kadar kadından etkilenen hiçbir erkek yok, fitneye düşmekten korkarım (Rum kadınlar karşısında sabredemem). Bu hususta sana ancak malımla yardım ederim." Bunun üzerine Resûlullah (s) ondan yüz çevirdi ve istemeyerek "Sana izin verdim." dedi. Bunun üzerine Tevbe sûresinin 49. âyeti nâzil oldu.³¹

Tâbiünden olan Âsım b. Katâde'den gelen bu rivâyetin senedi şöyledir:

*Âsım b. Katâde³² / Abdullah b. Ebî Bekr³³ + Zührî³⁴ + Yezîd b. Rûmân³⁵ + Muhammed b. İshak³⁶ + Seleme (b. Fazl)³⁷ + İbn Humeyd³⁸ + et-Taberî³⁹

3- Söz konusu bu rivâyetinin dışında Ced'e nisbet edilen, Allah'a kulluğunu ilk defa Lübnan dağlarında anladığını belirten şu sözleri bulunmaktadır: "Lübnan dağlarının üzerinde oturuyorken birden yüksekte bulunan üç kabir gördüm. Onlardan birinci kabrin üzerinde şu beyitler yazılıydı: Mahlûkatın ilâhının, kullarının işlediği zulûmden hesaba çekip onları cezalandıracağına; hayır işleyenleri ödüllendireceğine inanan kimse

³¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 156; Tabarî, *Câmiu'l-beyân*, X, 104; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 361-362. Aynı rivâyetin başka bir tarîkı, Haccâc ve İbn Cüreyc youyla da İbn Abbas'dan gelmektedir. Bkz. Taberî, *Câmiu'l beyân*, X, 104; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, I, 266.

³² Âsım b. Ömer b. Katâde (119/737): Medîneli Ensâr'dan olup "Ebû Muhammed" diye künyelenmektedir. O, tâbiünden sika bir meğâzî alimidir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 234-235; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 286.

³³ Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed: Medîneli Ensâr'dan, mevsûkiyeti üzerinde ittifak olan bir tâbiündür. Bkz. İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih (261/875), *Târihu's-sikât*, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-ilkıyye, 1984, s. 251.

³⁴ Zührî (İbn Şihâb, 124/742): Muhammed b. Müslim b. Abdillâh, künyesi "Ebû Bekr"dir. O, Medîneli tâbiünden olup sika, hâfız, fakihve fazilet sahibi bir muhaddisdir. Bkz. İclî, s. 412; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 349-350.

³⁵ Yezîd b. Rûmân (130/748): Künyesi, "Ebû ravh" olup Medîneli tâbiünden sika bir râvidir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 545; İbn Şâhin, s. 352.

³⁶ Muhammed b. İshâk b. Yesâr (152/769): Medîneli tâbiünden olup Enes b. Mâliki görmüştür. Meğâzî musannifidir. Hakkında Şîlik ve Kaderiyecilik söylentileri olmasına rağmen, meşhur cerh ve ta'dil alimlerince sika kabul edilmektedir. Bkz. İclî, s. 400; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 380; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 467.

³⁷ Seleme b. Fazl (*el-Ebras*): İbn İshâk'ın arkadaşıdır. Rivâyetleri aşırı derecede münker hadis bulunduğuna için o, İshâk b. Râhıye (238/852) ve İbn Adiy (365/976) gibi meşhûr hadisciler tarafından taz'if edilmekte ve mecrûh addedilmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*; I, 337-338; Zehebî, *el-Mizân*, II, 192.

³⁸ İbn Humeyd (249/863): Ebû Muhammed Abdulhumeyd b. Humeyd en-Nasr el-Kıssî, tanınmış, hâfız ve sika bir alimidir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 398.

³⁹ *Et-Taberî* (310/922): Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, müfessirdir.

hayattan nasıl zevk alır? İkincinin üzerinde de şu beyitler yazılıydı: Girdiği kabir içinde genç bedeni çürüten, güzellikten sonra genç yüzün şeklini, insanın beden ve mafsallarını yok eden kabre dönecek olan kimse hayattan nasıl zevk alır? Üçüncü kabirde ise şu beyitler yazılıydı: Bir gün ölümün kendisini ansızın yakalayacağına, elindeki mülk, saltanat ve şöhreti söküp alacağına, kendine ait kabre gireceğine inanan kimse hayattan nasıl zevk alabilir?"⁴⁰ Bu rivâyet, adı geçen eserlerde Ced b. Kays es-Sülemî'nin kendi sözü olarak ve senetsiz verilmektedir.

C-Rivâyetleriyle İlgili Değerlendirme

Râvi biyografilerinde de görüldüğü üzere, birinci rivâyet daha çok tarih ve tefsir eserlerinde yer almakta ve senedindeki râvilerin hemen hepsi mecrûh durumdadır. Nitekim *Mu'cemü'l-Kebîr* müellifi Tabarânî (360/971) ve *Zevâid* sahibi Heysemî (807/1404) de, senedinde bulunan Yahya b. Abdulhumejd'in zayıflığı sebebiyle hadisin senedini zayıf saymaktadırlar. Ayrıca sened ricâllerinden Bîşr b. Umâre ve Muhammed b. Abdillâh el-Hadramî de zayıf râvi durumundadır. Ced b. Kays'a isnâd edilen bu ikinci rivâyet de tarih ve tefsir kitaplarında geçmekle beraber, sened yönünden birinci rivâyetten daha sahîh görülmektedir. Çünkü senedindeki râvilerden Seleme b. Fazl dışında tüm râvileri güvenilir ve muteber sayılmaktadır.

Ayrı senedlerle geldiği halde aynı ve benzer lafızları taşıyan Ced b. Kays'ın tavrı ve sözlerini ifâde eden yukarıdaki rivâyetler den biri diğerine şâhid olmaktan daha ziyâde mutâbî (senedini takviye eden) hadis durumundadır. Ayrıca bu rivâyetlerden (1. ve 2.), İslâm'ın itikad ve ahlâk boyutlarını ilgilendirmektedir.

Ced b. Kays'ın Lübnan dağlarında üç mezar üzerinde gördüğü yazılar olan diğer rivâyetler ise, hadis olmaktan ziyade senetsiz olarak doğrudan kendi sözü olan tarihî bir metinden ibâret olup, sadece biyografi ve tarih kitaplarında geçmektedir. İlgili sözlerin, bir kul olarak kendini düşündürdüğü ve etkilediği görülmektedir. Sözleri kendisi tarafından onaylandığı için mevkûf bir haber olarak da düşünülebilir. Onun bu sözlerden etkilenmesi ve bunları aktarması, onun daha sonra tevbe ettiğini ve Müslümanlığını güzelleştirdiğini bize işâret etmektedir. Nitekim İbn Abdilber de(463/1070) Ced b. Kays'ın daha sonra güzel bir şekilde tevbe ettiğine kâildir.⁴¹

II. Dahhâk b. Halîfe b. Sa'lebe b. Adiy b. Ka'b b. Abdileşhel el-Ensârî, Ebû Cübeyr

⁴⁰ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan(571/1175), *Muhtasar-u tarih-i Dimaşk*, ihts. İbn Manzûr, Dimaşk, 1984, VI, 14-15; bkz. *Tarih-i Dimaşk*, II, 259; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 229.

⁴¹ İbn Asâkir, Ali b. Hasan, *Muhtasar-u Tarih-i Dimaşk*, VI, 14-15; *Tarih-i Dimaşk*, II, 259; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 229.

Medineli Abdileşhel Oğullarından olup Ensârdandır. Dahhâk'ın, Buâs gününde ölmüş olan Mahmûd ve Yezîd adlı iki kardeşi; Sâbit, Ebû Cübeyre, Ebû Bekr, Ömer, Ebû Hafs ve Sübeyte' adlı çocukları vardı. Uhud savaşı ve Beni Nadîr gazvesinde hazır bulundu. Hz. Ömer'in hilâfetinin son zamanında öldü.⁴²

İbn Sa'd, Dahhâk'ın Müslüman olduğunu, Uhud savaşına katıldığını ve fakat dininde ta'n edildiğini "mağmûsun aleyh" ve "mat'ûnün fi dînihi" ifâdeleri ile belirtirken, İbn Abdilber, onun Müslüman olduğunu ancak sahâbî olduğunu bilmediğinden söz etmektedir. Ebû Ahmed (349/863) ve Hâkim (405/1014) onun sahâbî olduğuna kâil iken İbn Ebî Hâtim (327/939) onun sahâbî olduğunu bilmediğini söylemektedir. İbn Hacer ise, İbn Şâhin'in Ebû Davut'dan duyduğu: Dahhâk'ı cennet ehlinden bir adam, Rabbinden malına karşılık nefsinin satın alan kimse olarak övücü sözlerini aktardıktan sonra Hassan'ın Dîvânından nakille, Dahhâk'ın Benî Kurayza ile ilgili tutumu nedeniyle hicvedildiğini ve onun münâfık olduğunu iddia etmektedir.⁴³ Resûlullah (s), Medine'de Sa'd b. Muâz'ı Evslilerin işlerinde hüküm vermek, onların işlerini güzelleştirmek üzere görevlendirdiğinde, Evslilerin iltifatını gören Dahhâk, Sa'd'a şöyle dedi: "Ey Ebû Amr! Mevlâlarının (dostlarının) işlerine dikkat et! Çünkü onlar, bu yurttaki seni korudular. Seni, senin dışındaki kimselere tercih ettiler. Tabi ki onlar senin korumanı beklediler; (şimdi) onlar için hörgüçlü develer yani zenginlik ve çokluk yararır."⁴⁴ Dahhâk, Benî Nadîr Gazvesinde hazır bulunmuş olup, şu sözleriyle de Hayber savaşında Müslümanlara destek verenler ve Vâdî'l-Kurâ taksimâtında hisse alanlar arasında görülmektedir: "Ey sabah baskını yapanlar! Canım size fedâ olsun! Sizin yüklendiğiniz şey yani misyonunuz, şân, şeref, zarâfet, kahramanlık ve cömertlikten olan şeylerdir."⁴⁵ Ancak İbn İshâk (152/769), Tebûk gazvesi sırasında, insanları savaştan alıkoymak için, Yahûdî Süveylim'in evinde gizlice toplanan münâfıklar arasında bulunduğu ve hatta Talha komutasında yapılan operasyonda kaçarken düşüp ayağı kırılan kimse olduğu için onu münâfık olarak nitelemektedir.⁴⁶ Belâzurî (279/892) de onu Evsli münâfıklar arasında zikretmektedir.⁴⁷ İbn Hacer ise, İbn Sa'd'a dayanarak Dahhâk'ın daha sonra tevbe ettiğini ve halini

⁴² İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' (230/844), *et-Tabakatü'l-kübrâ*, Beyrût, 1985, IV, 239; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 741-742; İbnü'l-Cevzî, *Telkîh*, 210-211; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 35; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 205.

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, IV, 239; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 741-742; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 205; *Tehzîb*, XII, 52-53.

⁴⁴ Vâkidî, *el-Meğâzî*, II, 511.

⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 306; Vâkidî, *el-Meğâzî*, I, 375; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 205.

⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 157; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I. Basım, Kâhire, Dâru'r-reyyânî't-türâs, 1988, V, 4; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 205.

⁴⁷ Belâzurî, *el-Ensâb*, I, 281.

güzelleştirdiğini ifâde etmektedir.⁴⁸

Rivâyetleri ve Râvileri

Ebû Hâtim er-Râzî (277/890) ve daha birçok İslâm alimi, Dahhâk'ın sahâbî olduğunu ve fakat ona ait bir rivâyetin olmadığını ifâde ederler.⁴⁹ İbn Sa'd'a dayalı olarak Dahhâk'ın tevbe ettiğini ve halinin düzeldiğini ileri süren İbn Hacer, Dahhâk'ın oğlu olan sahâbî Ebû Cübeyre'nin birçok rivâyeti olduğunu; Buhârî ve sünen sâhiplerinin onun hadisini naklettiklerini; ancak Dahhâk'ın bir râvî olarak kendine ait bir rivâyetinin bulunmadığını söyler.⁵⁰ Sahâbe ve rivâyetleri üzerinde duran İbnü'l-Cevzî (597/1201), Dahhâk'ı sahâbe arasında zikretmekle beraber rivâyeti olanlar arasında göstermemekte; rivâyeti olanlar arasında Dahhâk el-Ensârî'yi vermektedir.⁵¹ Biz de yaptığımız araştırma sonucunda, hadis klasiklerinden Muvatta'da onu konu edinen ve Muhammed b. Mesleme ile aralarında geçen sulama (başkasının arazisinden su arkı geçirme) meselesiyle ilgili haber⁵² dışında onunla ilgili hiçbir habere rastlamadık. Ancak İbn Abdilber (463/1071), adı Dahhâk olan oğlu Ebû Cübeyre ile Dahhâk b. Halife adı arasında kullanımda ihtilâf bulunduğunu; Ebû Cübeyre'yi Dahhâk b. Halife yerine kullanmanın hatalı olduğunu belirtmektedir.⁵³ Araştırmamız sonucunda, nesebi belirtilmediği için Dahhâk b. Halife'ye ait olduğunu sandığımız bazı rivâyetler şunlardır:

1-Dârimî, Hârûn b. Muâviye'den, Hafs b. Ğıyas'dan, o Ebû Abdillâh el-Horsânî'den, o da Dahhâk'dan rivâyet ederek şöyle haber verdi: "...Bilâkis, okumakta ve öğretmekte olduğunuz Kitap uyarınca Rabbe hâlis (bağlı) kullar olunuz."⁵⁴ *Âyetiyle ilgili olarak, Kur'ân öğrenen her kimse üzerine âlim ve fakîh olması (onu anlayıp yorumlaması) haktır (gerekir)."*⁵⁵ Dahhâk kanalıyla nakledilen bu hadisin ricâli şöyledir:

*Dahhâk (b.Halife)+ Ebû Abdillâh el-Horasânî⁵⁶+ Hafs b. Ğıyâs⁵⁷ +

⁴⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 206.

⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 199; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 742; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, III, 35; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 205.

⁵⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 31; II, 205.

⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 210-211, 296.

⁵² Mâlik, *Mâlik b. Enes (179/795), el-Muvatta'*, Akdiya, 33, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, II, 746; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 742; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 35; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 205.

⁵³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 35.

⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/79

⁵⁵ Dârimî, *Mukaddime*, 32 (I, 95); Tabarî, *Câmiu'l-beyân*, III, 233; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâm*, II, 122; İbn Kesir, *Tefsîr-u Kur'ânî'l-azîm*, I, 377.

⁵⁶ *Ebû Abdillâh el-Horasânî*: Onun, cesâretiyle ünlü bir sahâbî olduğu söylenen, Horasan'a yerleşip oranın valiliğini yapan Abdullah b. Hazm el-Eslemî'nin babası Hâzım el-Eslemî olması muhtemeldir. Bkz. İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 886.

⁵⁷ *Hafs b. Ğıyâs b. Talken en-Nehâî (94/712)*: O, "Ebû Amir el-Kûfî" diye künyelenir. Onun sikaltği üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 125; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, II, 415; *et-Takrîb*, s. 173.

Hârûn b. Muâviye⁵⁸ + Dârimî⁵⁹.

2- Aynı âyetin tefsirinde aynı lafızları içeren fakat senedi farklı olan Tabarî'nin naklettiği bu hadisin⁶⁰ senedi de şöyledir:

Dahhâk + Ubeyd b. Süleymân⁶¹ + Ebû Muâz⁶² + Hüseyin b. Ferec⁶³ + Taberî.

3-Nâdir Oğulları Yahûdiler'nin, Resûlullah ile yaptıkları anlaşmayı ihlâl etmeleri sonucunda yurtları Medine'den sürgün (bir kısmı Şam'a bir kısmı Hayber'e) edilmeleri ile ilgili olarak indirilmiş olan "Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı..."⁶⁴ âyeti hakkında yine Dahhâk'dan şu rivâyet gelmektedir: "Hüseyin b. Ferec bana anlattı. Dedi ki: Ebû Muâz'dan işittim. Dedi ki: Bize Ubeyd haber verdi. Dedi ki: Allahu Taâlâ'nın, "Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı..." âyeti hakkında Dahhâk'ın şöyle dediğini işittim: "Allah'ın Nebî'si Nadîr oğullarını büsbütün muhâsara altına aldı. Onlar da Allah'ın Nebîsine kendilerinden istediği şeyleri verdiler. O, onlarla yani Nadîr oğullarıyla kanlarını akıtmamak, yurtlarından çıkarmak, onları Şam topraklarına sürmek, onlardan her üç kişiye bir deve ve su kırbaşı vermek üzere anlaşma yaptı." Dahhâk, bu haberin benzerini zikretti ve rivâyetine "hâzâ'l-celâ (bu sürgün) ifâdesini ilâve etti"⁶⁵

Tebûk seferinden insanları alıkoymak için Yahûdî Süveylim'in evinde toplananlara karşı yapılan operasyonda ayağı kırılan Dahhâk, o günde olup bitenleri bizzat kendisi şu mısralarla anlatmaktadır: "Neredeyse Muhammed'in ateşi Süveylim'in evinde Dahhâk ve İbn Übeyrîk'ı yakıp yok edecekti. O ateş Süveylim'in küçük evini (kulübesini) yakmaya devâm etti ve ben, kırık ayağım ve dirseğim üzerine düştüm. Bir daha asla benzer bir olaya girmeyeceğim. Ben ve ateşin içinde kalan kimseler yanmaktan korkarlar."⁶⁶ Dahhâk b. Halîfe'ye ait bu mısraların son kısmı, İbn Sa'd'ın da

⁵⁸ Harun b. Muâviye b. Abdillâh/Ubeydillâh el-Eş'arî'dir: O, sadûk yani hadisleri yazılan ve araştırılan bir râvidir. Bkz. İbn Hacer, *et-Tehzîb*, XII, 11; *et-Takrîb*, s. 569.

⁵⁹ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahman et-Temîmî (255/868).

⁶⁰ Tabarî, *Câmiu'l-beyân*, III, 233; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâm*, II, 122.

⁶¹ Ubeyd b. Süleymân el-Mervezî: Kûfeli olup Merv'e yerleşmiştir. Onun hakkında "lâ be'se bih" yani rivâyetleri itibar için alınabilmektedir. Bkz. Zehebî, *el-Mîzân*, III, 20; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 377.

⁶² Ebû Muâz: Süleymân b. Erkam el-Basrîdir. "Ebû Muâz" veya "Ebû Muân" diye künyelenmekte olup bilinen bir râvi olmadığından zayıf addedilmiş; bazı cerh ve ta'dîl alimlerinde fert veya garib addedilmiştir. Bkz. Zehebî, *el-Mîzân*, IV, 574; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, II, 239; *et-Takrîb*, s. 250, 674.

⁶³ Hüseyin b. Ferec el-Hayyât: O, Vekî b. Cerrâh'dan hadis rivâyet etmiş; fakat İbn Maîn onun hakkında: "kezzâb" ve "meşşâ" (yalancı ve kovucu) diyerek en ağır cerh lafızlarını kullanmaktadır. Bkz. Zehebî, *el-Mîzân*, I, 545.

⁶⁴ Haşr, 59/2

⁶⁵ Tabarî, *Câmiu'l-beyân*, XXVIII, 22; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 333.

⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 157; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 4; İbn Hacer, *el-Isâbe*, II, 205-206.

dediği gibi sanki onun bu olaydan sonra tevbe ettiğine ve halinin düzeldiğine işaret etmektedir.⁶⁷

C- Rivâyetleriyle İlgili Değerlendirme

Dârimî'nin Süneni ve bazı tefsir kitaplarında nakledilen birinci hadis, râvilerinin biyografilerinde de görüldüğü üzere senedi itibarıyla sahîh bir rivâyettir.

Taberî'den rivâyet edilen ve daha çok tefsirlerde yer alan aynı hadisin râvileri ise, biyografilerinde görüldüğü üzere hemen hepsi cerh ve ta'dîl alimleri tarafından mecrûh addedilmektedir.

Hadis edebiyatında “sünenler,” genellikle merfû' hadisleri içeren eserler olduğu düşüncesinden hareketle, kanaatimizce Dahhâk'dan tâbiîn râvilerden olan Ebû Abdillâh el-Horasânî'nin naklettiği birinci hadisde; ilâhî kitaplar ve Kur'ân öğreticilerinin nitelikli kimseler olması önemle tavsiye edilmektedir. Dârimî'nin Sünen'inde bulunan bu hadis, senedi ve râvileri yönünden de sıhhatli bir rivâyet olup, Dahhâk b. Halîfe'ye nisbeti bizce ma'kul görünmektedir.

İkinci rivâyete gelince, biyografilerinde de görüldüğü üzere senedlerindeki râvileri: Ubeyd b. Süleymân, Ebû Muâz ve Hüseyin b. Ferec hepsi de oldukça zayıf sayılmaktadırlar.

İçinde bulunduğu Hayber savaşı ve Süveylim'in evine yapılan baskın esnasında olan ve yaşananların anlatımı şeklindeki diğer rivâyet ise senetsiz olup Dahhâk'ın kendi ifâdesidir. İslâm'ın savaş hukuku ve kritik anlarda düşmanlarına uygun gördüğü hukûkî müeyyideleri içermektedir.

III. Ebû Habîbe b. Ez'ar b. Zeyd el-Ensârî

Ebû Habîbe b. Ez'ar b. Zeyd b. Itâf b. Dubay'a b. Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Evs el-Ensârî'dir. Benî Müleyl b. el-Ez'ar'ın kardeşidir. Medineli ve Evs kabîlesinin Dubay'a Oğullarındandır.⁶⁸ Uhud savaşına katılanlardandır. Bedir'de bulunduğu görüşü oldukça zayıftır. Mescid-i Dırâr'ı kuran münâfıklar arasında zikredildiği için kendisine nifâk isnâd edilmektedir.⁶⁹

Rivâyetleri ve Râvileri

Sarâhetle ve doğrudan ona nisbet edilen bir söz ve rivâyete rastlanmamakla birlikte, İbn Hanbelî'nin naklinde “Ebû Habîbe” yoluyla isimsiz “bu adamdan...” şeklinde bir başka sahâbiye izâfe edilen sahâbî mürseli olan şu rivâyeti bulunmaktadır:

⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, IV, 239; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 206.

⁶⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 168; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41.

⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 163; Vâkidî, *el-Meğâzi*, III, 1047; Belâzurî, *Ensâbü'l-eşrâf*, I, 276; Tabarî, *Câmiü'l-beyân*, XI, 18; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 168; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 237; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 41.

Bize (Ahmed b. Hanbel'in oğlu) Abdullah anlattı. Dedi ki: Bize babam anlattı. Dedi ki: Bize Muhammed b. Ca'fer anlattı. Dedi ki: Bize Şu'be, İshâk b. Süveyd'den, O Ebû Habîbe'den, o da şu adamdan rivâyetle anlattı ki: "Nebi'nin (s) yanına geldim. Bir ihtiyacım vardı. O, üzerimde ağır (yoğun) za'feren kokulu bir leke gördü. Bana: "Git onu yıka!" dedi. Ben de onu yıkadım. Daha sonra yanına geri döndüm. O, yine bana: " Onu yıka!" dedi. Ben de gittim, bir kuyu aramaya başladım. Zorlukla buldum. Sonra Resûlullah'ı(s) aramaya başladım ve onun yanına döndüm. O buyurdu ki: İhtiyacın kadar olsun (ihtiyacın kadar kullan)."70 Ebû Habîbe yoluyla gelen bu hadisin tespit ettiğimiz senedi şöyledir:

*Şu Adam? + Ebû Habîbe + İshâk b. Süveyd 71+ Şu'be 72+ Muhammed b. Ca'fer73 + Ahmed b. Hanbel.74

Görüldüğü üzere Ebû Habîbe'ye nisbet edilen ilgili rivâyetin senedinde bulunan râviler meşhur, sika ve sebt sahibi kimselerdir. Ebû Habîbe'nin "Bu adamdan" dediği ve kendisinden hadis aldığı, ismine erişemediğimiz bu kimsenin sahâbî olduğu ise kesin gibidir. Bu durumda hadisin senedinde bir problem görülmemektedir ve hadis sahihu'l-İsnâddır.

Rivâyetiyle İlgili Değerlendirme

Söz konusu rivâyet, râvileri itibariyle sahîh olup anlam itibariyle genel anlamda üzerinde ağır za'ferân kokusu bulunduran erkeğe karşı Resûlullah'ın (s) davranışını içermektedir. Mutlak anlamda yani herhangi bir zaman ve mekânla kayıtlı olmaksızın (hac ve umreye has olmaksızın) Resûlullah'ın (s) ağır kokulu za'ferân sürünmeyi yasaklayan ve yıkanmasını emreden, başka sahâbilerden de rivâyetler bulunmaktadır. Bunun anlamı, ilgili hadisin şâhidleri var demektir. Tirmizî'nin, "Hasen Sahîh" olarak nitelediği bu şâhid rivâyetler, Hz. Enes b. Mâlik'den, Ya'lâ b. Mürre'den, Ebû Hureyre'den, Ammâr'dan, Ebû Mûsâ'dan, Ebû Hafs b. Ömer'den de gelmektedirler.75

70 İbn Hanbel, IV, 111.

71 İshâk b. Süveyb et-Teymî(131/748): Basralıdır, hadisde, şeyh, sika ve sadûk sayılmakla beraber Nâsibîliği yani Hz. Ali aleyhine konuşması ve ona kin beslemesi sebebiyle hakkında konuşup onu cerhedenler de vardır. Bkz. İclî, s. 61; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 24; İbn Şâhin, s. 62.

72 Şu'be b. Haccâc b. Verd (160/777): Künyesi "Ebû Bistâm el-Vâstî"dir. Bazen isimlerde hata yaptığı söylene de o, cerh ve ta'dil alimleri tarafından hafız, mutkin ve sika nisbesi kabul edilmiş olup hadisde "Emiru'lmu'minin"dir. Bkz. İclî, s. 220; İbn Şâhin, s. 165; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 266.

73 Muhammed b. Ca'fer el-Hüzelî (194/810): "Ebû Abdillâh el-Basrî" diye künyelenir. "Gunder" diye ma'rufudur. O, sika olup Şu'be'den rivâyetlerinde oldukça sebt ve güvenilirdir. Onun sikâhlığı üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 1444; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, IX, 96; *et-Takrîb*, s.472.

74 Ahmed b. Hanbel (241/855); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed.

75 Tirmizî, Edeb, 51, IV, 121-122; Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, Zinet, 34, VIII, 152-153; İbn Hanbel, IV, 171-172.

IV. Hâris b. Süveyd b. Sâmit el-Ensârî el-Evsî el-Mahzûmî, İbn Mesleme

Ensâr'ın Evs kabilesinden, Habîb b. Amr b. Avf Oğullarındandır. Cüllâs b. Süveyd'in kardeşidir.⁷⁶

Abdurrezâk, Müsedded ve İbn Mende gibi hadisciler, Mücâhid'den gelen rivâyetlere dayanarak Hâris'in, Resûlullah (s) zamanında Müslüman olduktan sonra irtidât ettiğini, Mekkeli müşriklerin arasına girdiğini ve bunun üzerine onun hakkında şu âyetin indirildiğini ileri sürmektedirler: "İmân ettikten, Resûlullah'ın (s) hak olduğunu gördükten ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra inkâr eden bir topluma Allah, nasıl yol gösterir? Allah zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez."⁷⁷ Hâris, bazı tarihçiler tarafından Evsli münâfıklar arasında zikredilmekte; hakkında: "*Kâne münâfiken*" (münâfıkdı) şeklinde ithamlar bulunmaktadır.⁷⁸ Çünkü onun, tevbe ettikten ve yukarıdaki âyeti dinleyip, "*elbette Allah, doğruların en doğrusudur.*" dedikten sonra, Uhud günü kargaşalı ortamdan yararlanarak, cahiliye döneminde babası Süveyd'i öldüren, Mücezzer b. Ziyâd'ı ve Kays b. Ziyâd'ı ihânetle şehid ettiği iddia edilmektedir. Bu ihâneti üzerine Resûlullah'ın, onun hakkında ölüm emri verdiği, bu emir üzerine öldürüldüğü veya irtidât edip kaçtığı rivâyet edilmektedir.⁷⁹

İbn Hişâm, tevbe ettikten sonra Hârisin Müslümanlarla beraber Uhud seferine çıktığını ve münâfık olduğunu, insanlar savaşmaya başlayınca karışıklıktan yararlanarak babası Süveyd'in katili olan Mücezzer ve Kays b. Zeydi hile ve ihânetle öldürdüğünü, daha sonra da müşriklere iltihak ettiğini ifade etmektedir.⁸⁰ Ancak bazı kaynaklarda hakkında indirilen ilgili âyeti kendisine bir adam okuduktan sonra Hârisin, " Vallahi! Sen çok doğrusun, Allah ise doğruların en doğrusudur." diyerek tekrar Müslüman olduğu ve güzelce İslâmiyetini devam ettirdiği şeklindeki rivâyetler,⁸¹ ona yapılan nifâk isnâdını zayıflatmaktadır.

Rivâyetleri ve Râvileri

İbnü'l-Cevzî, Hâris b. Süveydi ashâb arasında zikretmekle beraber,⁸² onu rivâyeti olan ashâb arasında zikretmemektedir. ⁸³ Ancak yaptığımız araştırma sonucunda ona nisbet edilen şu rivâyetleri tespit etmiş

⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 160, 161; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 467; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 300; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 236-237.

⁷⁷ Âli Imrân, 3/86; bkz. Tabarî, *Câmiu'l-beyân*, III, 241-242; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâm*, IV, 128, 130; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 379.

⁷⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 160; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 467; Belâzurî, *el-Ensâb*, I, 275; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 300; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 332; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 236-237.

⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 161; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 467; Belâzurî, *el-Ensâb*, I, 275; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 300; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 236; İbn Hacer, *el-Isâbe*, I, 280.

⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 161; İbn Hacer, *el-Isâbe*, I, 280.

⁸¹ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 300; İbn Hacer, *el-Isâbe*, I, 280.

⁸² İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 177.

⁸³ İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 284-387.

bulnmaktayız:

1-(Müslim dedi ki): Bize Osmân b. Ebî Şeybe ve İshâk b. İbrahim anlattı (seneddeki “*haddesenâ*” lafzı Osman’a, “*ahbaranâ*” lafzı İshak’a aittir). Dedi ki: Bize Cerîr, A’mes’den rivâyetle Umâra b. Umayr’dan, o da Hâris b. Süveyd’dan rivâyetle şöyle dediğini anlattı: Hasta olan Abdullah’ı (Abdullah b. Mesudu) ziyaret etmek için huzuruna girdim. O bize şu iki hadisi anlattı: O hadislerden biri kendisiyle ilgili olan diğeri de Resûlullah (s) ile ilgili olandır. Abdullah, Resûlullah’dan şöyle işittiğini söyledi: “*Allah mü’min kulunun tevbesi sebebiyle, üzerinde yiyeceği ve içeceği bulunan yanında bineği olduğu halde tehlikeli bir çölde uyuya kalan, uyandıktan sonra hayvanının gitmiş (kayıbolmuş) olduğunu gören, onu çok arayan ve nihayet şiddetli susayıp ümidini kaybetmiş olan ve: “Ben, bulunduğum mekâna geri dönüyorum. Ölene kadar orada uyuyacağım.” diyerek ölmek üzere başını yastığına koyan, uyanınca bir de ne görsün, üzerinde yiyecek ve içeceği ile beraber bineği yanında peydah olan bir adam! İşte Allah, mü’min kulun tevbesi sebebiyle azığı ile birlikte bineğini bulan bu adamdan daha çok mutludur.*”⁸⁴ Hâris b. Süveyd kanalıyla gelen ve Müslim’in de *Sahîh* ’inde naklettiği bu hadisin senet ricâli farklı şekillerde olup şöyledir:

*Hâris b. Süveyd/Abdullah b. Mesud⁸⁵ +Umâre b. Umayr⁸⁶+ A’mes⁸⁷+ Cerîr⁸⁸+Osman b. Ebî Şeybe⁸⁹ /İshâk b. İbrahim⁹⁰+ Müslim b. Haccâc.⁹¹

...A’mes + Kutbe b. Abdilazîz⁹²+Yahya b. Adem⁹³ + Ebû Bekr b. Ebî Şeybe⁹⁴ +Müslim b. Haccâc.

⁸⁴ Müslim, *Tevbe*, 3, III, 2103.

⁸⁵ *Abdullah b. Mesud* (32/652): O, meşhur bir sahâbilerden biridir.

⁸⁶ *Umâra b. Umeyr et-Teymî* (98/718): Kûfe tâbiinlerindedir. Sikalığı üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 354; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 243; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 409.

⁸⁷ *A’mes* (148/765): Süleyman b. Mihrân el-Esedî el-Kâhilî’dir. “Eû Muhammed el-Kûfî” diye künyelenmektedir. A’mes diye meşhurdur. O, sika, imam ve hâfızdır. Ancak onu şilikle itham eden, az da olsa tedlis yaptığından bahseden cerh ve ta’dil alimleri bulunmaktadır. Bkz.İclî, s. 204; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 254; *et-Tehzîb*, IV, 222.

⁸⁸ *Cerîr b. Abdülhumeyd ed-Dabbî* (188/804): O, sadûk ve sikadır. Güvenilen bir râvi olup hadisleri yazılır ve araştırılır. Bkz.İclî, s. 96; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 145; İbn Şahin, s. 89.

⁸⁹ *Osman b. Ebî Şeybe*: Osman b. Muhammed b. İbrahimdir. Künyesi, “Ebu’l-Hasan b. Ebî Şeybe” veya “İbn Ebî Şeybe el-Kûfî” dir. Sika ve hâfızdır, Müsned ve tefsir sahibidir. Bkz.İclî, s. 329; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 326; *et-Tehzîb*, VII, 149.

⁹⁰ *İshâk b. İbrahim*(238/852): İshak b. İbrahim b. Mahledelel-Hanzalî’dir. Künyesi, “İbn Rahuye” veya “Ebû Ahmed İbn Rahûye el-Mervezî”dir, O sika, hâfız ve müctehiddir. Bkz. Zehebî, *el-Mizân*, III, 302; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 99.

⁹¹ *Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî* (261/875): Meşhur bir muhaddis, “*el-Câmiu’s-Sahîh*” ve müellefâtın sahibidir.

⁹² *Kutbe b. Abdilazîz*: Kutbe b. Abdilazîz b. Siyâh el-Esedî’l-Hummânî’dir. Kûfeli olup cerh ve ta’dil limlerince o sikadır, hadisleri yazılan ve araştırılan bir râvidir. Bkz. İclî, s. 391; İbn Şahin, s. 371; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 455.

⁹³ *Yahya b. Âdem b. Süleyman* (203/818): “Ebû Zekeriyâ” diye künyelenir. Kûfeli olup sika olduğu üzerinde ittifak vardır. Bkz.İclî, s. 468; İbn Şahin, s. 357; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 587.

⁹⁴ *Ebû Bekr b. Ebî Şeybe* (235/849): Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe’dir. O, Kûfe doğumlu

- Hâris b. Süveyd/ Abdullah b. Mesud + Umâre b. Umayr + A'meş + Ebû Üsâme⁹⁵ + İshâk b. Mansûr⁹⁶ + Müslim b. Haccac.

Görüldüğü üzere aynı hadis İbn Ebî Şeybe ve İshâk b. Mansûr'dan farklı senetlerle gelmekte, metninde ise "*min racûlin fi arzın devoiyyetin mehleketin*" (tehlikeli çöl bir arazide olan bir adamdan...) yerine "*min racûlin bi dâviyyetin mine'larzı*" (arzın çölündeki bir adamdan) şeklinde lafızda bir değişiklik bulunmaktadır.⁹⁷ Bu hadisin İshâk b. Mansûr'dan Müslim'in rivâyeti olanı da 1 numaralı hadisin versiyonu ile benzer olup, muhtasar anlamını içermektedir:

"Allah mü'min kulunun tevbesi sebebiyle daha çok mutludur..."⁹⁸

2- Tirmizî, Hannâd yoluyla Abdullah b. Mesud'un anlattığı biri kendinden diğeri Resûlullah'dan olan şu iki hadisin Hâris'den de geldiğini kaydetmektedir: Abdullah dedi ki: "*Elbette hakiki bir mü'min, günahlarını kendisi bir dağın dibinde günahları da kendisi üzerine düşecek gibi düşünür; (buna mukâbil) facir kişi ise günahlarını burnunun üstüne konmuş bir sinek gibi düşünür.*"⁹⁹ Tirmizî'nin naklettiği bu hadisin râvi zinciri şöyledir:

* Hâris b. Süveyd/ Abdullah b. Mesud + Umâre b. Umayr¹⁰⁰ + A'meş¹⁰¹ + Ebû Muâviye¹⁰² + Muhammed b. İsa et-Tirmizî.¹⁰³

3-Hâris'in rivâyet ettiği hadislerden diğerleri şöyledir: Bize Abdullah anlattı. Dedi ki: Bana Babam (Ahmed b. Hanbel) anlattı. Dedi ki: Bize Muhammed b. Ca'fer anlattı. Dedi ki: Bize Şu'be, Süleyman'dan rivâyetle İbrahim et-Teymî'den, o da Hâris b. Süveyd'den anlattı. Hâris'in anlattığına göre: Hz. Ali'ye şöyle denildi: "*Hiç kuşkusuz Resûlünüz size bilimum insanlar için olmayan bir şeyle imtiyaz sağladı. Hz. Ali de dedi ki: "Resûlullah (s), diğer insanlara tahsis etmediği kılıcımın kabzasındaki bir şey (tomar) dışında bizi hiç bir şeyle imtiyazlandırmadı." O, içinde devenin yaşlarından bahseden ve "Sevr"'den*

olup künyesi, "Ebû Bekr b. Ebî Şeybe"dir. Sika, hâfız ve Musannef sahibidir. Bkz. İclî, s. 276; Zehebî, *el-Mizân*, II, 490; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 320.

⁹⁵ Ebû Üsâme (201/817): Hammâd b. Üsâme el-Kureşî'dir. "Ebû Üsâme" diye künyelenir. Cerh ve ta'dil alimlerinde o, sika ve sebt sahibidir. Bkz. İclî, s. 130; İbn Hıbbân, *Sikât*, VI, 222; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 177.

⁹⁶ İshâk b. Mansûr (251/865): İshak b. Behrâm el-Kevsecî'dir. Künyesi "Ebû Ya'kub et-Temimî el-Mervezî"dir. Cerh ve ta'dil alimlerine göre sika ve sebt sahibidir. Bkz. İbn Şahin, s. 62; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 103.

⁹⁷ Müslim, Müslim, Tevbe, 3, III, 2103.

⁹⁸ Müslim, Müslim, Tevbe, 4, III, 2103.

⁹⁹ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 49, IV, 658.

¹⁰⁰ Bkz. dipnot, 86.

¹⁰¹ Bkz. dipnot, 87.

¹⁰² Ebû Muâviye (195/811): Muhammed b. Hâzım ed-Darîr'dir. Künyesi, "Ebû Muâviye ed-Darîr" olup Kûfelidir. A'meş'den naklettiği hadisleri en iyi ezberleyenlerdir. Sikalığı üzerinde cerh ve ta'dil alimlerinin ittîfakı vardır. Bkz.İclî, s. 403; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 441; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 475.

¹⁰³ Tirmizî, Muhammed b. İsa et-Tirmizî (279/892).

“Âire” kadar Medine’nin haramlığı (yasak sınırı) bulunan bir sahife çıkardı. Kim sonradan o sahifeye bir şey eklerse veya ona sonradan eklenen şeylere (bid’atlara) sığınırsa, elbette Allah’ın, meleklerin ve tüm insanların la’neti onun üzerine olsun! Kıyâmet gününde ondan hayır namına hiçbir amel) kabul olunmaz. Müslümanların zimmeti (söz ve teminatı) tekdir (kesindir); kim bir müslümâna karşı ahdini bozarsa Allah’ın, meleklerin ve tüm insanların la’neti onun üzerine olsun! Kıyâmet günü ondan hiçbir amel kabul olunmaz. Kim izinsiz olarak mevlâsından (efendisinden) yüz çevirirse Allah’ın, meleklerin ve tüm insanların la’neti onun üzerine olsun! Kıyâmet günü ondan hayır namına hiçbir amel kabul olunmaz.”¹⁰⁴ Hâris yoluyla gelen ve İbn Hanbel tarafından nakledilen bu hadisin senet ricâli şöyledir:

*Hâris b. Süveyd + İbrâhim et-Teymî¹⁰⁵ + Şu’be b. Süleyman + Muhammed b. Ca’fer¹⁰⁶ + Ahmed b. Hanbel.

Musannef sahibi Abdurrezzâk’ın da Hâris’den rivâyetleri bulunmaktadır.

4 -Abdurrezzâk, İbn et-Teymî’den, o Leys’den, o Eş’as’dan (Eş’as b. Süvâr), o Ebû Yezîd’den (Abdumelik b. Meyser), o da Hâris b. Süveyd ve Yezîd et-Teymî’den rivâyetle o ikisinin şöyle dediğini naklettiler: “Ömer b. Hattâb bize (namazda) imamın arkasında okumamızı emretti.”¹⁰⁷ Abdurrezzâk’ın naklettiği bu hadisin senet ricâli şöyledir:

* Hâris b. Süveyd/ Yezîd et-Teymî¹⁰⁸ + Ebû Yezîd (Vikâ b. İyâs)¹⁰⁹ + Eş’as (b. Sevvâr)¹¹⁰ + Leys¹¹¹ + İbnî’t-Teymî¹¹² + Abdurrezzâk b. Hemmâm.¹¹³

¹⁰⁴ İbn Hanbel, I, 151.

¹⁰⁵ İbrahim et-Teymî (110/728): İbrahim b. Muhammed b. Talha el-Kureşî, Medine tâbiinlerindedir. Kûfeli olduğu da söylenir. Künyesi, “Ebû İshâk el-Medenî”dir. Sikâ bir râvi olup Nesâî’ye göre nübelâdan (asılzâdelerden) sayılmaktadır. Bkz. İclî, s. 403; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 5; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 93.

¹⁰⁶ Bkz. dipnot, 74.

¹⁰⁷ İbn Hemmâm, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm, 211/826, el- *Musannef*, thk. Habîbürrahmân el-A’zamî, II, Baskı, Karachi, el-Mektebü’l-İslâmî, 1983, II, 131 (2777). Bkz. el-Mütteki el-Hindî, *el-Kenz*, IV, 251 (5252).

¹⁰⁸ Yezîd et-Teymî: Yezîd b. Şerîk’dir. Kûfeli olup Abdullah b. Mesud’un ashabındandır. Onun sikâlığı üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 479; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 532; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 602.

¹⁰⁹ Ebû Yezîd (el-Kûfî): Vikâ b. İyâs el-Esedî’dir. Ona Ebû Yezîd el-Esedî el-Vâlibî de denir. O, “leyyinü’l-hadis”dir, hadisleri itibar için alınabilmektedir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 581, 684.

¹¹⁰ Eş’as b. Sevvâr el-Kindî (136/754): Kûfeli olup Ahvaz kadısıdır. Zayıf sayılmakla berabe hadisleri yazılır. Hasan el-Basrî’den rivâyette bulunmuştur. Bkz. İclî, s. 69; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 113.

¹¹¹ Leys (148/765): Leys b. Ebî Süleym b. Zenim el-Leysî’dir. Künyesi, “Ebû Süleym Enes”dir. O, Kûfe doğumlu olup câizü’l-hadisdir. Daha çok Mücâhid ve Tâvus’dan rivâyette bulunmuştur. O, âbid ve hadiste sadûk bir râvidir. Bkz.İclî, s. 399; İbn Hıbbân, *Kitâbü’l-mecrûhîn*, II, 231; İbn Şahin, s. 275; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 464.

¹¹² İbnü’t-Teymî (121/739): Muhammed b. İbrahim b. Haris’dir. Medineli olup künyesi, “Ebû Abdillâh el-Medenî”dir. Sika olduğu üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 400; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 381; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 465.

5-Abdurrezzâk, İsrâîl b. Yunus’dan rivâyetle, o yani İsrâîl dedi ki: Bana Eş’as b. Ebi’ş-Şa’sâ babasından ve Hâris b. Süveyd’dan rivâyetle o ikisinin şöyle dediklerini haber verdi: “Biz Abdullah b. Mesud’un evine geldik, bir de gördük ki hizmetçileri bir yaban eşeği yakalamışlar. Onlardan birisi kılıcıyla merkebin burnuna dokundu. Bunun üzerine Hâris ve beraberindeki iki kişi onlara dediler ki: Abdullah’ın onun etinden yediği konusunda ne dersiniz? Hâris dedi ki: Ne yapacaklarını görmek için birlikte oturduk ve ondan (merkebin etinden) bize de bir tabak getirdiler. Biz gördüklerimizi İbn Mesud’a anlattık da o bize “Onun bir avdan başka bir şey olmadığını (yenilebileceğini) söyledi.”¹¹⁴

Abdurrezzâk’ın naklettiği bu hadisin senedi şöyledir:

*Hâris b. Süveyd/ Ebu’ş-Şa’sâ¹¹⁵ + Eş’as b. Ebi’ş-Şa’sâ¹¹⁶ + İsrâîl b. Yunus¹¹⁷ + Abdurrezzâk b. Hemmâm...

C-Rivâyetleriyle İlgili Değerlendirme

Râvilerin biyografik verilerinde de görüldüğü üzere Hâris b. Süveyd kanalıyla gelen rivâyetlerin tüm râvileri, sika ve şâibesiz olup ilgili hadislerin tamamının sahîh olduğu düşünülmektedir.

Tirmizî’nin senetsiz olarak naklettiği ve “hasen-sahîh” kabul ettiği birinci rivâyet; Müslüman kimsenin günahlarının affı konusunda Allah’dan ümitsiz olmaması gerektiğini, günahı ne kadar çok olursa olsun tevbe etmesi gerektiğini, her şey bitti derken Allah’ın afv ve rahmetinin kendisine tecelli edebileceğini örneklemektedir. Hâris b. Süveyd’e isnâd edilen bu hadis, Ebû Hureyre, Nu’mân b. Beşîr ve Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerden de gelmektedir. İmam Müslim’in “Sahîh”i ve Tirmizî’nin “Sünen”i’nde de değişik versiyonda fakat çok benzer anlamda mütâbi veya şâhid hadisler bulunmaktadır.¹¹⁸

İkinci rivâyet; bir mü’min günah işleme karşısında olması gereken hassâsiyet ve duyarlılığı, buna karşılık fâcîr ve fasık kimselerin günah işleme konusundaki laubâlilik ve ciddiyetsizliği, bu iki durumun kişinin imani ile irtibatlı olduğu dile getirilmektedir. Râvileri sika ve ma’rûf olan bu hadisin sıhhati ile ilgili bir problem bulunmamaktadır.

¹¹³ Abdurrezzâk b. Hemmâm (211/ 826): Musannef sahibi meşhur bir muhaddisdir.

¹¹⁴ İbn Hemmâm, *el-Musannef*, IV, 464-465 (8475).

¹¹⁵ Ebu’ş-Şa’sâ (83/702): Süleym b. Esved b. Hanzala’dır. Künyesi, “Ebu’ş-Şa’sâ el-Muhâribî” dir. Kûfeli olup sikalığı üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 500; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 332; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s.249.

¹¹⁶ Eş’as b. Ebi’ş-Şa’sâ el-Muhâribî (125/743): Eş’as b. Süleym el-Kûfî’dir, “Ebû Yezîd el-Muhâribî” diye künyelenir. Onun sikalığını meşhur cerh ve ta’dil alimlerinin çoğunluğ kabul etmektedirler. Bkz. İclî, s. 69; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VI, 62; İbn Şahin, s. 63; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 113.

¹¹⁷ İsrâîl b. Yunus b. İshâk el-Hemdanî (160/777): Künyesi, “Ebû Yusuf el-Kûfî”dir. Onun sikalığı üzerinde cerh ve ta’dil alimlerinin ittifakı vardır. Bkz. İclî, s. 63; İbn Şahin, s. 65-66; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 104.

¹¹⁸ Müslim, *Tevbe*, 3, 4-8, III, 2103-215; Tirmizî, *Sıfatü’l-kiyâme*, 4, IV. 659.

Üçüncü rivâyet; biyografilerinde de görüldüğü üzere biyografisine ulaşamadığımız Şu'be b. Süleymân dışındaki râviler, sikalığı üzerinde ittifak olan râvilerdir. Hadis, çeşitli ahlâkî konulara ışık tutmakta, bir Müslüman için ahde vefânın olmazsa olmazlığı vb. bir Müslüman için gerekli olan ahlâkî konuları dile getirmektedir.

Dördüncü rivâyet; doğrudan ibâdetle ilgili olup Ebû Hüreyre, İbn Mes'ûd, Imrân b. Husayn ve Câbir b. Abdillâh gibi başka sahâbilerden de aynı manayı içeren farklı hadisler, mutâbi rivâyetler bulunmaktadır. Aynı içerikteki bu rivâyeti Tirmizi "*Hasen hadis*" olarak değerlendirmektedir. Câbir'den gelen rivâyet ise senedinde "*kezzâb*" addedilen Câbir el-Cu'fî bulunduğu için zayıf rivâyet olarak sayılmaktadır. Söz konusu hadisin râvileri, haklarında: "*leyyinü'l-hadis*" denilerek cerhedilen Ebû Yezîd el-Kûfî ve Eş'as b. Sevvâr dışındakiler, sika ve sadûk kabul edilen yani hadisleri yazılan ve araştırılan râvilerdir.

Beşinci rivâyet; muâmelâtla ilgili olarak av hayvanı olan yaban eşeğinin etinin yenebileceğini ifâde etmektedir. Bu hususta mezhepler arasında ihtilaf olmakla birlikte, ehli olan merkeplerin etlerini yemek haram veya tahrîmen mekrûh olduğu halde¹¹⁹ yabânî olan merkeplerin etlerini yemek haram değildir. Söz konusu hadisin mütâbîi olabilecek hadis, hasen sahîh nitelikli bir hadis olup yaban eşeğinin etinin yenilebileceğini bize işâret etmektedir. İlgili hadisin râvileri, sikalığı üzerinde ittifak olan kimseler olup hadisin versiyonunda bir problem bulunmamaktadır. İlgili hadisin anlam ve hükmünü destekleyen Ebû Katâde gibi farklı sahâbilerden farklı hadisler bulunmaktadır.

V. Hufâf b. İmâ b. Rahsa b. Hazme b. Hârise b. Ğifâr el-Ğifârî

Hufâf, kaynaklarda Hufâf b. İmâ b. Rahda/Rahsa b. Hazme/Harbe şeklinde geçmektedir. İbn Hacer onun adını Hufâf b. İmâ b. Rahsa b. Hazme şeklinde vermektedir.¹²⁰ O, Ğifâr kabilesinden olup Lazkiye yakınlarında "Gayga" denilen yerde oturur, sık sık Medine'ye gelirdi, bu sebeple o Medineli sayılmaktadır. Rivâyetlere göre O, Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında veya hilâfetinden önce Medine'de vefât etmiştir.¹²¹

Babası İmâ ile Hufâf arasında Müslüman olmadaki öncelikleri konusunda ihtilaf bulunmaktadır. İmâ b. Rahza'nın, Bedir Savaşında müşriklerin yanında olup daha sonra Müslüman olduğu; oğlu Hufâf'ın ise Müslüman olmada ondan önceliği görüşü daha ağır basmaktadır.¹²² Babasından önce Müslüman olan Hufâf, Kızı Hamrâ'nın anlattığına göre

¹¹⁹ Buhârî, *es-Sahîh*, Sayd, 28,VI, 229-230.

¹²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 109; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 449; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 92, 452.

¹²¹ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 4 49; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 452; *Tehzîb*, III, 147.

¹²² İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 449; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 92, 452.

Hudeybiye savaşında hazır bulunmuştur.¹²³ O, Gıfâr Mescidinin imam ve hatibi, kabilesinin de reisiydi. ¹²⁴ Ancak Vâkidî (213/838) ve İbn Hişâm (218/833) gib tarihçilere göre Hüfâf, “Bedevîlerden (savaşa katılmamak için) özür beyan edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah ve Resûlüne yalan söyleyenlerle oturup kaldılar. (ne geldiler, ne de özür dilediler.). Onlardan kâfir olanlara acıklı bir azap erişecektir.”¹²⁵ âyeti kapsamında Tebûk savaşına katılmamak için yapay özür ileri süren, fakat özürleri Allah tarafından kabul edilmeyen Benî Gıfâr’dan münâfık grup (82 kişilik) arasında bulunmaktadır.¹²⁶

Rivâyetleri ve Râvileri

Hufâf, hadis eserlerinde rivâyeti olan bir sahâbîdir. İbnü'l-Cevzî, onu beş rivâyeti olan “*Ashâbü'l-hamse*” arasında zikretmektedir. Ondan oğlu Hâris ve Abdullah b. Hâris, Hanzala el-Eslemî (Hanzala b. Ali el-Esedî) ve Miksem b. Bücre rivâyette bulunmuşlardır. Doğrusu bu ikisinin arasında bir râvi daha bulunmaktadır. İbn Hacer “*Kunût*” hadisinin ondan rivâyet edildiğini belirtmektedir.¹²⁷ Bazı hadis eserlerinde Resûlullah’ın (s), Sabah ve Akşam namazlarında rukûdan kalktıktan sonra Lıhyân, Rı’lân, Zekvân ve kendilerine gönderilen kurrâları Bi’ri Maûna Fâciası’nda katleden Usayye Oğullarına la’net ederek kunût yaptığından bahsedilmektedir. Hufâf’dan bize ulaşan rivâyetler şunlardır:

1-(Müslim dedi ki): Bana Ebu’t-Tâhir (Ahmed b. Amr b. Serh el-Mısrî) anlattı. Dedi ki: Bize İbn Vehb, Leys’den rivâyetle Imrân b. Ebî Enes’den, o Hanzala b. Ali’den, o da Hufâf b. İmâ el-Ğıfârî’den rivâyetle Resûlullah (s) ’in bir namazda şöyle dediğini (dua ettiğini) anlattı: “*Ey Allah’ım! Lıhyân, Rı’lân ve Zekvân Oğullarına ve Allah ve Resûlüne ısyân eden Usayye’ye la’net et. Gıfâr’a Allah mağfîret eylesin! Eslem’e de Allah selâmet versin.*”¹²⁸

Hufâf’dan gelen bu hadisin senet ricâli şöyledir:

*Hufâf b. İmâ + Hanzala b. Ali ¹²⁹+ Imrân b. Ebî Enes ¹³⁰+Leys¹³¹ + İbn

¹²³ Buhârî, *es-Sahîh*, Meğâzî, 35, V, 64; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 449; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 92, 452.

¹²⁴ İbn Hanbel, V, 175; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 449; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 35; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 452; *Tehzîb*, III, 147

¹²⁵ Tevbe, 9/90

¹²⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 197; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 381.

¹²⁷ İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 176, 290, 372; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 92, 452; *Tehzîb*, III, 147.

¹²⁸ Müslim, *Mesâcid*, 306, I, 470; Fezâilü’s-sahâbe, 186, II, 1953.

¹²⁹ *Hanzala b. Ali el-Eska’ el-Eslemî/ es-Sülemî*: Medineli tâbiündendir, cerh ve ta’dil alimleri onu sika kabul etmektedirler. Bkz. İclî, s. 137; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 165; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 184.

¹³⁰ *Imrân b. Enes (117/737)*: O, Kureş’den Âmir b. Lüey’in kardeşidir. Medineli tâbiünden olup skadır. Bkz. İclî, s. 373; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 220-222; İbn Şahin, s. 255; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 429.

¹³¹ Bkz. dipnot, 111.

Vehb¹³²+ Ebu't-Tâhir¹³³+ Müslim b. Haccâc.

2- Hufâf'dan rivâyet edilen diğer bir hadis de yine "kunût" ile ilgili olup, farklı senetlerle gelmekte ve ziyâde metin içermektedir: "Resûlullah (s) (namazda) rûkû'a gitti sonra secdeye gitti de şöyle dedi (dua etti): Gıfâr'a Allah mağfîret eylesin! Eslem'e de Allah selâmet versin! Usayye ise Allah ve Resûlüne isyan etmiştir. Ey Allahım! Usayye ve Beni Lihyân'a la'net eyle! Rı'lân ve Zekvân'a da la'net eyle!" Sonra Resûlullah başını secdeye kapandı." (râvi) Hufâf dedi ki: Kâfirlere la'net işte bu yüzden meşrû kılındı.¹³⁴ Sahîh hadis kaynaklarda yer alan bu hadisin senetleri şöyledir:

*Hufâf b. İmâ + Hâris b. Hufâf¹³⁵+ Hâlid b. Abdillâh b. Harmele¹³⁶ + Muhammed b. Amr¹³⁷+ Yahya b. Eyyûb¹³⁸ / Kuteybe b. Hacer + Müslim.

Lafzında; sadece "Resûlullah (s) namazda rûkû'a gitti." anlamında "raka'a fi's-slât" ve "tekbir aldıktan sonra secdeye gitti..." anlamında "sümme kebbera" ifâde farklılığının dışında metni tamamen benzeyen ilgili hadisin İbn Hanbel'in naklindeki¹³⁹ senedi ise farklı olup şöyledir:

-Hufâf b. İmâ + Hâris b. Hufâf¹⁴⁰+ Hâlid b. Abdillâh¹⁴¹+Muhammed b. İshâk¹⁴² + Yezid b. Hârûn¹⁴³+ Ahmed b. Hanbel.

Aynı anlamı vurgulayan bu hadisin Müslim'in naklindeki Hufâf'dan gelen değişik versiyonu şöyledir:

-Hufâf b. İmâ + Hanzala b. Ali b. el-Eska¹⁴⁴+ Abdurrahman b. Harmele¹⁴⁵+ İsmail¹⁴⁶+ Yahya b. Eyyûb¹⁴⁷ + Müslim.

¹³² İbn Vehb (197/813): Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Kureşîdir. Künyesi "Ebû Muhammed el-Mısrî" olan bu râvi, hâfız ve âbid bir kimse olup sikalığı üzerinde ittîfak vardır. Bkz. İclî, s. 283; İbn Şahin, s. 187.

¹³³ Ebu't-Tâhir (250/864): Ahmed b. Amr b. Abdillâh b. Amr b. Serh'dir, Künyesi, "Ebu't-Tâhir el-Mısrî"dir. Cerh ve ta'dil alimleri onu sika kabul etmektedirler. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 82.

¹³⁴ Müslim, Mesâcid, 308, I, 470; İbn Hanbel, IV, 57.

¹³⁵ Hâris b. Hufâf b. İmâ : Hufâf b. İmâ'nın oğlu olup sahâbi olduğu ihtilâflıdır. İbn Hibbân (354/...) onu tâbiin sikalari arasında zikretmektedir. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 278; *et-Takrîb*, s. 146.

¹³⁶ Halid b. Abdillâh b. Harmele: Hicazlı olup "makkûl" yani adâlet ve zabt vasıflarını tam taşıyan bir râvidir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 188.

¹³⁷ Muhammed b. Amr (140/757): Muhammed b. Amr b. Bekri'r-Râzî'dir. "Ebû Gassân" diye künyelenir, cerh ve ta'dil alimleri onu sika kabul etmişlerdir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 499.

¹³⁸ Yahya b. Eyyûb el-Gâfîkî (168/784): Mısrılı olup künyesi, "Ebu'l-Abbâs el-Mısrî"dir. Onun sikalığı üzerinde ittîfak vardır. Bkz. İclî, s. 468; İbn Şahin, s. 354; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 588.

¹³⁹ İbn Hanbel, IV, 57.

¹⁴⁰ Bkz. dipnot, 135.

¹⁴¹ Bkz. dipnot, 136.

¹⁴² Bkz. dipnot, 36.

¹⁴³ Yezid b. Harun es-Sülemî (206/821): Künyesi, "Ebu Halid el-Vâstî" olan bu râvi Şamlıdır.. Onun sika olduğu üzerinde ittîfak vardır. Bkz. İclî, s. 481-482; İbn Şahin, s. 348; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 606.

¹⁴⁴ Bkz. dipnot, 129.

¹⁴⁵ Abdurrahman b. Harmele el-Esemî (145/763): Künyesi, "Ebû harmele el-Medenî"dir. sadû

Ancak Hufâf, hadisin sonunda “*Kâfirlere la’net işte bu yüzden meşrû kılındı.*” İfâdesini söylememiştir.¹⁴⁸

3- Bize Abdullah (b. Ahmed b. Hanbel) anlattı. Dedi ki: Bana babam anlattı. Dedi ki: Bize Yezîd b. Hârûn anlattı. Dedi ki: Bana Muhammed b. İshâk, Imrân b. Ebî Enes’den, o Hanzala b. Ali el-Eslemî’den, o da Hufâf b. İmâ b. Rahda el-Gifârî’den naklen onun şöyle dediğini anlattı: “*Resûlullah (s) bize sabah namazı kıldırdı. Biz Onunla beraberdik. Son rek’atdan başını kaldırıncaya şöyle dedi (beddua etti): Ey Allahım! Lihyân’a, Rı’lân’a, Zekvân’a, Allah ve Resûlüne âsi olmuş olan Usayye’ya la’net eyle; Eslem’e (Elslem oğullarına) Allah selâmet versin! Gifâr’ı (Gifâr oğullarını) Allah mağfiret eylesin!*” Bundan sonra Resûlullah (s), secdeye gitti. O, namaz bittikten sonra insanlara yöneldi ve şöyle buyurdu: “*Ey İnsanlar! Onu (la’net sözünü) ben söyler değildim, fakat Azîz ve Celîl olan Allah onu bana söyletti.*”¹⁴⁹ Sened ve metinde değişiklik içeren bu hadisin rivâyet zinciri şöyledir:

*Hufâf b. İmâ + Hanzala b. Ali el-Eslemî¹⁵⁰ + Imran b. Ebî Enes¹⁵¹ + Muhammed b. İshak¹⁵² + Yezîd b. Harun¹⁵³ + Ahmed b. Hanbel.

4- Berâ b. Âzib yoluyla gelen “*Nebî(s), Sabah ve Akşam namazlarında kunût yapardı.*”¹⁵⁴ anlamlı hadis, Tirmizî’ye göre “*Hasen-Sahîh*” nitelikli bir hadis olup aynı hadis Hz. Ali, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, İbn Abbas ve Hufâf b. İmâ ‘dan da gelmektedir.¹⁵⁵ Tirmizî, bu hadisi senedsiz olarak zikretmektedir.¹⁵⁶

5-Hufâf b. İmâ’nın rivâyeti olan bir başka hadis ise, namazın ortasındaki iftirâş keyfiyeti (secdede kolları ve oturma sırasında ayakları yayma) ile ilgili olan şu hadistir: “*Bize Abdullah anlattı. Dedi ki: Bana babam (Ahmed b. Hanbel) anlattı. Dedi ki: Bize Ya’kub b. İbrahim anlattı. Dedi ki: Bize babam (İbrahim) İbn İshak şöyle anlattı: “Resûlullah (s), namazın ortasında ve sonunda sol dizini yayar, sol ayağını yatırıp üzerine oturur, sol elini sol dizi üzerine koyar ve sağ ayağını (parmakları kibleye gelecek şekilde) diker, sağ elini sağ dizi üzerine koyar*

olmakla beraber baze hata yaptığı söylenir. Müslim ve “Sünen-ü Erbaa” müellifleri ondan rivâyette bulunmuşlardır. Bkz. İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 95, 103; İbn Şahin, s. 353; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 339.

¹⁴⁶ İsmail (147/764): İsmail b. Ebî Halid el-Ahmesî’dir. “Ebû Abdillâh” diye künyelenen bu râvinin sikalığı üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 63; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, İv, 19-20; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 107.

¹⁴⁷ Bkz. dipnot, 138.

¹⁴⁸ Müslim, Mesâcid, 308, I, 470.

¹⁴⁹ İbn Hanbel, IV, 57.

¹⁵⁰ Bkz. dipnot, 129.

¹⁵¹ Bkz. dipnot, 130.

¹⁵² Bkz. dipnot, 36.

¹⁵³ Bkz. dipnot, 143.

¹⁵⁴ Müslim, Mesâcid, 305, 306, I, 470; Tirmizî, Salât, 294, II, 251.

¹⁵⁵ Tirmizî, Salât, 294, II, 251.

¹⁵⁶ Tirmizî, Salât, 294, II, 251.

ve Azîz ve Celîl olan Allah'ı birlemek için şehâdet parmağını kaldırırdı. Aynı rivâyeti biraz daha farklı olarak İbn İshak şöyle nakletti: Bana, Âmir b. Lüey'in kardeşi Imrân b. Ebî Enes, Abdullah b. Hâris b. Nevel'in kölesi Ebu'l-Kâsım'dan rivâyetle anlattı. Dedi ki: Bana Medineli bir adam şöyle anlattı: "Gıfâr Oğulları meşidinde namaz kıldım. Namazım içinde oturdum, sol dizimi yaydım ve şehâdet parmağımı diktim. Bunu yaparken beni Hufâf b. İmâ b. Rahda gördü. Onun Resûlullah (s) ile sohbeti vardı yani sahâbî idi. Namazımı bitirince o bana dedi ki: Ey oğlum! Niçin parmağını bu şekilde diktin? Medineli adam ona: İnsanlar bunu yapıyor iken hoşuna gitmeyen şey nedir? Diye sordu. Hufâf da şöyle cevap verdi: Elbette sen doğru yaptın; zira Resûlullah (s) namaz kılarken böyle yapıyordu. Fakat müşrikler, Muhammed sihir yapmak için parmağıyla böyle yapıyor derlerdi. Onlar, bu sözleriyle yalan söylemişlerdi. Çünkü hiç kuşkusuz Resûlullah (s), Azîz ve Celîl olan Allah'ı fülen birlemek için bunu yapıyordu."¹⁵⁷ Benzer içerikte olan bu hadisin senedi şöyledir:

*Hufâf b. İmâ + Medineli bir adam? (Hanzala b. Ali) + Ebu'l-Kâsım¹⁵⁸ + Imrân b. Enes¹⁵⁹ + İbn İshak¹⁶⁰ + İbrahim¹⁶¹ + Ya'kub b. İbrahim¹⁶² + Ahmed b. Hanbel.

Rivâyetleriyle İlgili Değerlendirme

Hufâf b. İmâ yoluyla gelen yukarıdaki rivâyetler genelde "Kütüb-ü sitte" veya "Kütüb-ü tis'a" olarak bilinen hadis eserlerinde olup senedlerindeki râvileri bakımından da problemsiz görülmektedir. İlgili hadisler, İslâm'ın amelî yönü olan duâ ve bedduâ ile ilgili olup Hz. Peygamber'in farz namazları içinde Allah ve Resûlüne karşı isyân eden, verdiği sözlerinde durmayan ve ihânet eden belirli kabilelere karşı la'netle bedduasını içermektedir, özel ve spesifikdir; yoksa İslâm'ın dışında kalan insanlara yönelik değildir. Zaten böyle bir tutum ve davranış Allah Resûlü'nün "âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olması"¹⁶³ anlayışına da ters düşmektedir. Bahse konu olan hadislerden ilk dört rivâyet anlam itibarı ile birbirlerini tedrici olarak açıklamakta ve âdetâ anlam itibarı ile desteklemektedir.

Yukarıda verilen Hufâf'ın rivâyetleri tema olarak, kunût duâsının sebebini, yerini, keyfiyyet ve vaktini işaret etmektedir. Hufâf'ın dışında Hz.

¹⁵⁷ İbn Hanbel, IV, 57.

¹⁵⁸ Ebu'l-Kâsım: Hüseyin b. Hâris el-Cedeli' dir. O, Kûfeli ve Kays kabilesindedir. Sadûk bir râvi olup rivâyetleri yazılır ve araştırılır. Bkz. İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 155; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 166.

¹⁵⁹ Bkz. s. 15, dipnot, 130.

¹⁶⁰ Bkz. s. 5, dipnot, 36.

¹⁶¹ İbrahim (185/801): İbrahim b. Sa'd b. İbrahim ez-Zühri, Medineli olup künyesi, "Ebû İshak el-Medenî" dir, sika olup rivâyette huccettir. Bkz. İclî, s. 52; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 89.

¹⁶² Ya'kub b. İbrahim b. Sa'd ez-Zühri (208/824): Medineli olup künyesi, "Ebû Yusuf el-Medenî" dir. Faziletli bir kimse olup sicalığı üzerinde ittîfak vardır. Bkz. İclî, s. 484; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 607.

¹⁶³ Enbiyâ, 21/107

Ali, Berâ b. Âzib, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre ve İbni Abbâs gibi sahâbîlerden de gelen hadislerle söz konusu hadisler anlam itibariyle desteklenmektedir. Tirmîzi, söz konusu kunût hadisini “*Hasen-Sahîh*” olarak nitelemekte; ancak kunûtun vaktin konusunda mezhepler arasında ihtilâf bulunduğunu belirtmektedir.¹⁶⁴ Verilerden de anlaşıldığı üzere Resûlullah (s) kunût yapmıştır. Saâdet asrından günümüze kadar Müslümanlar da sabah ve vitir namazlarında kunût yapmaktadırlar.

Hufâf b. İmâ’dan gelen rivâyetlerin râvilerine bakıldığında, onlar arasında rivâyeti kabul olmayacak kadar zayıf olan bir râvi bulunmamaktadır. İslâm’ın ameli boyutu olan namazdaki iftirâş (secdede kolları, teşehhüd oturmasında ayakları yayma) ameli ise, Vâil b. Hucr ve başka sahâbîlerden gelen şâhid rivâyetlerle¹⁶⁵ desteklenmekte ve Müslümanlar arasında uygulanagelmektedir.

VI. Kays b. Amr b. Sehl b. Sa’lebe b. Hâris b. Zeyd el-Ensârî (Kays b. Kahd)

Ensâr’dan Kays b. Amr b. Sehl b. Sa’lebe b. Hâris b. Zeyd b. Sa’lebe b. Ubeyd b. Ğanem b. Mâlik b. Neccâr’dır. Medineli olup tâbiin âlimlerinden Yahya b. Saîd’in dedesidir. Birçok İslâm âlimine göre onun adı, Kays b. Amr b. Sehl, lakabı ise Kays b. Kahd’dır. Ona Kays b. Sehl b. Sa’lebe de denilmektedir.¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel (241/855), Yahya b. Maîn (233/847), Ebû Hayseme (234/848) gibi İslâm âlimleri onun adının Kays b. Amr olduğu, kendisinin, tâbiin âlimlerinden Yahya b. Saîd’in dedesi olduğu görüşünü paylaşmaktadırlar. Söz konusu sahâbîyi Mus’ab ez-Zübeyrî’nin Kays b. Kahd olarak isimlendirmesini vehim sayan Ebû Hayseme, bu iddiasıyla ez-Zübeyrî, Buhârî’ye zıt düşmekte ve onun adının Kays b. Amr b. Sehl olduğunu ileri sürmektedir.¹⁶⁷ İbnü’l-Cevzî, Ebû Abdillâh el-Barkî’ye (249/863) dayanarak Kays b. Kahd b. Kays el-Ensârî’yi münâfık olarak zikrederken,¹⁶⁸ bir çok İslâm alimi eserlerinde Kays b. Amr’ı Hazreçli münâfıklar arasında saymaktadır.¹⁶⁹ İbn Hacer, “Uzun zaman Müslüman kalan, rivâyetleri de bulunan bu sahâbînin münâfıklığı umulur ki onun ilk halidir.” demektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Tirmîzi, Salât, 294, II, 251-252.

¹⁶⁵ Tirmîzi, Salât, 218, 219, II, 85-87.

¹⁶⁶ Tirmîzi, Salât, 313, II, 284-286; İbn Hibbân, *Sikât*, III, 339-340; Tabarânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, XVIII, 367 (939); İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (456/1064), *Esmâü’s-sahâbeti’r-rivâat*, thk, Seyyid Kürdî Hasan, Beyrût, Dâru’l-kütübi’l-ılmîyye, 1992, s, 354 (566); İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1297; İbnü’l-Cevzî, *Telkîh*, 244, 384; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 255-256; *Tehzîb*, VIII, 401.

¹⁶⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 339-340; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 255-256.

¹⁶⁸ İbnü’l-Cevzî, *et-Telkîh*, 244.

¹⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 170; Belâzurî, *el-Ensâb*, I, 274; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 469; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 256; İbn Kesir, *el-Bidâye*, III, 238.

¹⁷⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 256.

Resûlullah (s) ile sohbeti olan ve Uzun zaman Müslüman olarak yaşamış olan Kays'ın, Hazretli münâfıklarla beraber eylem yaptığı, onlarla birlikte hareket ettiği için açıkca kendisine nifâk isnâd edilen kimselerden olduğu rivâyet edilmektedir. Bu tavriyla o, sahâbe arasında beğenilen bir kimse değildi. Onun hakkında bazı eserlerde: “Kays, ashâb arasında “ *leyse mahmûd*” yani övülen bir kimse değildi,” anlamında ifâdeler bulunmaktadır. Münâfıklar arasında olan Kays'dan başka bir genç yokdu. Kays, Resûlullah (s) ve diğer Müslümanlarla alay etmiş, bunun üzerine Bedir ashâbından Ebû Muhammed Mes'ûd b. Evs b. Zeyd tarafından kafasından itilerek Mescid'den dışarı atılmıştı. Aynı şekilde münâfık Hâris b. Amr da Rasûlullah'ın emri ile Abdullah b. Hâris tarafından zorla mescid'den dışarı atılanlardandı.¹⁷¹

Rivâyetleri ve Râvileri

Kays b. Amr'ı Resûlullah'dan (s) rivâyeti olan sahâbiler arasında gören İbnü'l-Cevzî, Barkî'ye dayanarak onun Resûlullah'dan sadece bir rivâyetinin olduğunu belirtir.¹⁷² Kays'ın rivâyeti olduğunu kabul eden İbn Abdilber, oğlu Saîd'in babası Kays'dan hiçbir şey dinlemediğini ve Tirmizî'nin aksine ondan Muhammed b. İbrahim et-Teymî'nin dinlediğini ileri sürmektedir. Buna karşılık İbn Hacer ise, Kays'ın Resûlullah'dan (s) rivâyette bulunduğu, ondan da oğlu Saîd b. Kays, Kays b. Ebî Hâzım ve Muhammed b. İbrahim et-Teymî'nin rivâyet ettiği görüşündedir.¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce'nin eserlerinde Kays'dan gelen rivâyet olduğunu ileri süren İbn Hacer, Sa'd b. Saîd b. Kays, Muhammed b. İbrahim et-Teymî ve Kays b. Amr tarikiyle gelen şu hadisi özetlemektedir: “Resûlullah (s) sabah namazından sonra iki rek'at namaz kılan bir adamı gördü de ona: Sabah namazı dört rek'attır.”¹⁷⁴ buyurdu.

Kays b. Amr yoluyla ve farklı senetlerle gelen bu hadis şöyledir:

1-Abdurrezzâk, İbn Cüreyc'den rivâyet ederek dedi ki: Yahya b. Saîd'in kardeşi Abdürabbih b. Saîd'den, dedesi (Kays b. Amr'dan) rivâyetle şöyle anlattığını işittim: “O yani Kays, Sabah namazını kılmak için (Mescide) gitmiş. Nebî (s) sabah namazı için Mescide girmiş. O, sabah namazının iki rek'at sünnetini kılmamış olduğu halde Nebî (s) ile beraber farz namazı kılmış. Namaz bittikten sonra ayağa kalkmış ve iki rek'at Sabah namazı (sünnetini) kılmış. Bu arada Nebî (s) yanına varmış ve ona: “Bu namaz da ne?” diye sormuş. O da Resûlullah'a (durumu) anlatmış. Bunun üzerine Resûlullah (s) susmuş ve bir şey söylemeden

¹⁷¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 167, 170; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 222-224; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 238-239.

¹⁷² İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 384.

¹⁷³ İbn Hemâm, *el-Musannef*, II, 442 (4016); Tirmizî, *Salât*, 313, II, 284-286; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1297; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 256; *et-Tehzîb*, VIII, 401.

¹⁷⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 256.

yoluna devam etmiş.”¹⁷⁵

Abdürrezzâk'ın naklettiği bu hadisin senedi şöyledir:

*Kays b. Amr + Abdurabbih b. Saîd¹⁷⁶ / Abdullah b. Saîd¹⁷⁷+ İbn Cüreyc¹⁷⁸ + Abdurrezzâk¹⁷⁹.

Bu rivâyet, Kays b. Amr yoluyla muhtasar olarak ve değişik senedlerle şöyle ifâde edilmektedir:

2- “Nebî (s) Sabah namazını kıldıktan sonra iki rek’at namaz kılan bir adam gördü de şöyle buyurdu: “Sabah namazını iki def’a mı kılıyorsun?” Adam da, o ikisinden (iki rek’at farzdan) önceki iki rek’atı (sünneti) kılmamıştım; şimdi onları kıldım, diye cevap verdi. Resûlullah da (s) sustu.”¹⁸⁰

*Kays b. Amr +Muhammed b. İbrahim et-Teymî¹⁸¹ +Sa’d b. Saîd¹⁸² + İbn Nümeyr (Abdullah)¹⁸³+ Ahmed b. Hanbel+ Abdullah b. Ahmed.

Aynı metni içeren hadis, Tabarânî tarafından Abdullah b. Nümeyr’den itibaren tahvilli olarak şöyle nakledilmektedir:¹⁸⁴

-Kays b. Amr + Muhammed b. İbrahim + Saîd + Abdullah b. Nümeyr + Ebû Bekr b. Ebî Şeybe¹⁸⁵+ Tabarânî.¹⁸⁶

-Kays b. Amr +Muhammed b. İbrahim + Sa’d b. Saîd + Abdullah b. Nümeyr + Osman b. Ebî Şeybe¹⁸⁷+ Abdullah b. Muhammed b. Abdilaziz¹⁸⁸

¹⁷⁵ İbn Hemmâm, *el-Musannef*, II, 442 (4016)

¹⁷⁶ Abdurabbih b. Saîd b. Kays *el-Ensârî* (139/756): Medinelî olup Yahya b. Saîd’in kardeşidir. Onun sika olduğu üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 286; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 131; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 335.

¹⁷⁷ Abdullah b. Saîd b. Ebî Hind *el-Fezârî* (143/760): Künyesi, “Ebû Bekr le-Medenî” olup, Medinelidir. Onun sika olduğu üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 258; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 306.

¹⁷⁸ İbn Cüreyc (150/767): Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc el-Emevî’dir. Mekkeli olup muhaddis, fakih ve faziletli ve sikadır. Hadisleri konularına göre düzenleyen ilk alimlerdenidir. Bkz. İclî, s. 310; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 363.

¹⁷⁹Bkz. dipnot, 113.

¹⁸⁰İbn Hanbel, V, 447.

¹⁸¹Bkz. dipnot, 112.

¹⁸² Sa’d b. Saîd (141/758): Sa’d b. Saîd b. Kays b. Amr el-Ensârî, Medinelidir. Yahya b. Saîd’in kardeşidir. İbn Hıbbân onu sika râviler arasında zikretmektedir. Bkz.İclî, s. 179; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 298; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 231.

¹⁸³ Abdullah b. Nümeyr *el-Hemedânî* (199/815):Künyesi, “Ebu’l-Hâşim el-Kûfî”dir. Sika olduğu üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 282; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 327.

¹⁸⁴ Tabarânî, *Mu’cemü’l-Kebîr*, XVIII, 367.

¹⁸⁵ Bkz. dipnot, 94.

¹⁸⁶ Bkz. dipnot, 30.

¹⁸⁷ Bkz. dipnot, 89.

¹⁸⁸ Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz (317/929): Künyesi “Ebu’l-Kâsım el-Begâvî”dir. Bağdatlıdır, hâfiz ve “el-Begâvî’l- kebîr” olarak tanınır. Müsnidi’l-âlemdir. Bkz. Kettânî, *es-Seyyidü’ş-şerîf Muhammed b. Ca’fer* (1345/1927), *Hadis literatürü*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994, s. 111.

+ Dârekutnî¹⁸⁹

Metninde ve anlamında bir değişiklik bulunmayan aynı hadis, Dârekutnî (385/995) tarafından da İbn Nümeyr’den itibaren Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz ziyâdesiyle nakledilmiştir.¹⁹⁰

3. İbn Hanbel ve Tabarânî’nin rivâyetleriyle senet ve içeriği aynı olan Ebû Davud’un Osman b. Ebî Şeybe’den rivâtinin¹⁹¹ senet ricâli de şöyledir:

*Kays b. Amr + Muhammed b. İbrahim¹⁹² + Sa’d b. Saîd¹⁹³ + İbn Nümeyr¹⁹⁴ + Osman b. Ebî Şeybe¹⁹⁵ + Ebû Davud.¹⁹⁶

4- Aynı hadisi Tirmizî’nin rivâyeti ise biraz daha farklı içerikte olup şöyledir: “Resûlullah (s) (Mescide) çıktı ve namaz kıldı. Ben de O’nunla birlikte Sabah namazını kıldım. Nebî (s) namazı bitirince benim namaz kıldığımı gördü de şöyle buyurdu: “Yavaş ol (bir dakika) Ey Kays! İki namazı birlikte mi kılıyorsun?” Ben dedim ki: “Ey Allah’ın Rasûlü! Sabah namazının iki rek’atını (sünnetini) kılmadım.” Bunun üzerine o şöyle buyurdu: “O halde daha kılma!”¹⁹⁷ Tirmizî’nin, Sa’d b. Saîd’den geldiğini ve muttasıl olmadığını belirttiği bu hadisin versiyonu şöyledir:

*Kays b. Amr + Muhammed b. İbrahim + Sa’d b. Saîd + Abdülazîz b. Muhammed (ed-Dırâverdî)¹⁹⁸ + Muhammed b. Amr es-Sevvâk el-Belhî¹⁹⁹ + Tirmizî.²⁰⁰

5-İbn Hanbel’in ve Tabarânî’nin naklettikleri 2 numaralı hadis ile aynı lafız ve içerikte olan ve Kays b. Amr’a isnâd edilen bu hadisin²⁰¹ Ebû Bekr İbn Şeybe tarafından nakledilen senet ricâli de aynıdır:

*Kays (b.Amr) + Muhammed b. İbrahim + Sa’d b. Saîd + Abdullah b. Nümeyr + Ebû Bekr b. Ebî Şeybe.²⁰²

¹⁸⁹ Dârekutnî (385/995): Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer, sünen ve müellefât sahibidir.

¹⁹⁰ Dârekutnî, Ali B. Ömer (385/995), *Sünenü’l-Dârekutnî*, Beyrût, Dâr-ü İhyâ’i’t-türâsî’l-Arabî, 1993, I, 384-385.

¹⁹¹ Ebû Davud, Süleymân b. Eş’as (275/888), *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, Salât, 295, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, II, 51.

¹⁹² Bkz. dipnot, 112.

¹⁹³ Bkz. dipnot, 182.

¹⁹⁴ Bkz. dipnot, 183.

¹⁹⁵ Bkz. dipnot, 89.

¹⁹⁶ *Ebû Davud*, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî (275/888).

¹⁹⁷ Tirmizî, Salât, 313, II, 284-286.

¹⁹⁸ Abdülazîz b. Muhammed ed-Dırâverdî (287/900): Medinelî olup künyesi, “Ebû Muhammed el-Cühenî”dir. Sika olduğu üzerinde ittifak vardır. Bkz. İbn Şâhin, s. 236; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 358; *et-Tehzîb*, VI, 353.

¹⁹⁹ Muhammed b. Amr es-Sevvâk el-Belhî (336/947): Belhlidir. Cerh ve ta’dil alimlerine göre o, sadûk bir râvidir, yani hadisleri yazılır ve araştırılır. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 500.

²⁰⁰ Bkz. dipnot, 102.

²⁰¹ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed (235/849), *el-Kitâbü’l-musannef fi’-ehâdisi ve’l-âsâr*, Beyrût, 1989, II, 254; İbn Mâce, *İkâmet*, 104, I, 365.

²⁰² Bkz. dipnot, 94.

6-Dârekutnî'nin Ebû Bekr en-Nisbûrî'den rivâyet ettiği Kays b. Amr kanalıyla gelen hadisin de²⁰³ lafız ve içeriği 4 no'lu Tirmizî'nin rivayetiyle aynı olup senet ricâli ise farklıdır:

* Kays b. Amr + Yahya b. Saîd²⁰⁴+Leys b. Sa'd²⁰⁵+ Esed b. Musâ²⁰⁶+ Rebî b. Süleyman²⁰⁷ + Ebû Bekr en-Nisâbûrî²⁰⁸+ Dârekutnî.²⁰⁹

7- Tabarânî'nin rivâyetinde ise, sabah namazının farzından sonra iki rek'at namaz kılan Kays'a Resûlullah'ın (s) şöyle söylediği mervîdir: "...Kays namazını kılınca ayağa kalkmış ve iki rek'at namaz kılmış; Nebî (s) onu görmüş ve: "Ey Kays! Bu ikisi de (iki rek'at) nedir?" sormuş. Kays da yaptığını ona haber vermiş. Nebî (s) de bu durumu çirkin görmemiş."²¹⁰ İçerik olarak benzer olmakla beraber senedi farklı olan bu hadisin senet ricâli şöyledir:

*Kays b. Sehl (Kays b. Amr) + Atâ²¹¹+ İbn Cüreyc²¹² + Eyyûb b. Sehl²¹³ + Ahmed b. Velîd b. Berd el-Antâkî + İbrahim b. Müttevîh el-İsbahânî²¹⁴ + Tabarânî²¹⁵

Rivâyetleriyle İlgili Değerlendirme:

Tâbiinden Muhammed b. İbrahim et-Teymî'nin Kays'dan bir şey dinlemediğini iddia eden Tirmizî, İslâm'ın ibâdet yönüyle ilgili olan bu

²⁰³ Dârekutnî, *Sünen*, I, 383-384.

²⁰⁴ *Yahya b. Saîd* (114/761): Yahya b. Saîd b. Kays b. Amr/Kahd el-Ensârî, Medinelî tâbiindendir. "Ebû Saîd" diye künyelenmekte olup sikalığı üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 472; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 521.

²⁰⁵ *Leys b. Sa'd b. Abdîrrahman el-Fehmî* (175/791): Mısırlı olup künyesi, "Ebu'l-Hâris" dir. Onun sika olduğu üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 399; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 464.

²⁰⁶ *Esed b. Musâ* (212/827): Esed b. Musâ b. İbrahim b. Velid el-Emevî'dir. Mısırlıdır, sika ve ve sâhibü's-sünnettir. Yani sünnete riâyetkârdır. Bkz. İclî, s. 62, İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 104; *et-Tehzîb*, I, 260.

²⁰⁷ *Rabî b. Süleymân b. Abdilcebbâr el-Murâdî* (270/883): Künyesi, "Ebû Muhammed el-Misrî" dir. Şâfiî mezhebinin bağlılarından olup sikalığı üzerinde ittifak vardır. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 206.

²⁰⁸ *Ebû Bekr en-Nisâbûrî* (310/922): Muhammed b. İbrahim b. Abdillâh el-Edîb, Ülemâdan olup eski müfessirlerden ve nahivcilerden addedilir. Tefsir sahibi ve Ebu'l-Abbâs b. Harun'un kendisinden rivâyette bulunduğu güvenilir bir alimdir. Bkz. Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1973, I, 402.

²⁰⁹ Bkz. dipnot, 196.

²¹⁰ Tabarânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XVIII, 367-368; Dârekutnî, *Sünen*, I, 385.

²¹¹ *Atâ b. Ebî Rabâh el-Kureşî* (115/733): Mekkelî ve tâbiinin ileri gelenlerindedir. Zamanının Mekke müftüsü olup sikalığı üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 332; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 198-199; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 391.

²¹² Bkz. dipnot, 178.

²¹³ *Eyyûb b. Ebî Sehl*: Atâ b. Ebî Rabâh'dan hadis rivâyet etmiştir. Yahya b. Dâris onun Hammâd b. Seleme'den hadis naklettiğine kâildir. Dolayısı ile güvenilir bir râvidir. Bkz. Buhârî, *Tarihu'l-kebîr*, thk. Muhammed b. Ezher, Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1986, I, 416.

²¹⁴ *İbrahim b. Müttevîh el-İsbahânî* (302/ 914): İbrahim b. Muhammed b. Hasan b. Müttevîh el-İsfehânî'dir. Künyesi "Ebû İshâk" olup sika ve rivâyetine güvenilir bir râvidir, hâfız ve huccettir. Bkz. Zehebî, *Siyer-ü a'lâmî'n-nübelâ*, Beyrut, 1981-1984, XIV, 142-143.

²¹⁵ Bkz. dipnot, 30.

hadisi ancak Yahya b. Saîd'in kardeşi olan Sa'd b. Saîd yoluyla bildiğini, dolayısıyla hadisin muttasıl olmadığını, mürsel olduğunu belirtmektedir.²¹⁶ Tirmizi, aynı hadisi Süfyân b. Uyeyne'nin, Atâ b. Ebî Rabâh'dan Sa'd b. Saîd yoluyla dinlediğini ve bazılarının da Muhammed b. İbrahim'den alan Sa'd b. Saîd yoluyla rivâyet ettiğini, ancak bu tarîk'in, Abdülazîz'in Sa'd b. Saîd'den rivâyetinden daha sahîh olduğunu ifâde etmektedir. İbn Hacer de, aynı hadisin İbn Hanbel'in İbn Cüreyc yoluyla Abdullah b. Saîd'den, onun dedesinden (Kays'dan) rivâyetinin mürsel olduğu kanâatindedir; çünkü ona göre Abdullah, dedesinden bir şey duymamıştır. İbn Mende'nin Esed b. Musâ yoluyla Leys'den onun Yahyâ'dan onun da babası yoluyla dedesinden (Kays'dan) şeklindeki rivâyet ise mevsûl olmakla beraber garipdir; çünkü seneddeki Esed b. Musâ teferrüd etmiştir. Ayrıca ilgili hadisin Saîd'in iki oğlu Abdirabbih ve Yahyâ yoluyla rivâyeti de mürsel addedilmektedir. Leys'in Yahyâ'dan rivâyetine Buhârî'nin hilâfına mürsel diyenler de vardır.²¹⁷ Tabarânî'nin, İbrâhîm b. Müttevîh el-İsbahânî'den naklettiği Atâ yoluyla Kays b. Sehl'den gelen rivâyetin senedinde bulunan Eyyûb b. Sehl ise, İbn Hibbân tarafından Eyyûb b. Süveyd er-Remlî olarak görülmekte ve onu İbn Hibbân "*Redü'l-hıfz*" (hafızası zayıf), Nesâî ise onu "*Leys bi-sikatin*" (güvenilmez) olarak nitelendirmektedir.²¹⁸ Ancak Dârekutnî, senedinde Esed b. Musâ olmasına rağmen Ebû Bekr en-Nîsâburî'den muttasıl bir senedle naklettiği Yahyâ b. Saîd'in babası yoluyla dedesinden (Kays'dan) rivâyetini ve Abdullah b. Muhammed b. Abdülazîz'den muttasıl bir senedle aldığı Sa'd b. Saîd'in Muhammed b. İbrâhîm yoluyla dedesi Kays'dan rivâyetini (her iki rivâyeti) de "*ricâli sikâ, isnadı sahîh*" olarak değerlendirmektedir.²¹⁹

Kays'a isnâd edilen rivâyetler, sekiz ayrı versiyondan tespit edilmiş, hemen hepsinin râvi biyografileri kısaca tanıtılmış olup, bunlardan ikinci rivâyette Ubeyd b. Çanem, altıncı rivâyette Nasr b. Merzûk ve yedinci rivâyette Ahmed b. Velîd adlı râviler henüz tarafımdan tespit edilememiştir. Bahse konu olan hadisler, klasik hadis kaynaklarından mu'cemler ve sünenlerde bulunmakta ve senedleri itibarı ile muttasıl ve râvileri sika olduğundan problemsiz demektir. İlgili hadisler, aynı manayı içermekte olup, Tabarânî'nin Mu'ceminde bulunan, senedindeki Eyyûb b. Sehl'den dolayı zayıf addedilen 1 no'lu hadis, râvilerinden Ahmed b. Velîd-el Antakî'yi tespit edemediğimiz 7 no'lu hadis dışındakiler, senedleri sahîh ve râvileri sika olup birbirlerine mütâbi ve şâhid durumundadırlar. Aynı anlamı içeren hadis, Süfyân b. Uyeyne ve Atâ b. Ebî Rabâh yoluyla Sa'd b. Saîd'den ve Muhammed b. İbrahim'den, bir başka tarîk ve muttasıl bir

²¹⁶ Tirmizi, Salât, 313, II, 285-286; Ebû Davud, Salât, 295, II, 51-52; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 256.

²¹⁷ İbn Hemmâm, *Musannef*, II, 442 (4016); Tirmizi, Salât, 313, II, 296; Ebû Davud, Salât, 295, II, 52; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 256.

²¹⁸ Tabarânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, XVIII, 367; Dârekutnî, *Sünen*, I, 385.

²¹⁹ Dârekutnî, *Sünen*, I, 383-385.

senedle sahâbî olan başka bir Kays'a (Kays b. Sa'd'a), ayrıca Sehl b. Sa'd es-Sâidî'ye de dayanmaktadır.²²⁰

VII. Mücemma' b. Cârîye b. Âmir b. Mücemma' b. İttâf el-Ensârî el-Evsî

Mücemma, Medineli sayılmakta olup Evs'den ve Amr b. Avf b. Mâlik oğullarındandır. Bazı kaynaklar, onun nesebini Ümeyye b. Zeyd b. Mâlik veya Dübey'a b. Zeyd b. Mâlik şeklinde farklı batınmış gibi vermekte; ancak her iki batın da Amr b. Avf b. Mâlik batnında birleşmektedir.²²¹ Onun isminin bazı ilk kaynaklarda Mücemma' b. Hârîse olarak da geçtiği belirtilir. Babası Cârîye, Mescid-i Dırâr'ı kuranlar arasındadır. Mücemma', sahâbî Yezîd b. Cârîye'nin de kardeşidir, Muâviye'nin hilâfetinin son zamanlarında ölmüştür.²²²

Önemli tarih ve tabakât türü bazı eserlerde belirtildiği üzere Mücemma', Resûlullah (s) zamanında bir genç olarak Hudeybiye'de ve Hayber ganimetlerinin dağıtımında hazır bulunan, Kur'ân'a ilgi duyan, onu toplayan, iyi Kur'ân okuyan, hadis rivâyeti olan, babası Dırâr Mescidine devam ederken oraya gelenlere sadece imamlık yapan, onlara Kur'ân okuyan bir sahâbidir.²²³ Bu tespitin aksine aynı türden diğer bir kısım eserlerde ise o, Dırâr Mescidini kuran ve oraya devam eden münâfıklara imamlık yapan, Kur'ân okuyan ve fakat nifâka kapılmış olan, bazı tarih ve tabakât kitaplarında bulunan "küllime fi Mücemma'" , "kâne yüğması veya kâne yut'anü" ifâdeleriyle, hakkında ileri geri konuşulan, ta'n edilen şâibeli bir kimse olarak tanıtılmaktadır.²²⁴

Birtakım eserlerde onun münâfık olduğundan bahsedilmemesi, önce nifâka düşdüğü, daha sonra halini düzelttiği ve hatta Kur'ân'a daha çok önem verip ezberlediği şeklindeki ifâdeler, onun münâfık olarak kalmadığını gösterir ve her iki tespitin arasını uzlaştırır niteliktedir.²²⁵ Nitekim Hz. Ömer'in hilâfetinde Mücemma'ın kendi kavmine imam olması söz konusu edildiğinde, Hz. Ömer; "O, münâfıkların imamı değil miydi?" diyerek durumunu sorgulamıştır. Mücemma' da Hz. Ömer'e: "Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, münâfıkların durumlarını bilmediğim için böyle bir işi yaptım." şeklinde cevap vermiştir. Onun bu

²²⁰ Tabarânî, *Mu'cemü'l-kebir*, XVIII, 367-368; Dârekutnî, *Sünen*, I, 385.

²²¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 385-386; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1362; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 366.

²²² İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 64; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 385-386; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1362.

²²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 290-291; Ebû Davûd, *Sünen*, Harâc ve İmâra, 24, III, 423; İbn Hazm, *Esmâü's-sahâbe*, s. 160 (186); İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1362; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 303-304; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 366.

²²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 164, IV, 172; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 290-291; Habîb, *el-Muhabber*, 468; Belâzurî, *el-Ensâb*, I, 276; Tabarânî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 18, 19; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 303-304; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 238; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 366.

²²⁵ Belâzurî *Ensâb*, *el-Ensâb*, I, 276; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1362; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 238; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 366.

cevabı Hz. Ömer tarafından kabul edilmiş olsa gerek ki, kendisine imamlık görevi verilmiş, hatta onu Hz. Ömer, Kur’ân öğretmesi için Kûfe’ye göndermiştir.²²⁶

Rivâyetleri ve Râvileri

İbn Abdilber, Mücemma’ın Resûlullah’dan (s) rivâyet ettiği hadislerinden bahsetmekte ve senedlerini de vermektedir. İbn Hacer de, Saîd b. Ubeyd b. Kays’ın tercemesinde ona ait üç hadisi ortaya koyduğunu; Tirmizî’nin de onlardan bir kısmını sahîh gördüğünü belirtmektedir.²²⁷ İbnü’l-Cevzî de Mücemma’ b. Cârîye’yi “*Ashâbü’l-Aşare*” (on hadis rivâyet eden) sahâbîler arasında zikretmektedir.²²⁸ Bir râvi olarak onun kanalıyla gelen rivâyetler şunlardır:

1-Bize Abdürrezzâk Ma’mer’den, o Zührî’den, o Abdullah b. Ubeydullah b. Sa’lebe el-Ensârî’den, o Abdullah b. Zeyd el-Ensârî’den, o da Mücemma’ b. Cârîye’den rivâyet ederek onun şöyle dediğini haber verdi: “Resûlullah’ın (s) şöyle buyurduğunu işittim: “*Meryem’in Oğlu (Hz. İsa), Deccâl’i Lüdd kapısında veya Lüdd²²⁹ civârında öldürür (öldürecek).*”²³⁰

Deccâl’in ölümünden bahseden bu hadisin senet ricâli şöyledir:

*Mücemma’ b. Cârîye + Abdullah b. Zeyd el-Ensârî²³¹ + Abdullah b. Ubeydullah b. Sa’lebe²³² + Zührî²³³ + Ma’mer²³⁴ + Abdürrezzâk.

2-Aynı hadis, İbn Hanbel tarafından aynı içerikte ve “*bi bâb-ı lüddin*” (Lüdd kapısında) yerine “*ilâ cânib-i lüddin*” (Lüdd kapısı yanında) lafız farkıyla ve senet farkıyla nakledilmektedir.²³⁵ Senedinde Ma’mer yerine Süfyân b. Uyeyne ve Abdullah b. Zeyd yerine Abdullah b. Yezîd farkı göze çarpan bu hadisin senet ricâli şöyledir:

²²⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, V, 290-291; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, III, 303-304; Kesir, *el-Bidâye*, III, 238; İbn Hacer, *el-Isâbe*, III, 366.

²²⁷ İbn Hazm, *Esmâü’s-sahâbe*, s. 160 (186); İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1362-1363; İbn Hacer, *el-Isâbe*, III, 366.

²²⁸ İbnü’l-Cevzî, *et-Telkîh*, 369.

²²⁹ Lüdd: Filistin civârında Beyt-i Makdis’in yakınında bir beldedir. Rivâyetlerde de belirtildiği üzere bu adla adlandırılmış olan kapının önü veya yakınında Hz. İsa, Deccâl ile karşılaşacak ve onu öldürecekler (el-Hamavî, Şihâbuddîn Ebû Abdillaha’kût b. Abdillaha, *Mu’cemü’l-Büldân*, Beyrût, ts., V, 15).

²³⁰ İbn Hemmâm, *Musannef*, XI, 398 (20835); İbn Hanbel, III, 420; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 1362-1363.

²³¹ Abdullah b. Zeyd el-Ensârî en-Neccâr el-Mâzinî (63/683): Sahâbîdir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 223-224; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 913; İbn Hacer, *el-Isâbe*, II, 321-313.

²³² Abdullah b. Ubeydullah b. Sa’lebe b. Ubeydullah el-Ensârî: Onun hadisleri bize Zührî yoluna nakledilmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 87; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, V, 305.

²³³ Bkz. dipnot, 37.

²³⁴ Ma’mer b. Raşîdel-Ezdî (152/769): Künyesi “Ebû Urve el-Basrî ” dir. O, Yemen’e yerleşmiştir. Sikalığı üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 435; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 541; *et-Tehzîb*, X, 234.

²³⁵ İbn Hanbel, III, 420.

*Mücemma' b. Cârîye + Abdurrahman b. Yezîd²³⁶+ Abdullah b. Übeydullah b. Sa'lebe²³⁷ + Zührî²³⁸+ Süfyân b. Uyeyne²³⁹ + Ahmed b. Hanbel.

3-İbn Hanbel'in naklettiği hadis metninde bulunan "İbn Meryem" (Meyem'in Oğlu) yerine "*İbn Meryem el-Mesih*" (Meyem'in Oğlu Mesih) şeklinde bir ifâde farklılığı arzeden bu hadisin²⁴⁰ Bu hadisin sened ricâli şöyledir:

*Mücemma' b. Cârîye + Abdurrahmân Yezîd el-Ensârî²⁴¹+ Abdullah b. Sa'lebe el-Ensârî²⁴² +İbn Şihâb (ez-Zührî)²⁴³+ Leys b. Sa'd²⁴⁴+ Hâşim b. Kâsım²⁴⁵+ Ahmed b. Hanbel.

4- Yine İbn Hanbel'in naklettiği senedi farklı olan bu hadisin²⁴⁶ lafzı aynı olup senet ricâli şöyledir:

*Mücemma' b. Cârîye + Abdurrahman b. Yezîd²⁴⁷ + Abdullah b. Sa'lebe²⁴⁸+ Zührî²⁴⁹+ Evzaî²⁵⁰+ Muhammed b. Mus'ab²⁵¹ + Ahmed b. Hanbel.

²³⁶ *Abdurrahman b. Yezîd b. Cârîye el-Ensârî (93/711)*: Amr b. Avf Oğullarından olup tâbiindir ve sikadır. Künyesi "Ebû Muhammed el-Medenî"dir. Resûlullah hayatta iken yeni doğmuş olan bu râvinin sikalıği üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 300-3001; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 87, 110; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 353.

²³⁷ Bkz. dipnot, 232.

²³⁸ Bkz. dipnot, 34.

²³⁹ *Süfyân b. Uyeyne b. Ebî Imrân el-Hilâlî (198/814)*: Kufeli olup künyesi "Ebû Muhammed"dir. Hadisde hâfız, hucet ve şeyhu'l-İslâm olan Süfyân, sika ve sebt sahibi meşhur bir râvidir. O, Zührî'den rivâyetlerinde ise daha güvenilir ve daha sağlamdır. Bkz. İclî, s. 194-195; İbn Haceri, *et-Takrîb*, s. 245.

²⁴⁰ İbn Hanbel, III, 420.

²⁴¹ Bkz. dipnot, 236.

²⁴² *Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr el-Adevî (89/707)*: Ona "İbn Suayr" da denilir. Sahâbi olmasına rağmen doğrudan Resûlullah'dan bir rivâyeti bulunmamaktadır. Ebû Hâtim (275/888), onun Resûlullah'ı çocukken görmüş olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 346; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 285; *et-Takrîb*, s. 298.

²⁴³ Bkz. dipnot, 34.

²⁴⁴ Bkz. dipnot, 205.

²⁴⁵ *Hâşim b. Kâsım b. Müslim el-Leysî (207/823)*: Bağdatlı olup "Ebu'n-nadr" künyesi ile meşhurdur. Sâhibü'sünnet olan yani sünneti özenle yaşayan bu râvinin sikalıği üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 454; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 570.

²⁴⁶ İbn Hanbel, III, 420.

²⁴⁷ Bkz. dipnot, 236.

²⁴⁸ Bkz. dipnot, 242.

²⁴⁹ Bkz. dipnot, 34.

²⁵⁰ *Evzaî (157/774)*: Abdurrahman b. Amr b. Yuhmid el-Evzaî, Şamlı olup künyesi "Ebû Amr"dir. O, Şamlıların alimi, Şeyhu'l-İslâm ve insanların en hayırlılarından olup güvenilen fakih bir râvidir. Bkz. İclî, s. 296; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 62; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 347.

²⁵¹ *Muhammed b. Mus'ab b. Sadaka el-Kurkusânî (208/824)*: Künyesi "Ebû Abdillah" dır, çok hata etmekle birlikte hadisde sadûk (hadisleri yazılır ve araştırılır) bir râvidir. O, Evzaî'den rivâyet etmekte, kendisinden de Şamlılar ve Iraklılar rivâyet etmektedir. Ancak o cerh âlimlerine göre, hafızası bozuk mürselleri merfu' yapan ve hata eden mecrûh bir râvidir. Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, II, 293-394; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 507.

5-Tirmizî'nin Kuteybe'den naklettiği içeriği yukarıdaki hadislerle aynı olan bu hadisin²⁵² sened ricâli de benzer olup şöyledir:

Mücemma' b. Cârîye + Abdurrahman b. Yezîd²⁵³+Abdullah b. Ubeydullah b. Sa'lebe²⁵⁴ + İbn Şihâb²⁵⁵+ Leys²⁵⁶+ Kuteybe²⁵⁷+ Tirmizî.

6-(Ebû Davud dedi ki): Bize Muhammed b. İsâ anlattı. Dedi ki: Bize Mücemma' b. Ya'kûb b. Mücemma' b. Yezîd el-Ensârî anlattı. Dedi ki: Ben, Ebû Ya'kûb b. Mücemma'ın amcası Abdurrahman b. Yezîd el-Ensârî'nin, amcası Mücemma' b. Cârîye'den -ki o iyi Kur'ân okuyan kurrâlardandı- şöyle anlattığını işittim: *Hayber ganimetleri Hudeybiye ehline (hudeybiye katılanlarına) taksim olundu. Onu Resûlullah (s) on sekiz sehime böldü. Katılan asker sayısı 1500 idi. Onların içinde 300 atlı (süvârî) vardı. Resûlullah (s) atlıya iki sehim (pay), yayaya (piyâdeye) bir sehim verdi.*"²⁵⁸

7-Senedinde Ebû Ya'kûb'un Mücemma' a naklinde geçen "zekere" kelimesi yerine "yezkuru" lafız değişikliği dışında senedi aynı fakat metni bir hayli farklı ve ziyâdeli olan diğer bir rivâyetin anlamı ise şöyledir:

-Mücemma' b. Cârîye dedi ki: Resûlullah (s) ile birlikte Hudeybiyede bulunduk. Orayı terkederkenOradan ayrılma zamanı geldiğinde) bir de gördüm ki insanlar develerini koşturuyorlar. O sıra insanlardan bir kısmı birbirlerine: " Bu insanlara ne oluyor?" diye sordu. Onlar da dediler ki: Resûlullah'a (s) vahiy geldi; biz de insanlarla birlikte hızlıca dışarı çıktık. Bu esnada biz, Nebî'yi (s) "Kurâ'l-ğamîm" denilen yerde binitinin üzerinde gördük. . İnsanlar Onun etrafına toplandığında Nebî (s) onlara "Biz, sana apaçık bir fetih ihsân ettik"²⁵⁹ âyetini okudu. Bunun üzerine bir adam şöyle sordu: Ey Allah'ın Resûlü! O bir fetih mi? Resûlullah da (s): Evet! Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim o bir fetihtir." Diye cevap verdi. Sonra Hudeybiye ehline (katılanlarına) Hayber ganimetleri taksim olundu. Onu yani ganimeti Resûlullah (s) on sekiz sehm (pay) olarak dağıttı. Ordunun sayısı 1500 neferdi. Onların içinde 300 atlı (süvârî) vardı. Resûlullah (s) atlara iki sehm, yayalara bir sehim verdi."²⁶⁰ Senedi 6 numaralı hadisle aynı fakat metni ve anlamı itibarıyla farklı olan bu hadislerin (6. ve 7.hadislerin) senedi şöyledir:

*Mücemma' b. Cârîye +Abdurrahman b. Yezîd²⁶¹ + Mücemma' b.

²⁵² Tirmizî, Fiten, 62, IV, 515.

²⁵³ Bkz. dipnot, 236.

²⁵⁴ Bkz. dipnot, 232.

²⁵⁵ Bkz. dipnot, 34.

²⁵⁶ Bkz. dipnot, 205.

²⁵⁷ Kuteybe b. Saîd b. Cemîl es-Sakafî (240/854): Künyesi "Ebû Recâ el-Bağlânî"dir. Adının Yahya veya Ali olduğu da söylenir. Cerh ve ta'dil alimlerine göre o, sika ve sebt sahibidir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 454.

²⁵⁸ Ebû Davûd, Harâc ve Imâra, 24, III, 413.

²⁵⁹ Fetih, 48/1

²⁶⁰ Ebû Davûd, Cihâd, 155, III, 174-175.

²⁶¹ Bkz. dipnot, 236.

Ya'kub²⁶² +Tirmizî.

8-Mücemma' b. Cârîye'ye ait Müsnedinde Ahmed b. Hanbel'in naklettiği aynı hadisin²⁶³ versiyonu, İshâk b. İsâ farklılığı dışında 6 ve 7 no'lu hadislerle aynı olmakla beraber metinlerinde kısmen farklılıklar görülmektedir. İlgili hadisin senet ricâli:

*Mücemma' b. Cârîye + Abdurrahman b. Yezîd²⁶⁴ + Ya'kûb (babası)²⁶⁵ + Mücemma' b. Ya'kub²⁶⁶ +İshâk b. İsâ²⁶⁷+ Ahmed b. Hanbel.

Rivâyet zincirinde görüldüğü üzere Ahmed b. Hanbel'in kendisinden naklettiği İshâk b. İsâ dışında bu hadis, 6. ve 7. hadislerin râvileri ile aynı olmanın yanında, metinleri arasında lafız ve kapsam yönlerinden çok benzerlik göze çarpmaktadır. Ancak 6. rivâyetle diğer rivâyetler arasındaki fark ise açıktır. 7. rivâyetle 8. rivâyet arasındaki lafız farkına gelince: 7. rivâyetteki "*yehüzzûne'l-ebâire*" (develeri tahrik ve teşvik ediyorlar) ifâdesi yerine 8. rivâyette "*yenfirûne'l-ebâire*" (birden develeri ürkütüyorlar) ifâdesi yer almakta; yine 7. rivâyette geçen "*vâkıfen alâ râhletihî*" (binitinin üzerine durarak) ibâresi yerine "*alâ râhletihî*" (binitinin üzerinde) ibâresi yer almaktadır. 7. Rivâyette o bir adam, "*Yâ Resûlullah!*" diye nidâ ederken, 8. rivâyette aynı adam "*Ey Resûlullah!*" diye nidâ etmektedir. Ayrıca 8. metinde "*lem yedhul maahüm fihâ ahadün illâ men şehide'l-Hudeybiyete*" (Onlar arasına Hudeybiye'ye katılanlardan başka kimse girmedi.) ibâresi ziyâde bir ibâre olarak görülmektedir.

9-Bize Ebû Bekr b. Ebî Şeybe anlattı. Dedi ki: Bize Muaviye b. Hişâm anlattı. Dedi ki: Bize Süfyân, Humrân b. A'yan'dan, o Ebu't-Tufeyl'den, o da Mücemma' b. Cârîye el-Ensârî'den rivâyet ederek Resûlullah'ın (s) şöyle buyurduğunu anlattı: "*Doğrusu kardeşiniz Necâşî ölmüştür. Kalkınız onun üzerine namaz (cenâze namazı) kılınız!*" Bunun üzerine Resûlullah (s) bizi arkasına iki saf halinde dizdi.²⁶⁸

İbn Mâce'nin, "*Zevâid*"'den aktararak ricâlini sikâ, isnâdını sahîh dediği, metni ve anlamı birbirine çok benzeyen, fakat farklı senetleri hâvî olan bu hadis birçok hadis eserlerinde bulunmakta olup versiyonu şöyledir:

²⁶² Mücemma' b. Ya'kub b. Mücemma' (260/872): Mücemma' b. Cârîye'nin torunudur. Cerh ve ta'dil alimlerine göre o saduk bir râvi olup hadisleri yazılır ve araştırılır. Bkz.İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 520.

²⁶³ İbn Hanbel, III, 420.

²⁶⁴ Bkz. dipnot, 236.

²⁶⁵ Ya'kûb b. Mücemma' b. Yezîd b. Cârîye: Medineli Ensâr'dandır. Dördüncü tabaka râvilerden olup rivâyette makbuldür. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 608.

²⁶⁶ Bkz. dipnot, 262.

²⁶⁷ İshâk b. İsâ b. Nüceyh (214/839): Bağdatlı olup künyesi, "Ebu Ya'kub" ve "İbnü't-Tabbâ"dır. O, "Ezene" denilen yere yerleşmiştir. Rivâyette saduk olup rivâyetleri yazılır ve araştırılır. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 102.

²⁶⁸ İbn Mâce, Cenâiz, 33, I, 491.

*Mücemma' b. Cârîye +Ebu't-Tufeyl²⁶⁹ +Humrân b. A'yan²⁷⁰ + Süfyân²⁷¹ + Muâviye b. Hişâm ²⁷²+ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ²⁷³+ İbn Mâce.²⁷⁴

10-İbn Hanbel tarafından da aynı senetle nakledilmiş olan bu hadisin²⁷⁵ içeriği benzer, sened ricâli bir önceki hadisle aynı olup şöyledir:

*Filân b. Hârîse el-Ensârî (Mücemma' b. Cârîye/Hârîse) +Ebu't-Tufeyl + Humrân b. A'yan + Süfyân +Muâviye b. Hişâm + Ebû Bekr b. Ebî Şeybe + Ahmed b. Hanbel.

İlgili hadisin sonunda “Kalkınız, üzerine namaz kılınız” yerine “Üzerine namaz kılınız” ifâdesi bulunmaktadır. Ayrıca râvi Mücemma'b. Cârîye'nin hadisin sonundaki sözü olan “Biz de kalktık onun arkasında namaz kıldık” kısmı bulunmamaktadır. İlgili hadisin senedinde görüldüğü üzere sahâbî râvi olan “Mücemma'nun isminin yerine “Filân,” babasının daha çok kullanılan adı “Cârîye”nin yerine de “Hârîse” ismi getirilmiş görülmektedir. Metin ve senedi itibariyle 5 no'lu hadisle tam benzerliği olan diğer bir hadiste de sözkonusu râvi Mücemma' b. Cârîye el-Ensârî'nin adı, Fülân b. Cârîye el-Ensârî olarak geçmektedir.²⁷⁶

Rivâyetleriyle İlgili Değerlendirme

Senetlerinde farklılık olmasına rağmen anlamları aynı olan ilk beş sırayı oluşturan “Meryem Oğlu İsâ Lüd kapısında veya kapısı yanında Deccâl'i öldürecektir.” anlamındaki hadis, Mücemma'ın bizzat Resûlullah'dan (s) şöyle duydum şeklinde aktardığı hadis olup, bu hadis ondan Abdullah b. Übeydüllah b. Sa'lebe ve Abdurrahmân b. Yezîd yoluyla nakledilmektedir.²⁷⁷ Bu Hadis, fiten ile ilgili (îmân edip-etmeme sınavı) olup kıyâmet âlâmetlerinden sayılan Hz İsâ ve Deccâl'in birbirleriyle mücâdelesini ilgili olarak müevvel (yorumlanması gereken) bir hadis durumundadır.

Mücemma'ın yukarıda verdiğimiz rivâyetlerinden İbn Hanbel'in

²⁶⁹ Ebu't-Tufeyl (110/728). Âmir b. Vâsile b. Abdillâh b. Amr Cahş el-Leysi'dir. Mekkeli olup en son vefât eden sahâbilerdendir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 291; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 261; IV, 113.

²⁷⁰ Humrân b. A'yan: Ku'feli olup Benî Şeybân'ın azadlısıdır. O, Ebu't-Tufeyl'den rivâyet etmiş, kendisinden de Süfyân es-Sevrî, İsrâil rivâyet etmişlerdir. Râfîzî olmakla itham edilmiş olup zayıf addedilmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 179; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 179.

²⁷¹ Süfyân es-Sevrî (161/778): Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî, künyesi “Ebû Abdillâh el-Kûfî”dir. Onun, hâfız, âbid, Şeyhu'l-İslâm ve sika olduğu söylenmekle beraber bazen tedlis yaptığı da söylenmektedir. Bkz. İclî, s. 190-194; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 244.

²⁷² Muaviye b. Hişâm el-Kassâr (204/819): Künyesi “Ebu'l-Hasan el-Kûfî” olup ona Muaviye b. Ebi'l-Abbâs da denilir. O, sadûk ama vehimlidir, dolayısıyla zayıf addedilmektedir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 538.

²⁷³ Bkz. dipnot, 94.

²⁷⁴ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (273/886).

²⁷⁵ İbn Hanbel, IV, 64.

²⁷⁶ İbn Hanbel, V, 376.

²⁷⁷ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 303-304.

Müsnedinde geçen versiyonunda (4. rivâyette) bulunan râvilerden Muhammed b. Mus'ab kesirü'l-galatından dolayı mecrûh olmasına rağmen hadis daha sahîh olan başka senetlerle (mütâbilerle) kuvvet kazanmaktadır. Tirmizî, ilgili hadisin "*Hasen- Sahîh*" olduğunu belirtir. O, aynı hadisin Imrân b. Husayn, Nâfî' b. Utbe, Ebû Berze, Huzyfe b. Ebî Saîd, Ebû Hureyre, Keysân, Osmân b. Ebi'l-Âs, Câbir, Ebû Ümâme, İbn Mesûd, Abdullah b. Amr, Semüre b. Cündeb vb. sahâbîlerden de geldiğini belirtir.²⁷⁸ Söz konusu hadis ile ilgili olarak Tirmizî'nin bu tespiti ve yukarıda tespit ettiğimiz veriler, hadisin mütâbii ve şâhidler yönünden zengin olduğunu göstermektedir.

Hayber Ganîmetleri'nin Hudeybiye ehline taksimi, atlı ve yayaların hissesi ile ilgili 6. 7. ve 8. rivâyetler, anlamları itibâriyle benzer olup birbirlerini destekler niteliktedirler. Tirmizî aynı hadisin İbn Abbâs, İbn Ömer ve İbn Ebî Amra 'dan da geldiği ve İbn Ömer'den gelen hadisin "*Hasen Sahîh*" olduğu kanatindedir.²⁷⁹ Ebû Davûd da, İbn Ömer'den Ebû Muaviye yoluyla gelen hadisin daha sahîh olduğu; Mücemma' dan gelen hadisin ise , gerçekte "*orduda iki yüz atlı*" olduğu halde "*üç yüz atlı*" şeklinde rivâyet ettiği için hadisin metninde "*vehm*" olduğu görüşündedir.²⁸⁰

Mücemma'ın hadislerinden olan "*Kardeşiniz Necâsî ölmüştür; Kalkınız üzerine namaz (cenâze namazı) kılınız.*" anlamındaki 9. ve 10. hadislere gelince, 9. rivâyetin senedinde bulunan Humrân b. A'yan ve Muaviye b. Hişâm cerh ve ta'dil alimlerinde zayıf sayılmakta; ancak ilgili hadis şâhid diyebileceğimiz başka râviler vasıtasıyla da nakledilerek desteklenmektedir. Söz konusu hadisin sıhhati konusunda İbn Mâce, "*Zevâid*" den naklen isnadının sahîh, ricâlinin sikâ olduğunu kaydetmektedir.²⁸¹

VIII. Sa'd b. Zürâra b. Udes b. Ubeyd b. Sa'lebe b. Mâlik en-Neccârî

Ensârlı ve Hazrecli olup Mâlik b. Neccâr Oğullarındandır. Amre binti Abdîrahmân'ın dedesi ve Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre'nin de kardeşidir. Ebû Hâtim (275/888, Bâverdî (301/914), İbn Şâhin (385/995) ve İbnü'l-Cevzî (597/101) onu sahâbî olduğunu zikrettiler.²⁸² Ebû Ömer yani İbn Abdilber (463/1071) ise onun Müslüman olduğu konusunda tereddütü olduğunu; pek çok kimsenin onun Müslümanlığından bahsetmediğini; rivâyeti olan kişinin belki kardeşi Es'ad olabileceğini belirtti.²⁸³ Bazı rivâyetlerden edinildiğine göre Resûlullah henüz hayattayken Sa'd'ın boğazında bir hastalık olmuş ve bu hastalık sebebiyle dağlanmış, ondan dolayı da

²⁷⁸ Tirmizî, Fiten, 62, IV, 516.

²⁷⁹ Tirmizî, Siyer, 6, IV, 124.

²⁸⁰ Ebû Davûd, Cihâd, 155, III, 174-175.

²⁸¹ İbn Mâce, Cenâiz, 33, I, 491.

²⁸² İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 198; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 278; İbn Haceri, *el-İsâbe*, II, 27.

²⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 317; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 591; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 278; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 27.

ölmüştü.²⁸⁴

Sa'd b. Zürâra ile ilgili rivâyetler çelişkilidir. Onun İslâmı idrâkında tereddüt vardır.²⁸⁵ O, Müslüman olan fakat kendisine iftirâ yapılan bir kimseydi. Bir takım eserlerde hakkında “*ve flhi nazar*” (hakkında şüphe var), “o, Müslümandı ama ayıplanmış kimseydi, onun Müslüman olduğundan endişeliyim”, “o, nifâka nisbet edilirdi.” gibi şâibeli ifâdeler bulunmaktadır.²⁸⁶ Bir takım rivâyetlerde o, Resûlullah'ın (s) yüzüne duman üfleyen en fenâ bir münâfık olarak bilinmekte; Vâkidî (207/822) ve Adevî gibi bazı tarihçerler de onun münâfık olduğunu söylemektedirler.²⁸⁷ Diğer bir kısım rivâyetlerde ise onun sahâbî olduğundan ve rivâyetlerinden bahsedilmektedir.²⁸⁸ İbn Abbas'dan gelen bir rivâyete göre, “Semâvât ve arzda bulunanların hepsi Allah'ın mülküdür. Gönünüzde olanları açığa vursanız da gizleseniz de (fark etmez), Allah, onunla sizi sorguya çeker...”²⁸⁹ âyeti indirildiğinde”, Allah bize bu sözden daha şiddetli bir âyet indirmedir.” diyen Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Muaz b. Cebel ve Hz. Sa'd b. Zürâra idi. Bu çelişkili durum bize, nifâk isnâdına ma'rûz kalsa bile Sa'd'ın sonradan tevbe etmiş olabileceğini göstermektedir.²⁹⁰

Rivâyetleri ve Râvileri

İbn Hacer, Yahya b. Ebî Kesîr, Muhammed b. Abdîrrahmân b. Sevbân yoluyla Sa'd b. Zürâra'dan gelen Ebû Ravk en-Nehrânî'nin hadis senedinde Sa'd'ın hadisini zikretmektedir.²⁹¹ Ondan oğlu Abdurrahman rivâyette bulunmuş olup bazı müteahhir hadisciler, onun rivâyetinde (rivâyetin Sa'd b. Zürâra mı yoksa kardeşi Es'ad'a mı ait olduğu konusunda) vehmetmişlerdir.²⁹² İbnü'l-Cevzî de onu Resûlullah'dan (s) rivâyeti olan sahâbîler arasında zikretmemektedir.²⁹³ Hakkında vehmedilse de bir râvi olarak torunu Muhammed yoluyla dedesi Sa'd b. Zürâra'ya nisbet edilen rivâyetler bulunmaktadır.

1-Ebû Ravk' en-Nehrânî'nin, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Muhammed b. Abdîrrahmân b. Sevbân tarîki ile dedesi Sa'd b. Zürâra'dan rivâyetine göre, Resûlullah (s) şöyle dua ederdî: “*Ey Allahum! Bana, bâğî olanlara (taşkınlık*

²⁸⁴ Mâlik, Ayn, 13 (II, 944); İbn Mâce, Tıb, 24 (II, 1155); İbn Hanbel, IV, 65; V, 378.

²⁸⁵ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 591; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 27.

²⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 317; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 591; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 27.

²⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 317; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 469; Belâzurî, *el-Ensâb*, I, 274; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 278; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 27.

²⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 198; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 278; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 27.

²⁸⁹ Bakara, 2/284

²⁹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 27.

²⁹¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 27; Aliyyü'l-müttekî, *el-Kenz*, II, 205 (3774).

²⁹² Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, III, 1263; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 27; Aliyyü'l-müttekî, *el-Kenz*, I, 79 (320).

²⁹³ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 355-388.

yapanlara, zâlim ve diktalara) karşı yardım et!”²⁹⁴

İbn Hacer’in, Sa’d b. Zürâra’nın biyografisinde naklettiği bu hadisin senet ricâli şöyledir:

*Sa’d b. Zürâra + Muhammed b. Abdirrahman es-Sevbân²⁹⁵ + Yahya b. Ebî Kesîr²⁹⁶ + Ebû Ravk en-Nehrân²⁹⁷

2- (Ebû Nuaym dedi ki): Zannıma göre bize Abdullah b. Ca’fer haber verdi. Dedi ki: Bana Ali b. Muhammed anlattı. Dedi ki: Bize İsmail b. Abdillâh b. Mesud anlattı. Dedi ki: Bize Yezîd b. Muhammed el-Eylî anlattı. Dedi ki: Bize Hakem b. Abdillâh anlattı. Dedi ki: Ka’kâ’ b. Hakîm’in şöyle dediğini işittim: Bize Ebû’r-Ricâl, babasının kendisine Es’ad veya Sa’d b. Zürâra’dan rivâyette şöyle anlattığını söyledi: “Bir gün Resûlullah (s) Allah’ı anlattı ve şöyle buyurdu: Allah’ın kulu hakkında sevdiği şey, nimetleri sebebiyle onu zikretmesidir ki, bu durum Allah nazarında kulu için (kulu leyhine) kendisine, meleklere, kitaplarına ve Resûllerine, hayır ve şerle ilgili takdirine iman nevinden lütfettiği şeyleri anmasından daha üstündür; çünkü Cibrîl (a.s.) bana, itâat nev’inden tavsiye ettiği şeylerden daha çok bunu yani lütfettiğini metleriyle Allah’ı hatırlayıp O’na şükretmeyi tavsiye etmektedir.”²⁹⁸ Abdullah b. Ca’fer, İsmail’den, müteahhir hadiscilerin hakkında vehmettiği (hadisin Sa’d b. Zürâra’dan mı kardeşi Es’ad’dan mı geldiği) hadisin bu şekilde olduğunu nakletmiştir.

Sahâbî râvisinde tereddüt olan bu hadisin senedi şöyledir:

*Sa’d b. Zürâra / Es’ad b. Zürâra²⁹⁹ + Abdurrahman el-Ensârî³⁰⁰ + Ebu’r-Ricâl³⁰¹ + Ka’kâ’ b. Hakîm³⁰² + Hakem b. Abdillâh³⁰³ + Yezîd b. Muhammed

²⁹⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 27.

²⁹⁵ Muhammed b. Abdîrahmân es-Sevbân el-Kureşî: Medinelî tâbiînlerdendir, künyesi “Ebû Abdillâh” olup sikâdır. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 369; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 462.

²⁹⁶ Yahya b. Ebî Kesîr el-Yemâmî (132/750): Künyesi “Ebu’n-Nasr el-Yemâmî”dir. Sika olduğu üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 475; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 596.

²⁹⁷ Ebû ravk en-Nehrân (el-Hemedânî /el-Hemrânî): Atıyye b. Hâris’dir. Beşinci tabaka râvilerden olup rivâyette sadûkdur, yani rivâyeti yazılır ve araştırılır. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 393, 640.

²⁹⁸ Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, III, 1263; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 27; Aliyyü’l-müttekî, *el-Kenz*, I, 79 (320).

²⁹⁹ Es’ad b. Zürâra: Sahâbî olup Sa’d b. Zürâra’nın kardeşidir. Bkz. İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 80-82.

³⁰⁰ Abdurrahman el-Ensârî: Bkz. s. 24, dipnot, 236.

³⁰¹ Ebu’r-Ricâl: Muhammed (Mahmud) b. Abdirrahman b. Hâris el-Ensârî’dir. O, bu künyesi ile meşhurdur. Asıl künyesinin “Ebu Abdirrahman” olduğu “Ebu’r-Ricâl”ın lakabı olduğu da söylenir. Cerh ve ta’dil alimlerine göre o sikâdır. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 492, 639.

³⁰² Ka’kâ’ b. Hakîm el-Kenânî: Tâbiinden ve Medine ehliindedir. Sika râvilerdendir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 323; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 456.

³⁰³ Hakem b. Abdillâh b. Sa’d el-Eylî: Künyesi “Ebû Abdillâh” olup, Kâsım ve Zührî’den rivayet etmiş; ondan da Şamlılar rivâyette bulunmuşlardır. Onun, sebt sahibi râvilere nisbetle uydurma hadis rivâyet ettiği söylenir. İbn Mübârek onu ağır şekilde suçladı. İbn Hanel ise onun rivâyet ettiği hadislerin tamamının uydurma olduğunu, Yahya b. Maîn de onun sika olmadığını söyledi. Bkz. İbn Hibbân, *Kitabü’l-mecrûhîn*, I, 248; Zehebî, *el-Mizân*, I, 572.

el-Eylî³⁰⁴+İsmail b. Abdillâh b. Mesud³⁰⁵ + Ali b. Muhammed³⁰⁶ + Abdullâh b. Ca'fer³⁰⁷ + Ebu Nuaym.³⁰⁸

3-Bâverdi'nin (301/914)³⁰⁹ Sa'd b. Zûrâra'dan geldiğini belirttiği hadis de şöyledir: “Ey Allah'ım! Bana, zulmedene (taşkınlık yapana) karşı yardım eyle. Bana zulmedene intikamımı (benim adıma aldığın intikamı) bana göster. Bedenime âfiyet ver, kulak ve gözlerimle gereği gibi beni yararlandır; o ikisini bana vâris eyle.”³¹⁰

Rivâyetleriyle İlgili Değerlendirme

Tespit ettiğimiz rivâyetlerde görüldüğü üzere Sa'd b. Zûrâra'ya isnâd edilen 1. ve 3. rivâyetler, kulluğun ibâdet ve dua boyutu ile ilgili olup Müslümanlara; zâlim ve taşkın kimselere karşı Allah'a sığınmayı vb. konuları öğretmektedir. Bu öğretiler, İslâm'ın yaşanagelen dua ve niyâz ibâdetinin mahiyet ve âdabına aykırı bir öğretiyi değildir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilgili rivâyetlerden birinci rivâyetin senedindeki râviler de sika râvilerden oluşmaktadır. Bu durumda her iki rivâyet de gerek senet gerekse anlam itibârı ile sahîh rivâyetlerdir; birbirlerini açıklar ve destekler mahiyettedirler.

Sa'd b Zûrâra'nun diğer bir rivâyeti olan ikinci rivâyet ise, Müslüman'ın Allah'a yaklaşım telakkisi ve tarzıyla ilgili olup, kulun mazhar olduğu nî'metlerin Allah'dan geldiğini hatırlayarak Onu zikretmesi ve Ona şükretmesi durumu, Ondan gelen emirlere itâat etmeye tercih edilmektedir. Hem şükür (teşekkür) saygıyı celbeden, isyânı nefyeden bir davranıştır. İşârî mana içeren bu hadisin râvileri Ebû Nuaym'in Şeyhlerine (İsmâil b. Abdillâh ve Ali b. Muhammed'e kadar) sika ve sadûk yani adâletli râvilerden oluşmakla beraber, senede bulunan râvilerden Hakeb b. Abdillâh, İsmâil b. Abdillâh ve Ali b. Muhammed oldukça zayıf ve metrûk râvilerdir. Bu durum senette bir za'fiyet oluşturmakla beraber, hadisin

³⁰⁴ *Yezîd b. Muhammed el-Eylî el-Kureşî (277/890)*: Dimaşklı olup, künyesi “Ebu'l-Kâsım el-Kureşî”dir. O, sika, sadûk ve güvenilir bir râvidir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 604.

³⁰⁵ *İsmâil b. Abdillâh b. Mesud*: Medineli olup “Ebu Yahya et-Teymî” diye künyelenmektedir. Süheyle b. Ebî Salih'den rivâyetleri olan. metrûk bir râvidir. Ebû Hâtim onun hakkında, “münkeru'l-hadis” diyerek cerhetmiştir. Bkz. Zehebî, *el-Mîzân*, I, 236; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 684.

³⁰⁶ *Ali b. Muhammed b. Saîd el-Mevsilî (359/970)*: Ebû Nuaym'in Şeyhlerindedir. Ebû Nuaym (430/1038) onun hakkında: “kezzâb” (yalancı) ve yazmadığını ve hufzetmediğini rivâyet eden bir râvidir.” diyerek cerhetmiştir. Bkz. Zehebî, *el-Mîzân*, III, 154.

³⁰⁷ *Abdullâh b. Ca'fer (360/971)*: Ebû Muhammed Abdillâh b. Ca'fer b. İshâk el-Mevsilî el-Câbirî'dir. O, “Cüz'ü'l-Câbirî” adlı hadis cüz'ünün sahibi olup onun râvisi ise Ebû Nuaym'dir. Bkz. Zehebî, *el-Iber fi haber-i men şâber*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd Besyûnî Züglül, Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, ts. II, 110; Kettânî, *Hadis literatürü*, s. 154.

³⁰⁸ *Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî (430/1038)*.

³⁰⁹ *Bâverdi (301/914)*: Ebû Mansûr Muhammed b. Saîdel-Bâverdi, “Ma'rifetü's-sahâbe” adlı eserin müellifidir. Bkz. Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 256, 282.

³¹⁰ *Aliyyü'l-Müttekî, el-Kenz*, II, 205 (3774).

teması olan Allah'dan gelen ni'metlere karşı O'nu zikretme ve O'na şükretmenin, emirlerine itâate tercihi İslâm'ın kulluk anlayışına muhâlif olamasa gerek.

IX. Tu'me (Büşeyr) b. Übeyrik / Hâris el-Ensârî, Ebû Tu'me

Tu'me b. Übeyrik b. Umeyr/Amr b. Hârise b. Heysem b. Zafer el-Ensârî ez-Zaferî' dir. Benî Zafer'den olan Übeyrik'in üç oğlu vardı. Onlar: Büşeyr, Bişr ve Mübeşşir idi. Bunlardan Büşeyr “ Ebû Tu'me” diye künyelenirdi. Resûlullah (s) ve ashabını şiirlerinde hicveden bir münâfıktı. İgili rivâyetlerde geçen eylem ve vasıfları, onun Tu'me b. Übeyrik denilen kimse olduğunu bize düşündürmektedir.³¹¹ İbn Hacer, Ebû İshâk el-Müstemlî'den naklen Übeyrik'in oğlu Tu'me'nin, sahâbî olduğunu, Bedir hariç tüm savaflara katıldığını ve fakat onun îmanı hakkında konuşulduğunu belirtir.³¹²

Tu'me, bazı kaynaklarda sahâbî olduğu ve Bedir hariç tüm savaflara katıldığı iddiasının aksine îmanı ve ahlâkı hakkında konuşulan sahâbiler ve Evsli münâfıklar arasında zikredilmekte ve münâfık Kuzmân'ın, Tu'me'nin mensûbu olduğu Beni Zafer'in müttefiki olduğundan söz etmektedir.³¹³ İbn Habîb, Belâzurî, Tirmizî, İbn Abdilber, İbnü'l-Esir gibi İslâm âlimleri eserlerinde Tu'me ve kardeşi Büşeyr'in münâfıklığından, imanı hakkında konuşulduğundan söz etmektedirler.³¹⁴ Rivâyete göre Tu'me veya kardeşi Büşeyr, komşusu Katâde b. Nu'mân'ın veya onun amcası Rûfâ'a b. Zeyd'in zırhını çalmış, onu dağarcığında taşıyarak Yahudi komşusunun evine saklamış ve sorgulama sırasında suçunu Yahudi komşusu üzerine atmış; bunun üzerine hakkında şu âyetler indirilmişti: “Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik; hâinlerin savunucusu olma! Allah'dan mağfîret dile; çünkü Allah, çok yarlıgayıcı, ziyâdesiyle esirgeyicidir. Kendilerine hâinlik edeni savunma; çünkü Allah, hâinliğ meslek edinmiş günahkârları sevmez....”³¹⁵

Bu olay, Ali b Hüseyin yoluyla Atıyye b. Avfî'den veya Katâde b. Nu'mân'dan gelen bir rivâyetlerde şöyle anlatılır: Nebi (s) zamanında kendisine Tu'me b. Übeyrik denilen bir adam bir zırh çaldı. Durum

³¹¹Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 4/105-115,V,244-247; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 170-172;Kurtubî, *Câmi-u li-ahkâmî'l-Kur'ân*, V, 375-576; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, I, 551; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 171; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 224.

³¹²İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 469; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 171; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 224.

³¹³İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 166; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 469; Belâzurî, *el-Ensâb*, I, 277; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 4/ 105-115,V, 244-247; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 52; İbn Kesîr, *El-Bidâye*, III, 238; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 224.

³¹⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 469; Belâzurî, *el-Ensâb*, I, 277; Tirmizî, *Tefsîr*, 4 (V, 244); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 170-172; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 171; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 52; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 224.

³¹⁵ Nisâ, 4/105-107.

Resûlullah'a (s) iletilince Tu'me zırhı başka bir adamın (yahûdî) evine attı. Daha sonra arkadaşlarına dedi ki: "Haydi gidin ve beni Resûlullah (s) nazarında ma'zûr gösterin". Nihayet zırh, olayla ilgisi olmayan bir adamın evinde bulundu da bunun üzerine Tu'me'nin arkadaşları onu ma'zûr göstermek için Resûlullah'ın (s) yanına gittiler. Bunun üzerine şu âyet indirildi: "Kim kasıtlı veya kasıtsız bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa muhakkak ki büyük bir iftirâ ve apaçık bir günah yüklenmiş olur." ³¹⁶ Özetlediğimiz bu olay, Tirmizî tarafından "Hasen- Garîb" bir hadiste anlatılmaktadır. ³¹⁷

Hakkında ilgili âyetlerin inmesi üzerine durumu ortaya çıkan Tu'me, yalan ve hâinlikle münâfıklık yapmış; tevbe edeceği yerde hicretin 4. yılında irtidât ederek Mekke'ye kaçıp müşriklere iltihâk etmiş; rivâyete göre daha sonra yine bir başka hırsızlık olayı sırasında üzerine duvar çökmüş ve ölmüştü. ³¹⁸

Rivâyetleri ve Râvileri

Tu'me, bazı kaynaklarda sahâbe arasında ve Bedir savaşı dışındaki tüm savaşlara katıldığından söz edilmesine rağmen, ³¹⁹ İbnü'l-Cevzî, kardeşi Bişr'i ve Mübeşşir'i sahâbe arasında zikrederken ³²⁰ Tu'me b. Übeyrik'ı veya Büşeyr'i ne Resûlullah'ı (s) gören ne de rivâyeti olan ashâb arasında vermektedir. ³²¹ Ancak onu sahâbe arasında zikreden İbn Hacer, Tu'me'nin Hâlid b. Ma'dân tariki ile gelen şöyle bir rivâyeti olduğundan söz etmektedir: "Ben önünde yürüyorken, Resûlullah'a (s) bir adamın, sevâbını Allah'dan umarak eşi ile cinsel ilişkiye giren adamın fazîleti nedir? diye sorduğunu; Resûlullah'ın da ona; elbette Allah her ikisini de bağışlar, buyurduğunu işittim." Ebû Musâ'nın (141/758) belirttiği üzere, bu rivâyeti araştıran Yahya b. Mende (395/1005), hadisin isnâdını zayıf bulmakta ve onu Tu'me b. Übeyrik'in dedesine isnâd etmektedir. Tu'me'nin rivâyeti bize Hâlid b. Ma'dân b. Ebî Küreyb el-Kılâî'den gelmektedir. ³²²

İbnü'l-Esîr ve İbn Hacer'in eserlerinde naklettiği bu hadisin senedi şöyledir:

*Tu'me b. Übeyrik + Hâlid b. Ma'dân ³²³ + İbn Mende. ³²⁴

³¹⁶ Nisâ, 4/112; bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 170-172; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 551.

³¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 166; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 4/1105-1125, V, 244-247.

³¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 171; Kurtubî, *el-Câmi-u li-ahkâmü'l-Kur'ân*, V, 376; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 551-552.

³¹⁹ İbn Hacer, *el-Isâbe*, II, 224.

³²⁰ İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 167, 250.

³²¹ İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 159-387.

³²² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 52; İbn Hacer, *el-Isâbe*, II, 224.

³²³ *Halid b Ma'dân el-Kelâî* (103/722): Humuslu olup künyesi, "Ebû Abdillâh" dir. Tâbiündendir, âbid ve sika olmakla beraber rivâyetlerinde irsâl yaptığı söylenen bir râvidir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 196-197; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 190.

³²⁴ *Yahya İbn Mende* (395/1005): Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk el-İsfehânî dir. O, "Esmâü's-

Rivâyetiyle İlgili Değerlendirme

Bahse konu olan Tu'me'nin yukarıdaki rivâyetine lafız olarak benzeyen bir rivâyete ulaşamadık. Ancak anlam olarak o paralelde olan ve bu manayı destekleyen birçok rivâyet bulunmaktadır. Onlardan birisi, hayırlı niyyet ve düşünceyle, doğal ihtiyacını helâl yollarla gidermek için bir kocanın, nikâhlısı olan eşiyle veya nikâhlı eşlerin birbirleriyle olan cinsel ilişkilerini ibâdet telakkî eden, mübah olan şeylerin hayırlı niyyetle ibâdete dönüştüğünü ortaya koyan “düsûr” hadisi³²⁵ ve “Bir Müslüman erkek eşine sevgi ile baktığında, eşi de kendisine baktığında Allahütaâlâ her ikisine de rahmet nazarıyla bakar; erkek sevgi ile eşinin elini tuttuğu zaman her ikisinin de günahları parmaklarının arasından düşer gider.”³²⁶ Hadisleri vb. hadisler Tu'me hadisinin anlamını destekler niteliktedir.

X. Yezîd b. Cârîye b. Mücemma' b. Itâf b. Dabî'a b. Âmir el-Ensârî, Ebû Abdurrahmân

Ensâr'ın Evs kolundan olup Abdurrahmân b. Yezîd b. Cârîye'nin babasıdır. Bir diğer şeceresi ile o, Yezîd b. Cârîye b. Mücemma' b. Itâf b. Dabî'a b. Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs el-Ensârî'dir. İbn Sa'd, İbn Abdilber ve başka tarihçiler onu sahâbe arasında saymaktadırlar. Onun adı bazı kaynaklarda “Yezîd b. Hârise/Hârice olarak da geçmektedir.³²⁷ İbn Mende, Yezîd b. Cârîye ile Zeyd b. Cârîye'nin aynı kişi olduğunu düşünürken, İbnü'l-Cevzî ve başkaları onları kardeş, iki ayrı sahâbî şahsiyet olarak görmektedirler ki, doğru olan da budur.³²⁸

Cârîye b. Âmir ve oğulları Mücemma', Yezîd veya Zeyd de Mescidi Dirâr'ı kuranlar arasındadır.³²⁹ İbn Habîb ve Belâzurî de Yezîd'i Evsli münâfıklar arasında zikretmektedirler.³³⁰ Onun sahâbî olduğu Ahmed b. Hanbel'e sorulduğunda, bilmiyorum o Mücemma'nın kardeşidir, diye cevap verdi. İbn Hacer der ki: Yezîd'in rivâyetlerinde Resûlullah'ı (s) görmeyi, onunla bir arada olmayı ifâde eden “hatabenâ” (bize hitâb etti); “semi'tü” (işittim) gibi ifâdeler yerine genelde “kâle Resûlullah” (Resûlullah buyurdu) ifâdesinin olması bize onun üzerinde durmamız gerektiğini işâret ediyor. Ancak bize göre Yezîd'in Vedâ Hutbesinde hazır bulunması, sünen

sahâbe” veya “Ma'rifetü's-sahâbe” adlı eserin müellifidir. Bkz. Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn an esmî'l-kütübî'l-fünûn*, II. Basım, İstanbul, 1971, I, 89; Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 227, 255.

³²⁵ Buhârî, *es-sahîh*, Ezân, 155; Da'vât, 17; Müslim, Mesâcid, 142; Zekât, 53, I, 697; Ebû Davûd, Vitir, 24; İbn Mâce, İkâmet, 32; Dârimî, Salât, 90; İbn Hanbel, II, 238; V, 167, 168.

³²⁶ Aliyyü'l-mütteki, *el-Kenz*, XVI, 276 (444437);

³²⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 443; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 312; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 105.

³²⁸ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 540-542, IV, 1573; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 267; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 653.

³²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 171; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 237-238.

³³⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 468; Belâzurî, *el-Ensâb*, I, 276.

sahiplerinden Ebû Davûd ve Nesâî'nin eserlerinde onun rivâyetlerinin yer alması, İbn Şâhin (385/995), İbn Mende (395/1005), Bağavî (516/1122), İbnü's-Seken (353/964) vb. hadis ve ricâl âlimlerinin eserlerinde onun rivâyetlerini nakletmesi,³³¹ ona yapılan nifâk isnadının sanki onun ilk zamanlarıyla ilgili olduğunu göstermektedir.

Rivâyetleri ve Râvileri

İbnü'l-Cevzî ve diğer İslâm âlimleri tarafından rivâyetleri olan sahâbiler arasında zikredilmekle beraber rivâyet adedinden söz edilmemektedir.³³² Bir râvi olarak Yezîd'e isnâd edilen hadisler şunlardır:

1-Bize Abdullah anlattı. Dedi ki: Bana babam (Ahmed b. Hanbel) anlattı. Dedi ki: Bize Abdurrahman anlattı. Dedi ki Bize Süfyân, Âsım'dan yani Âsım b. Übeydullah'dan rivâyetle Abdurrahman b. Yezîd'den, o da babası Yezîd'den Resûlullah'ın (s) Vedâ' Haccında (üç def'a) şöyle buyurduğunu anlattı: “Kölelerinize (onların haklarına) dikkat ediniz, kölelerinize dikkat ediniz, kölelerinize dikkat ediniz! Yediklerinizden onlara yediriniz; giydiklerinizden onlara giydiriniz. Eğer onlar, başışlamak istemediğiniz bir günah ile gelirlerse (işlerlerse), ey Allah'ın kulları! Hemen onları satın, onlara azap (işkence, eziyet) yapmayınız!”³³³ Bu hadisi İbn Ebî Hayseme, Yezîd b. Rükâne'ye nisbet eder, Ezrakî ve Ezdî el-Mûsilî ise onu Yezîd b. Cârîye'ye nisbet etmektedirler.³³⁴ Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bu hadisin senet ricâli şöyledir:

*Yezîd b. Cârîye/Hârîse + Abdurrahman b. Yezîd³³⁵ + Âsım b. Übeydullah³³⁶ + Süfyân³³⁷ + Abdurrahman³³⁸ + Ahmed b. Hanbel.

2- Bize Abdullah (b. Ahmed b. Hanbel) anlattı. Dedi ki: Bana babam anlattı. Dedi ki: Bize Yezîd b. Hârûn anlattı. Dedi ki: Bize Yahya b. Saîd, Sa'd b. İbrahim'in kendisine Hakem b. Mînâ'dan naklen Yezîd b. Cârîye'nin şöyle haber verdiğini anlattı: “ O (Yezîd), Ensâr'dan bir toplulukla oturuyormuş. Birden onlar üzerine Muâviye çıkagelmiş ve onlara söz ve sohbetlerini sormuş. Onlar da, Ensâr hakkında konuştuklarını söylemişler. Bunun üzerine Muâviye onlara: Size (bu konuda) Resûlullah'dan (s) işittiğim bir hadisi ekleyeyim mi? Diye sormuş? Onlar da: “Evet, ey mü'minlerin Emiri!” diye cevap vermişler. Bunun

³³¹ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1573; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 312; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 653.

³³² İbn Hibbân, *Sikât*, III, 443; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 312.

³³³ İbn Hanbel, IV, 36; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 236.

³³⁴ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1573; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 653.

³³⁵ Bkz. dipnot, 236.

³³⁶ Âsım b. Übeydullah b. Âsım b. Ömer (132/750): Medineli tâbiinlerdendir. O, hadiste “Lâ be'se bih” olup hadisleri yalnız itibar için alınmaktadır. Hıfzının bozukluğu, vehminin çokluğu ve fâhiş hataları nedeniyle terk edilmiştir. Bkz. İclî, s. 241; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, II, 127-129; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 285.

³³⁷ Bkz. dipnot, 271.

³³⁸ *Abdurrahmân* (198/814): Abdurrahmân b. Mehdi b. Hassân b. Abdurrahmân el-Enbârîdir. O, hadis ve ricâlini iyi bilen hâfız, sebt ve sika, güvenilen bir râvidir. Bkz. İclî, s. 299; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 351.

üzerine Muâviye, Resûlullah'dan (s) işittim diyerek şu hadisi söylemiş: “Kim Ensâr'ı severse Azîz ve Celîl olan Allah da onu sever; kim de Ensâr'a buğz ederse Azîz ve Celîl olan Allah da ona buğz eder.”³³⁹Yine Yezîd b. Cârîye yoluyla gelen, sened ve metni tamamen farklı olan bu hadisin sened ricâli şöyledir:

*Yezîd b. Cârîye + Hakem b. Mînâ³⁴⁰ + Sa'd b. İbrahîm³⁴¹ + Yahya b. Saîd el-Kattân³⁴² + Yezîd b. Harun³⁴³ + Ahmed b. Hanbel.

3-Yezîd b Cârîye'den farklı bir senedle gelen ve aynı hadisin muhtasarı olan diğer bir hadisin³⁴⁴ versiyonu da şöyledir:

*Yezîd b. Cârîye + Hakem b. Mînâ³⁴⁵ + Babası (Humeyd)/Ya'kub b. Humeyd³⁴⁶ + İbn Hanbel.

4-Bezzâr'ın İbn Abbas ve Hz. Enes'den, Tabarânî'nin Ebu't-Tufeyl'den eserlerinde kaydettikleri, birbirlerini destekleyici çeşitli tarıklarla Süveyd b. Âmir veya Amr'ın, Yezîd b. Cârîye'den rivâyet ettiği bir başka hadis de şöyledir: Resûlullah (s) şöyle buyurdu ki, “Selâm ile de olsa sıla-i rahmi yapınız.”³⁴⁷

Bezzâr (292/905) ve Tabarânî'nin (360/971) eserlerinde naklettikleri mürsel olan bu hadisin senedi şöyledir:

*Yezîd b. Cârîye + Süveyd b. Âmir/Amr³⁴⁸ / Mücemmâ' b. Yahya³⁴⁹+...

³³⁹ İbn Hanbel, IV, 96, 100.

³⁴⁰ Hakem b. Mînâ: Medineli Ensâr'dan olup tâbiündendir. O, hadiste sadûk olup, rivâyetleri yazılan ve araştırılan bir râvidir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 145; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 176.

³⁴¹ Sa'd b. İbrahîm b. Abdîrrahman b. Aof (127/745): Medine'de kadılık yapmış olan âbid, faziletli ve sika bir kimsedir. Ancak onu rivâyetinde “Lâ be'se bil” diyerek cahreden cârihler de vardır. Bkz. İclî, s. 178; İbn Hibbân, *es-Sikât*, İv, 297, İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 230.

³⁴² Yahya b. Saîd el-Kattân b. Ferrûh (198/814): Künyesi “Ebû Saîd el-Kattân”dır. Cerh ve ta'dil imamlarından hâfiz, sika, mutkîn bir kimsedir. Bkz. İclî, s. 472; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 591.

³⁴³ Bkz. dipnot, 143.

³⁴⁴ İbn Hanbel, IV, 100.

³⁴⁵ Bkz. dipnot, 340.

³⁴⁶ Ya'kub b. Humeyd b. Kâsib (241/855): Medineli olup sonradan Mekke'ye yerleşenlerdendir ve dedesine nisbet edilir. Rivâyette sadûk olmakla beraber çokca vehmettiği için cerhedilmiştir. İbn Maîn onun rivâyetiyle ameli caiz görmemektedir. Bkz. İbn Şahin, s. 360; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 607; *et-Tehzîb*, XI, 383-385.

³⁴⁷ Deylemî, Hâfiz Şireveyh b Şehredâr, 509/1115, *Kitâbü'l-firdevsi'lâhbâr*, Beyrût, 1987, II, 9; İbn Asâkir, *Muhtasar-ü tarih-i Dımaşk* (thk. İbn Manzûr), XXIV, 93-94; Aliyyü'l-müttekî, *el-Kenz*, III, 356 (6914); Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, 1162/1749, *Keşfü'l-hafâ ve müzîl-il-bâs ammâ iştehere mine'l-ahâdîsi alâ elsineti'n-Nâs*, Kâhire, ts. I, 341 (921).

³⁴⁸ Süveyd b. Âmir/Amr b. Yezîd b. Cârîye: Tâbiünden ve Medineli Ensâr'dandır. Mürsel haberler rivâyet ederdi. O, kadın sahâbî olan Şemûs bint Nu'mân'dan rivâyette bulunmuş, kendisinden de oğlu Âsım ve Mücemmâ' b. Yahya rivâyette bulunmuştur. “Selâm ile de olsa sıla-i rahim yapınız.” Hadisi onun mürsel rivâyetlerindedir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 324.

³⁴⁹ Mücemmâ' b. Yahya: Tâbiünden olup, tâbiünden olan Ebû Ümâme b. Sehl b. Huneyf'den rivâyet etmiş; kendisinden de İbn Uyejne rivâyette bulunmuştur. Salih bir kimse olup rivâyetinde sadûk kabul edilmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 439; İbn Şahin, s. 319; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 520.

5-Yunus b. Bükeyr, “Ziyâdâtü'l-meğâzî” de İbrahim b. İsmail yoluyla şu haberi nakletti: Yunus b. Bükeyr, İbrahim b. İsmail'den, o Mücemma'dan, o da dedesi Yezîd b. Cârîye'den rivâyet ederek şöyle dedi: “ Biz, Hayber'de sehminizi (hissemizi) hulleye karşılık hulle olarak (değer dengiyle) sattık.”³⁵⁰ Aynı haberi Yunus'dan Ubeyd b. Yaîş da rivâyet etmektedir; ancak İbn Abdilber'e göre birinci versiyon ikinciden daha sahîhdir.³⁵¹

İbn Hacer'in, Yezîd b. Cârîye yoluyla geldiğini tespit ettiği bu hadisin versiyonları şöyledir:

*Yezîd b. Cârîye +Mücemma' (b.Yahya)³⁵² + İbrahim b. İsmail ³⁵³+ Yunus b. Bükeyr.³⁵⁴

-Yezîd b. Cârîye + Mücemma' (b. Yahya) +İbrâhim b. İsmail + Yunus b. Bükeyr + Ubeyd b. Yaîş.³⁵⁵

Rivâyetleriyle İlgili Değerlendirme

Yezîd b. Cârîye'ye isnâdı daha kuvvetli görünen birinci rivâyet, efendi köle ilişkisiyle ilgili olup İslâm'ın muâmelât boyutunu, İslâm hukukunu ilgilendirmektedir.. Rivâyet senedinde bulunan Âsım b. Übeydullah terkedilmiş zayıf bir râvi olmakla beraber, hadisleri itibar için alınmaktadır.

Aynı sahâbiye isnâd edilen ikinci rivâyet de, Muâviye'nin Resûlullah'dan duyduğunu aktarma şeklinde olup, Ensâr'ı sevmenin Allah'ın sevgisini celbedeceğine; Ensâr'a buğzetmenin ise Allah'ın gazâbını celbedeceğine dikkat çekilmektedir. Hatta Ensâr'a sevgi îman ile (mü'min-münâfık şeklinde) ilintilendirilmektedir.³⁵⁶ Nassın genelinde tüm sahâbileri sevmek ve onlara buğzetmemek, onlara sebbetmemek önemsendiği halde burada sahâbe içinde Ensâr'a özel bir vurgu yapılmakta, bazı hadis klasiklerinde fazlû'l-Ensâr (Ensâr'ın üstünlüğü) ile ilgili özel kitaplar ve menâkıblar oluşmuş bulunmaktadır.³⁵⁷ Ensâr ve Muhâcirle ilgili söz konusu hadisin

³⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, V, 106; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 653.

³⁵¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 653.

³⁵² Bkz. dipnot, 349.

³⁵³ İbrahim b. İsmail b. Mücemma' el-Ensârî: Künyesi “Ebû İshâk el-Medenî”dir ve şeyhdir. Hz. Aîşe ve Ebû Hureyre'den rivâyette bulunmuş, kendisinden de Haccâc b Ubeyd rivâyette bulunmuştur. Ancak o cerh ve ta'dil alimlerinde yedinci tabaka râvilerden sayılmakta ve zayıf addedilmektedir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 88.

³⁵⁴ Yunus b. Bükeyr b. Vâsil eş-Şeybânî (199/815): Künyesi “Ebû Bekr el_Hammâl”dir, Kûfelidir. Rivaâyet ve siyer imamlarındandır. Rivâyette sadûk ve sika olduğu söylenmekle beraber şiî olduğu ve rivâyetine hata yaptığı da söylenmektedir. Bkz. İbn Şahin, s. 352; Zehebî, *el-Mizân*, IV, 477; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 613.

³⁵⁵ Ubeyd b. Yaîş el-Mehâmîlî (228/843): Künyesi “Ebû Muhammed el-Kûfî” dir. Cerh ve ta'dil alimleri tarafından sika kabul edilen bir râvidir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 378.

³⁵⁶ Buhârî, *es-Sahîh*, Menâkıbü'l-Ensâr, 4, IV, 223; Müslim, *İman*, 130, I, 86.

³⁵⁷ Buhârî, *es-Sahîh*, Menâkıbü'l-Ensâr, IV, 221-270; Tirmizî, *Menâkıb*, 66, V, 712-716; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11, I, 57-58.

ifâde ettiği bu tema, başka rivâyetlerle de desteklenmektedir.³⁵⁸ Aynı ve benzer anlamlı hadisler, Yezîd b. Cârîye'nin dışında değişik versiyonlarla Berâ b. Âzîb, Enes b. Mâlik, Ebû Saîdel-Hudrî, Ebû Hüreye ve Hâris b. Ziyâd'dan da gelmekte; Tirmizî tüm bu hadisleri sahîh veya hasen olarak nitelemektedir.³⁵⁹

Dördüncü rivâyette, İslâm toplum hayatında sosyal ilişkinin başlangıcı olan selâm, İslâm toplum hayatının varlığı ve devamı için vazgeçilmez olan sıla-i rahime vesile kılınmak isteniyor. Aynı hadis, Bezzâr ve Askerî'nin naklettiklerine göre Hz. Enes tarafından merfû' olmak üzere, Ebu't-Tufeyl ve tâbiünden Süveyd b. Âmir tarafından da rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetler senetlerindeki râvileri itibârı ile güvenilir olup birbirlerini destekler niteliktedir.³⁶⁰

Savaşdan elde edilen ganîmet sehmi olan hulleyi hulle karşılığı (denge değerle takas) satma hadisi ise, İslâm'ın muâmelât boyutu ile ilgil olup, İslâm'ın savaş ve ganîmet hukukunu anlatmakta; elde edilen ganîmette mülkiyet ve tasarruf özgürlüğünü işâret etmektedir. İlgili hadis hakkında İbn Abdilber, her ikisi de Yûnus b. Bûkeyr tarîkı ile gelen bu rivâyetlerden birincisinin senedinde zayıf râvi İbrahim b. İsmail b. Mücemma' olmasına rağmen, birinci rivâyeti ikincisine tercih etmektedir. Onun bu tercihi bize hadisin diğer versiyonunda daha çok zayıf râvi bulunduğunu göstermektedir.³⁶¹

XI. Zeyd b. Cârîye b. Âmir b. Mücemma'

Bir kısım kaynaklarda Zeyd b. Cârîye veya Hârice'nin ve Yezîd b. Cârîye'nin aynı kişi olduğu ve Mücemma' b. Cârîye'nin kardeşleri olduğu belirtilmesine karşın, doğru olan onların kardeş ve ayrı şahsiyetler olduğudur.³⁶² Dolayısı ile kendilerine nifâk isnâd edilen Mücemma' b. Cârîye, Yezîd ve Zeyd aynı nesep ve şecereye sahiptirler.³⁶³ Nitekim Ebû Ömer (463/1071), onun ismini Evs'den Zeyd b. Cârîye b. Âmir b. Mücemma' b. Itâf el-Ensârî olarak vermektedir.³⁶⁴ O, Amr b. Avf Oğullarından olup Resûlullah (s) ile sohbeti olan ve Hayber'de Resûlullah (s) ile beraber olan

³⁵⁸ Buhârî, *es-Sahîh*, Menâkıbü'l-Ensâr, 4, IV, 223; Müslim, İman, 129, 130, I, 85-86; İbn Mâce, Mukaddime, 11, I, 57-58; İbn Hanbel, IV, 96, 100, 221.

³⁵⁹ Tirmizî, Menâkıb, 66, V, 712; bkz. Buhârî, *es-Sahîh*, Menâkıbü'l-Ensâr, 4, IV, 223; Müslim, İman, 129, 130, I, 85-86; İbn Mâce, Mukaddime, 11, I, 57-58; İbn Hanbel, IV, 96, 100, 221.

³⁶⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 341 (921).

³⁶¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 653.

³⁶² İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 140; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 540-542; IV, 1573; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 194, 291, 312, 380; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 227; İbn Hacer, *et-Tehzîb*, III, 409-410; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 562.

³⁶³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 172; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VIII, 174; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 540-542; IV, 1573; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 562; III, 653.

³⁶⁴ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 540-541.

kişidir.³⁶⁵

Babası münâfıklardan olan Zeyd, adı Mescid-i Dırâr'ı kuranlar arasında bulunduğu için, Evs'li münâfıklar arasında sayılmaktadır.³⁶⁶ O, Uhud savaşına katılmak için Resûlullah'ın (s) yaşını küçük bulduğu kimselerdendi. Sıffîn olayında Hz. Ali'ni yanında olan Zeyd'in bazı hadis rivâyetinin de bulunması, nifâktan vazgeçip halini iyileştirdiğini göstermektedir.³⁶⁷

Rivâyetleri ve Râvileri

İbnü'l-Cevzî, Zeyd b. Cârîye'yi hem Resûlullah'ı (s) gören sahâbe, hem de rivâyeti olanlar arasında zikretmektedir. Ona göre Zeyd, "*Ashâbü'l-vâhid*" (bir hadis rivâyet edenler) arasındadır.³⁶⁸ Ancak tespitlerimize göre onun kanalıyla gelen hadisler şunlardır:

1-Ebü Seleme Mansûr b. Seleme el-Huzâi, rivâyet etti ve dedi ki: Bize Osman b. Abdillâh/Ubeydullah b. Zeyd b. Zeyd b. Cârîye el-Ensârî, Ömer b. Zeyd b. Cârîye'den rivâyetle anlattı. Dedi ki: Babam (Zeyd b. Cârîye) bana şöyle anlattı: "*Resûlullah (s), Uhud gününde bazı insanları (savaşa katılma konusunda) küçük saydı. Onlardan birisi kendisiydi. Berâ b. Âzîb, Zeyd b. Erkâm, Sa'd b. Habîbe, İbn Ömer, Câbir, Ebû Saîd el-Hudrî de onlardandı.*"³⁶⁹

İbn Mende'nin (395/1005) de aynı versiyonla naklettiği bu hadisin senet ricâli şöyledir:

*Zeyd b. Cârîye/Ömer b. Zeyd b. Cârîye ³⁷⁰⁺ Osman b. Abdillâh / Ubeydüllâh b. Zeyd³⁷¹ + Ebû Seleme ³⁷²⁺ İbn Mende.³⁷³

2-Ebu't-Tufeyl³⁷⁴ de Zeyd'den şu hadisi rivâyet etmektedir: "*Resûlullah (s) buyurdu ki: Doğrusu Kardeşiniz Necâşî (Habeş Kralı), ölmüştür. Onun üzerine namaz (cenâze namazı) kılınız.*" Zeyd dedi ki: *Bunun üzerine biz iki saf olduk (iki saf halinde namazı kıldık).*³⁷⁵Söz konusu bu rivâyet, daha evvel geçtiği üzere yine Ebu't-Tufeyl yoluyla Zeyd'in kardeşi Mücemma' ya da isnâd edilmektedir.³⁷⁶

³⁶⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 140; İbn Abdilberr, I, 540-542; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 194.

³⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 164; IV, 172; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 468; Belâzurî, *el-Ensâb*, I, 276; Tabarânî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 18.

³⁶⁷ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 540-542; İbn Hacer, *el-Isâbe*, I, 562.

³⁶⁸ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 540-542; İbnü'l-Cevzî, *et-Telkîh*, 291,380; İbn Hacer, *el-Isâbe*, I,562.

³⁶⁹ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 540-541; İbn Hacer, *el-Isâbe*, I, 562.

³⁷⁰ Ömer b. Zeyd b. Cârîye: Zeyd b. Cârîye'nin oğlu ve gâlibiyetle o sahâbidir.

³⁷¹ Osman b. Abdillâh/Ubeydullah b. Zeyd (60/679): Saîd b. Vakkâs'ın azadlısıdır. İbn Hibbân onu sika tâbiinden saymaktadır. İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 157.

³⁷² Ebu Seleme el-Hüzâi (210/825): Mansûr b. Seleme b. Abdilazîzdir. Bağdatlı olup hâfız, sika ve sebt bir râvidir. Bkz. İbn Şâhin, s. 300; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 547.

³⁷³ Bkz. dipnot, 324.

³⁷⁴ Ebu't-Tufeyl (110/728): Âmir b. Vâsile b. Abdillâh, son vefat eden sahâbilerdendir.

³⁷⁵ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 541.

³⁷⁶ İbn Mâce, *Cenâiz*, 33 (1491).

3-Bize Abdullah anlattı. Dedi ki: Bana babam (Ahmed) anlattı. Dedi ki: Bize Vekî' anlattı. Dedi ki: Bize Süfyân ve Abdürrezzâk anlattılar. (Abdürrezzâk) Dedi ki: Bize Süfyân, Yezîd b. Yezîd b. Cârîye'den rivâyetle Makhûl'den, o Zeyd b. Cârîye'den, o da Habîb b. Mesleme'den haber verdi. Abdurrezzâk et-Temîmî, Zeyd b. Cârîye, Habîb b. Mesleme el-Fehrî'den rivâyetle şöyle dedi: “*Nebî (s) “İhumus”dan (beşte birden) sonra “sülüs” (üçte bir) ganimet verdi.*”³⁷⁷ İbn Hanbel'in Vekî'den rivâyet ettiği bu hadisin tariki şöyledir:

*Habîb b. Mesleme el-Fehrî³⁷⁸ / Zeyd b. Cârîye + Makhûl ³⁷⁹+ Yezîd b. Yezîd b. Cârîye ³⁸⁰+ Süfyân ³⁸¹+ Vekî'³⁸² + İbn Hanbel.

4-Anlamı benzeyen ve İbn Hanbel'den nakledilen diğer bir hadis de, “*Nebî (s)'in sülüs (üçte bir) ganimet verdiğini gördüm.*”³⁸³ anlamındaki hadistir. Senedi de 3 no'lu hadise kısmen benzeyen bu hadisin senet ricâli şöyledir:

* Habîb b. Mesleme ³⁸⁴ / Zeyd b. Cârîye + Makhûl ³⁸⁵+ Saîd b. Abdilazîz³⁸⁶ + Abdurrahman ³⁸⁷+ Ahmed b. Hanbel.

5-Yukarıdaki İbn Hanbel'in naklettiği 3 numaralı hadis ile aynı lafız ve içerikte olan bu hadisin senedinde bazı râvi değişiklikleri bulunmaktadır.³⁸⁸ Bu hadisin versiyonu şöyledir:

*Habîb b. Mesleme /Zeyd b. Cârîye +Makhûl + Yezîd b. Yezîd b. Cârîye/Câbir ³⁸⁹+ Süfyân ³⁹⁰+ Yahya b. Saîd ³⁹¹+ Ahmed b. Hanbel.

³⁷⁷ İbn Hanbel, IV, 159.

³⁷⁸ *Habîb b. Mesleme el-Kureşî el-Fehrî (42/662)*: Rumlarla olan çok savaflara katıldığı için “habîbu'r-Rum” diye adlandırılırdı. Sahâbi olduğu ihtilaflı olmakla beraber, çocuk yaşta sahâbilîği daha kuvvetlidir. Bkz. İbn Hıbbân, *es-Sikât*, III, 81; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 151.

³⁷⁹ *Makhûl (113/732)*: Makhûl b. Abdillâh, Şamlı olup künyesi “Ebû Abdillâh”dır. Tâbiünden, fakih ve sika bir râvidir. Bkz. İclî, s. 439; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 446-447; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 545.

³⁸⁰ *Yezîd b. Yezîd b. Cârîye/Câbirel-Ezdî (134/752)*: Şamlıdır, Abdurrahman b. Yezîd'in babasıdır. Fakih ve sika bir râvidir. Bkz. İclî, s. 473; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 535; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 606.

³⁸¹ Bkz. dipnot, 271.

³⁸² *Vekî' b. Cerrâh b. Melih er-Rüâsî (197/813)*: Künyesi “Ebû Süfyân” olup Kûfelidir. Sika olduğu üzerinde ittifak vardır. Hâfız ve âbid bir râvidir. Bkz. İclî, s. 464; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 581.

³⁸³ İbn Hanbel, IV, 159.

³⁸⁴ Bkz. dipnot, 378.

³⁸⁵ Bkz. dipnot, 379.

³⁸⁶ *Saîd b. Abdilazîz et-Tennûhî (167/783)*: Şamlıdır, sikadır, ancak hayatının son zamanlarında rivâyetleri karıştırdığı için cerh ce ta'dil alimleri onu cerhetmişlerdir. Bkz. İclî, s. 186; İbn Hacer *et-Takrîb*, s. 238.

³⁸⁷ Bkz. dipnot, 337.

³⁸⁸ İbn Hanbel, IV, 160.

³⁸⁹ Bkz. dipnot, 380.

³⁹⁰ Bkz. dipnot, 271.

³⁹¹ Bkz. dipnot, 342.

6-Aynı lafız ve içerikteki bu hadisi³⁹² İbn Mâce değişik bir senetle nakletmektedir:

*Habîb b. Mesleme / Zeyd b. Cârîye + Makhûl³⁹³ + Yezîd b. Yezîd b. Câbir³⁹⁴ + Süfyân³⁹⁵ + Vekî³⁹⁶ + Ali b. Muhammed³⁹⁷ / Ebû Bekr b. Ebî Şeybe³⁹⁸ + İbn Mâce.

7-Aynı hadisi Ebû Dâvûd, lafzındaki: “Beşte birden sonra” ile “üçte bir verirdi” arasına “dörtte bir” ziyâdesiyle yani kısmî lafız değişikliği ile nakletmiştir.³⁹⁹ İlgili hadis, farklı bir sahâbî olan Ziyâd b. Cârîye et-Temîmî yoluyla Habîb b. Mesleme ve Ebû Ümâme yoluyla Ubâde b. Sâmit’den, Makhûl yoluyla Habîb b. Mesleme’den de gelmektedir.⁴⁰⁰ Ebû Davud’un eserinde tespit ettiği bu hadisin versiyonu ise şöyledir:

*Habîb b. Mesleme / İbn Cârîye (Zeyd) + Makhûl + Alâ b. Hâris⁴⁰¹ + Muaviye b. Salih⁴⁰² + Abdurrahman b. Mehdî⁴⁰³ + Abdullah b. Ömer. b. Meysere el-Cüşemî⁴⁰⁴ + Ebû Davud.

8- Zeyd b. Cârîye’ye isnâd edilen bir rivâyet de şöyledir: “Saîd b. Yahyâ b. Saîd el-Emevî, babası yoluyla Osmân b. Hakîm’den, o Hâlid b. Seleme’den, onun da Mûsâ b. Talha’dan rivâyet ettiği hadisinde bize şöyle haber verdi:

“O yani Musâ dedi ki: Zeyd b. Hârice’ye soru (Nebî aleyhisselâm üzerine salât ile ilgili) sordum, o bana dedi ki: Ben (bu konuyu) Resûlullah’a (s) sordum, Resûlullah da bana şöyle cevâp verdi: “Benim üzerime salât getirin (salavât-ı şerife

³⁹² İbn Mâce, Cihâd, 35, II, 951.

³⁹³ Bkz. dipnot, 379.

³⁹⁴ Bkz. dipnot, 380.

³⁹⁵ Bkz. dipnot, 271.

³⁹⁶ Bkz. dipnot, 382.

³⁹⁷ Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Medâinî (225/840): Künyesi “Ebu’l-hasen el-Medâinî” olup hadis ve haberle ilgili eserleri vardır. İbn Adî (365/976), onun hadiste kuvvetli olmadığına, muttasıl rivâyetlerinin az olduğuna dikkat çekmesine rağmen, İbn Maîn (233/847) onun rivâyette sika olduğunun belirtmektedir. Bkz. Zehebî, *el-Mîzân*, III, 153.

³⁹⁸ Bkz. dipnot, 94.

³⁹⁹ Ebû Dâvûd, Cihâd, 158, III, 182.

⁴⁰⁰ İbn Hanbel, IV, 160; Ebû Davûd, Cihâd, 158, III, 171; İbn Mâce, Cihâd, 35, II, 951-952.

⁴⁰¹ Alâ b. Hâris b. Abdilvâris el-Hadramî (136/753): Künyesi “Ebû Vehb ed-Dumaşkî” olup fakih ve sadûk bir râvidir, yani rivâyeti yazılır ve araştırılır. İbn Maîn, onun sika olduğu fakat Kaderiyecilikle itham edildiği görüşündedir. Buhârî ise onun “münkerü’l-hadîs” olduğu ve mecrûh olduğu görüşündedir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 248; Zehebî, *el-Mîzân*, III, 98; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 434.

⁴⁰² Muaviye b. Salih b. Hudayr el-Humusî (158/775): Künyesi, “Ebû Amr “ ve “Ebû Abdurrahman”dır. O, Endülüs kadısı olup Makhul’dan rivayette bulunmuştur. Sika ve sadûk bir râvidir. Bkz. İclî, s. 342; Zehebî, *el-Mîzân*, IV, 135, İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 538.

⁴⁰³ Bkz. dipnot, 337.

⁴⁰⁴ Abdullah /Ubeydüllâh b. Ömer b. Meysere el-Cüşemî / elKavârîrî (235/849): Künyesi “Ebû Saîd el-Basrî” olup Bağdat’a sonradan yerleşmiştir. O, rivâyette sika ve sebt sahibidir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 373.

okuyun), bütün gücünüzle duâ edin ve şunu deyin “Allâhüm! Muhammed (s) ve O’nun âline (âilesine) salât olsun!”⁴⁰⁵ Nesâî’nin eserinde naklettiği bu hadisin senet ricâli şöyledir:

*Zeyd b. Cârîye + Musa b. Talha b. Ubeydullah⁴⁰⁶ + Halid b. Seleme⁴⁰⁷⁺ Osman b. Hakîm⁴⁰⁸ + Yahya b. Saîd b. Ebân⁴⁰⁹⁺ Saîd b. Yahya b. Saîd⁴¹⁰ + Nesâî⁴¹¹

9- Zeyd b. Cârîye yoluyla gelen aynı konuda farklı içerikte olan bir başka hadis de, Ebû Yahya es-Sâcî’nin naklettiği şu hadistir: *Zeyd (b. Cârîye) dedi ki: Ey Allah’ın Rasûlü! Doğrusu biz, sana selâmın nasıl verileceğini öğrendik; fakat biz sana nasıl salât okuyacağız? Bunun üzerine O yani Resûlullah (s) şöyle buyurdu: Bana şöyle diyerek salât okuyunuz: “Allâhümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammedin, kemâ bârekte alâ İbrahim’e ve alâ âl-i İbrahim’e, inneke hamîdü’n mecîdü’n.”*⁴¹² Hâlid b. Seleme’nin rivâyet ettiği bu hadisi, İsrâil, Osman b. Abdillâh b. Mevhib’den, o Musâ b. Talha’dan, o da babasından (Übeydullah’dan) aynı senetle rivâyet etmiştir. Bu hadisin ve senet ricâli kısmen farklı olup şöyledir:

*Zeyd b. Cârîye + Musa b. Talha⁴¹³ + Halid b. Seleme⁴¹⁴ + Osman b. Hakîm⁴¹⁵⁺ Mervân b. Muaviye⁴¹⁶⁺ Ziyâd b. Ubeydullah (el-Müzenî)⁴¹⁷ +

⁴⁰⁵ Nesâî, Sehv, 52, III, 48-49; İbn Hazm, *Esmâü’s-sahâbe*, s. 441 (767).

⁴⁰⁶ *Musa b. Talha b. Ubeydullah (104/722)*: Kureyşî olup künyesi “Ebû İsâ” veya “Ebû Muhammed el-Medenî” dir. Medine’den göçüp kûfe’ye yerleşenlerdendir. Tâbiîndendir ve oldukça sikadır. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 401; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 551.

⁴⁰⁷ *Halid b. Seleme el-Kureşî (132/750)*: Kûfeli olup “Halid b. Seleme el-Fe’fâ” diye meşhurdur. Kendisine Mürcie ve Nâsibîlik isnâd edilmiştir. O, sadûk yani güvenilir yani rivâyeti yazılır ve araştırılır olmakla beraber mürsel haberleri merfû olarak rivâyet ettiği söylenmektedir. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 204; Zehebî, *el-Mizân*, I, 631; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 188.

⁴⁰⁸ *Osman b. Hakîm b. Abbâd el-Ensârî (140/758)*: Medîneli ve Evsli olup sonradan Kûfe’ye yerleşenlerdendir. Künyesi “Ebû Sehl el-Kûfî” dir. Sika olarak bilinmektedir. Bkz. İclî, s. 327; Zehebî, *el-Mizân*, III, 32.

⁴⁰⁹ *Yahya b. Saîd b. Ebân el-Emevî (194/809)*: Künyesi “Ebû Eyyüb el-Kûfî” dir. O, Bağdat’a yerleşenlerden olup “Cemil” diye lakablanır Sika ve sadûk olduğu kabul edilmekle beraber ona garib de denilmektedir. Bkz. İbn Şahin, s. 353; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 590.

⁴¹⁰ *Saîd b. Yahya b. Saîd b. Ebân el-Emevî (249/863)*: Künyesi “Ebû Osman el-Bağdâdî” olup sika olmakla beraber bazen hata yaptığı söylenir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 242.

⁴¹¹ *Nesâî*, Ebû Abdîrrahman Ahmed b.Şuayb (303/915).

⁴¹² İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 541.

⁴¹³ Bkz. dipnot, 406.

⁴¹⁴ Bkz. dipnot, 407.

⁴¹⁵ Bkz. dipnot, 408.

⁴¹⁶ *Mervân b. Muaviye b. Hâris el-Fezârî (193/807)*. Kûfelidir, künyesi “Ebû Abdillâh el-Kûfî” olup Mekke’ye, sonra da Şam’a yerleşmiştir. Hadiste hâfız olup sikalıği üzerinde ittifak vardır. Bkz. İclî, s. 424; Zehebî, *el-Mizân*, IV, 93-94; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 526.

⁴¹⁷ *Ziyâd b. Ubeydullah el-Müzenî (183/799)*: Künyesi “Ebû Muhammed el-Kûfî” olup meğâzî ile ilgili haberlerde sadûk ve sebt olup rivâyetleri yazılır ve araştırılır. İbn İshak’dan başkasından aldığı haberlerde ise “leyyin” olduğu (itibar için alınabileceği) söylenmektedir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 220; *et-Tehzîb*, III, 375.

EbûYahya es-Sâcî⁴¹⁸.

10- Buhârî, Ya'kûb b. Mücemma' b. Zeyd b. Cârîye'nin babası yoluyla dedesi Zeyd b. Cârîye'den şöyle nakletmektedir: O yani Zeyd dedi ki. "Biz, Hayber'den elde ettiğimiz ganîmet hisselerimizi hulle(karşılık) hulle olarak sattık."⁴¹⁹ Daha evvel tespit ettiğimiz üzere aynı hadis, Zeyd'in kardeşi Yezîd b. Mücemma'ın rivâyeti olarak da verilmektedir.⁴²⁰ Buhârî'nin naklettiği bu hadisin senet ricâli ise şöyledir:

* Zeyd b. Cârîye + Mücemma' b. Zeyd ⁴²¹+ Ya'kûb b. Mücemma'⁴²² + Buhârî.⁴²³

Rivâyetleriyle İlgili Değerlendirme:

Zeyd b. Cârîye'ye isnâd edilen rivâyetlerden birinci rivâyet, İslâm'ın cihâd yöntem ve hukûku ile ilgili olup küçük yaştaki çocukların savaşa katılmamasını öngörmektedir. İlgili hadisin senedinde geçen râviler, râvilik vasfını tespit edemediğimiz tâbiünden Osmân b. Übeydillah dışındaki kimseler sika bilinmemektedir. Hadis literatüründe ilgili hadisi lafız ve anlam itibari ile destekleyen sahâbî râvisi farklı şahid hadis de bulunmaktadır. Bu hadis, benzer anlamı içeren fakat değişik bir senedle Berâ b. Âzîb'den gelen, râvilerinde bir problem olmayan, Bedir savaşı ile ilgili olan "Resûlullah(s), Bedir günü ben ve İbn Ömer'i küçük saydı ve bizi geri çevirdi (savaşa katmadı)."⁴²⁴ anlamındaki hadistir.

Sahâbî olan Ebu't-Tufeyl'in, Zeyd b. Cârîye'den naklen daha sonraki kuşağa aktardığı ikinci hadis de, Habeş kralı Necâşî'nin üzerine cenâze namazı kılma konusunu içermektedir. Çalışmamız içinde daha önce incelediğimiz Mücemma' b. Cârîyeden değişik senedlerle gelen hadisler de aynı anlamı içerir ve destekler niteliktedir.⁴²⁵

Zeyd'in rivâyetlerinden 3, 7 ve 10. rivâyetler, değişik bir konu olup, cihâda katılan mücâhidlere cihâddan (savaştan) sonra dağıtılan ganîmet oranı ve ganîmetlerin aralarında satış ve takası ile ilgilidir. Rivâyetlerde de görüldüğü üzere versiyonları farklı, râvileri sikâ ve isnâdı sahîh olan bu hadislerin tamamı anlam itibârı ile birbirlerini destekler mütâbi hadis durumundadırlar. Ancak bu rivâyetlerden dört, altı ve yedinci hadisin

⁴¹⁸ Ebû Yahya es-Sâcî (307/919): Zekeriyâ b. Yahya es-Sâcî, Basralı olup fakih ve sika râvilerden kabul edilmektedir. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 216; Bkz. Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 323.

⁴¹⁹ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, III, 386-387 (1286); İbn Hacer, *el-Isâbe*, I, 562.

⁴²⁰ İbn Hacer, *el-Isâbe*, III, 653.

⁴²¹ Mücemma' b. Zeyd: Muhtemelen o, Hâlid b. Zeyd'in kardeşi olup tâbiündendir.

⁴²² Ya'kub b. Mücemma' b. Yezîd b. Cârîye *el-Ensârî*: Medineli olup dördüncü tabaka râvilerden ve rivâyeti makbûl olanlardandır. Bkz. İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 608.

⁴²³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim (256/870).

⁴²⁴ Buhârî, *es-Sahîh*, Meğâzî, 6 (V, 5); İbn Hanbel, IV, 298; Bkz. Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, 855/1451, *Umdetü'l-kâri şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, I. Baskı, Mısır, 1972, XIV, 72-74.

⁴²⁵ Bkz. s. 36 (Rivâyet 9 ve 10); Ayrıca bkz. İbn Mâce, Cenâiz, 33; İbn Hanbel, IV, 64.

râvilerinden Saîd b Abdilazîz, Ali b. Muhammed ve Alâ b. Hâris zayıf addedilmekle beraber, daha başka sahîh versiyonlu hadislerde de bulunan “savaştan döndükten sonra” ve “beşte birden sonra üçte bir” veya “dörtte bir verirdi.” ifâdeleri amelin mahiyetini değiştirmemekte; belki mücâhidin binitiyile birlikte savaşa katılım ve performansına göre ganîmetin kemmiyetinin artacağını işâret etmektedir. Bu rivâyetlerden dokuzuncu rivâyet, mücâhide verilen ve onun hakkı olan ganîmet malının kendi tasarrufunda olduğunu; ancak aynı tür ve denk değerdeki diğer ganîmetlerle alış veriş yapabileceğini işâret etmektedir.

Söz konusu rivâyetlerden sekizinci rivâyet de bize, Hz. Peygamber’in ashâbına hem tahıyyâtın sonundaki hem de karşılaştıklarında verdikleri selâmı öğrettiğini; onların da Resûlullah’a (s) selâm verdiklerini bildirmekte; ancak O’nun üzerine salât okumanın farklı ve özel içerikli lafızlar olduğunu bildirmektedir. Her ne kadar hadisin bu versiyonunda Hâlid b. Seleme mecrûh bir râvi ise de, Hz. Peygamber’in ümmetine önerdiği bu ve benzeri metinler, hadis eserleri başta olmak üzere diğer İslâmî eserlerde çeşitli kitaplar (Enbiyâ, Salât, İkâmet, Sehv vb.) ve babalarda yer almaktadır. Söz konusu bu türden rivâyetler, bahse konu olan Zeyd b. Cârîye’den başka değişik sahâbilerden de sahîh senedlerle gelmekte; aynı anlamı içermekte ve hadisin temâsını destekleyen mütâbî ve şâhid rivâyetler olmaktadır.⁴²⁶

Allah’a nisbetle rahmet, meleklerle nisbetle Hz. Peygamber’in şânını yüceltmek, mü’minlere nisbetle duâ olan salât, hayatta iken mü’minler tarafından saygı ve ta’zîm gören Hz. Peygamber’in vefâtından sonra da kemâl-i hürmet ve ta’zîm ile anılmasının gerekliliğini ifâde etmekte; bu gereklilik mü’minlere Kur’ân’da şöyle bildirilmektedir: “Allah ve melekleri Peygamber’e çok salât ederler (Onun şerefini gözetmeye, şânını yüceltmeye özen görürler). Ey mü’minler! Siz de Ona salât ve selâm edin ve tam bir teslimiyetle selâm verin.”⁴²⁷

Sonuç:

Kur’ân-ı Kerîm’den sonra İslâm dininin ikinci kaynağı konumunda ve öneminde olduğu için tarih boyunca Müslümanlar, hadislerin nesilden nesile aktarılmasına çok önem vermişlerdir. Şüphesiz bu aktarımda en önemli fonksiyon sahâbe nesline aittir. Onların bu konuda gösterdikleri çaba ve gayretleri her türlü takdirin üstündedir. Bu durum, onların Allah ve Resûlüne olan sevgi ve bağlılıklarının bir sonucudur. Konuyla ilgili olarak

⁴²⁶ Buhârî, *Sahîh*, Enbiyâ, 10, IV, 118; Da’vât, 32-33, VII, 156-157; Müslim, Salât, 65, 66-69, I, 305, 306; Ebû Davûd, Salât, 183, I, 599-600; Nesâî, Sehv, 49, 50-54, II, 45- 49; İbn Mâce, İkâmet, 25, I, 292- 294; İbn Dârimî, Salât, 85, I, 309, 310; İbn Hanbel, IV, 118, 119, 224; V, 274, 353; ayrıca bkz. Aliyyü’l-Mütteki, *Kenz*, I, 495-496 (2183, 2187); II, 274, 275, 279 (3993, 3994, 4006); VII, 484 (19891).

⁴²⁷ Ahzâb, 33/56

sözlerinin duyulması ve yayılması konusunda Hz. Peygamber, “ *Allah onların yüzünü ağartsin!*”⁴²⁸ şeklinde duâ ederek sünnet eğitimine dikkat çekmiş; sahâbeyi hadislerin tebliğine teşvik etmiştir. Bu tebliği üstlenen ve sünnet bilincine eren sahâbe ve tâbiîn nesilleri “*Hadisler dindir; dininiz kimden aldığınıza dikkat ediniz.*”⁴²⁹ ve “*Ancak kendisine güvenilen kimseden ilim alınız*”⁴³⁰ ilkesel söylemlerini çalışmalarına prensip edinmişlerdir. Hadis öğretisi ile uğraşan ilk muhaddisler ise, sünneti eksiksiz ve doğru akatarbilmek için ilk nesil sahâbeden itibâren hadisleri yazmanın yanında, ikinci hicrî asırdan itibâren isnâd sistemini kullanmışlardır. Bu sistemi bir hadis disiplini haline getirerek mükemmel esaslara ve kriterlere bağlamışlardır. Bu doğrultuda onlar, sünnetin rivâyetleşmiş şekli olan hadisleri nesilden nesle aktarmayı dinî bir görev kabul etmişlerdir.

Aynı doğrultuda biz de, muhaddislerin bilimsel hassâsiyetlerini örnek alarak kendilerine nifâk isnâd edilen sahâbîleri ve onların rivâyetlerini inceledik. Daha önce kendilerine nifâk isnâd edilen sahâbîlerin tespitiyle ilgili bir takım çalışmalar olmasına rağmen, onların rivâyetlerini tespit eden ve râvi olarak onları değerlendiren müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Böyle bir çalışmanın gerekliliğine inanarak yaptığımız araştırma sonucunda, bir şekilde ve bir nedenle, daha Hz. Peygamber hayatta iken kendilerine nifâk isnâd edilen sahâbîlerden ancak onbir (11) kişinin rivâyeti olduğunu gördük. Kuşkusuz nifâkla şâibelenmiş olan bu sahâbîlerin rivâyetleri ile ilgili böyle bir çalışma ne bir ilk, ne de son çalışma olacaktır. Biz, İslâm Dini’nin Kur’ân’dan sonra en temel ikinci kaynağı konumunda olan hadisler ve onların nakilcileri olan sahâbe ile ilgili bilimsel ve objektif çalışmalara hep ihtiyaç olduğuna inanıyoruz. Ancak bu çalışmalarla İslâm geleneğinde genel kabûl gören “*Sahâbenin tamamı âdildir.*” tezi daha sağlıklı bir şekilde anlaşılacaktır.

Yaptığımız bu çalışmada: Kendilerine nifâk isnâd edilen sahâbîlerin kimlik ve kişiliklerini inceledik. Onlara niçin ve ne sebeple nifâk isnâd edildiğini ve onların bir çoğunun daha sonra tevbe ederek hallerini güzelleştirdiklerini gördük. Onlara ait rivâyetlerin bulunup-bulunmadığını araştırdık ve rivâyeti olanların rivâyetlerini tahrîc ve tespit ettik. Rivâyet senetlerindeki râvilerin sika olup-olmadıklarını ortaya koyduk. Sonuçta; nifâkla müttehem olan bu sahâbîlere ait rivâyetlerin, zannedilenden daha çok sayıda olduğunu (senedlerine göre 59, metinlerine göre 27 adet), rivâyetlerinin meşhur hadis kaynaklarında yer aldığını gördük. Onların rivâyetlerinden klasik hadis kaynakları dışında olanları (Târih, Tefsîr, Ricâl,

⁴²⁸ Ebû Davût, İlim, 10, IV, 68, 69; Tirmizî, İlim, 7, V, 34; İbn Mâce, Mukaddime, 18, I, 84-85; Dârimî, Mukaddime, 24, I, 74-75; İbn Hanbel, IV, 80, 82.

⁴²⁹ Dârimî, Mukaddime, 38, I, 114.

⁴³⁰ Tirmizî, İlel, 51, V, 740; Dârimî, Mukaddime, 38 (112-114); Hatib, *el-Kifâye*, 196-197; Suyûtî, *Tedrib*, I, 300.

Menâkıb vb. eserlerdeki rivâyetlerin) râvilerinden 24 kişinin zayıf veya metrûk olduklarını tespit ettik. Ayrıca onların rivâyetlerinden çoğunun mütâbi veya şâhid rivâyetlerle onaylandığını, anlamları itibariyle de İslâm'ın genel ilkelerine ve gâyesine ters düşmediğini gördük.

Sahâbe neslinin bir grubunu kapsayan bu çalışmamız, rivâyetlerin değerlendirilmesi hususunda bizim için önemli bir bakış açısı sağlamıştır. Yaptığımız bu çalışmanın benzer çalışmalara bir örnek ve başlangıç teşkil etmesini, daha müttekâmil araştırmalara vesile olmasını ümit ediyoruz.

Genel Değerlendirme Tablosu

Sahabî Râvinin İsmi	Rivayet Sayısı Konu/ Sened	Rivayetin geçtiği yerler		Rivayetin Konusu		
		Kütüb-i Sitte	Diğer Kaynaklar	İman (fiten vb.)	İbâdet	Muâmelât ve Ahlâk
(1)-Ced b. Kays	1/2	----	-Mu'cem -Siret-Tarih -Ricâl -Tefsîr	---	----	Ahlâk (3)
(2)-Dahhâk b. Halîfe	2/3	-----	-Sünen -Tefsîr	---	---	-İlim (1) -Muâmelât (hukûk-1)
(3)-Ebû Habîbe b. Ez'ar	1/1	-----	Müsned	---	---	Ahlâk (1)
(4)-Hâris b. Süveyd	5/7	-Müslim -Tirmizî	-Müsned -Musannef	-İmân -Tevbe -Ümit	---	Ahlâk ve Muâmelât
(5)-Hufâf b. İmâ b. Rahsa	3/8	-Müslim	-Müsned -Sünen	-----	İbâdet	-----
(6)-Kays b. Amr	1/8	-Ebî Dâvûd -Tirmizî -İbn Mâce	-Sünen -Müsned -Mu'cem -Musannef	----	İbâdet	-----
(7)-Mücemma b. Cârîye	3/10	-Ebî Dâvûd -Tirmizî -İbn Mâce	-Müsned -Musannef	Fiten	İbâdet	-Muâmelât (meğâzî-cihâd)
(8)-Sa'd b. Zûrâra	2/2	-----	-Tabakât -Ricâl -Derleme	-----	İbâdet-Dua	-----
(9)-Tu'me b. Übeyrik	1/1	----	Ricâl	-----	Fezâil	-----
(10)-Yezid b. Cârîye	4/5	-----	-Müsned -Sünen -Zevâid -Mu'cem -Ricâl	İmân	-----	Muâmelât (cihâd,köle, ganîmet vb.) ve Ahlâk
(11)-Zeyd b. Cârîye	5/10	-Ebû Dâvûd -Nesâî -İbn Mâce	-Müsned -Tarih -Ricâl	---	İbâdet	Muâmelât ve Ahlâk

Not: Çalışmamızda: Sahabî râvi ve eser müellifi dışında tekrarsız 140 civarında râviye erişilmiş; bunlardan 22 kişinin zayıf râviler olduğu; toplam 11 sahabiden sened (râvi) farkına göre 57; konu (metin) farkına göre 28 farklı rivayet tespit edilmiştir.

Bibliyografya

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlî'l-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdîs-i alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Kâhire, Dârü't-türâs, ts.
- Âmidî, Ebu'l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî usûlü'l-ahkâm*, I-IV, Beyrût, 1982.
- Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, I. Basım, Mısır, 1972.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Muhammed Hamîdullah, I-XX, Mısır, 1959; thk. Mahmûd el-Firdevs el-Azm, I-XXV, Dımaşk, 1998.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I-XIV, I. Basım, Kâhire, Dârü'l-va'yi, 1991.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Mecmûati't-tefâsîr), I-VI, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1979.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsîr Târîhi*, I-II, İstanbul, Bilmen Yay., 1973.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- -----*et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed Ezher, I-XI, Beyrût, Dârü'l-fikr, 1986.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârekutnî*, I-IV, Beyrût, Dâr-ü ihyâi't-türâsî'l-arabî, 1993.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Deylemî, Şireveyh b. Şehredâr, *Kitâbü'l-firdevsi'l-ahbâr*, I-V, Beyrût, 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, I-V, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Adil b. Yûsuf el-Azâzî, I-VII, Riyâd, Dârü'l-vatan, 1998.
- Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Ya'kût b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Beyrût, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr b. Ali, *Kitâbü'l-kifâyeti fî ilmi'r-rivâyeti*, I, Beyrût, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyyeti, 1988.
- Heysemî, Nureddîn Ali b. ebî Bekir, *Mu'cemü'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, I-X, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyyeti, Beyrût, 1988.
- Iclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *Târîhu's-sikât*, I, I. Basım, Beyrût, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyyeti, 1984.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, Kâhire, Nehdat-ü Mısır, ts.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Muhtasar-u târih-i Dımaşk*, ihts. İbn

Manzûr, I-XXIX, Dımaşk, 1984.

- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-ferec Abdürrahmân b. Ali, *Telkîh-u fûhûm-i ehli'l-eser fi uyûni't-târîh-i ve's-siyer*, thk. Ali Hasan, Kâhire, Mektebetü'l-âdâb, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, I-VIII, Beyrût, 198
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târîh*, I-XII, Beyrûti 1982.
- ----- *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, I-V, Beyrût, ts.
- İbn Habîb, Muhammed b. Habîb, *Kitâbü'l-muhabber*, I, Beyrût, ts.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-Isâbe fi temyîzi's-sahâbe*, I-IV, Beyrût, Dâr-u ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1328/1910.
- ----- *Tehzîbü't-tehzîb*, I-XII, Beyrût, 1958.
- ----- *Takrîbü't-tehzîb*, I, I. Basım, Haleb, Dârü'r-reşid, 1986.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Müsned-ü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Esmâü's-sahâbeti'r-rivât*, thk. Seyyid Kürdî Hasan, I, Beyrût, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyyeti, 1992.
- İbn Hemmâm, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, I-XII, Karachi, el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Sikât-ü İbn Hibbân*, I-IX, I. Basım, Beyrût, Müessesetü'l-kütübî's-sakâfiyye, 1408/1988.
- ----- *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muaddisîn ve'd-duafâi ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid, I-III, I. Basım, Haleb, Dârü'l-Va'yi, 1397/1980.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, I-IV, Kâhire, Dârü'r-reyyân, 1987.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, I-IV, Beyrût, Dârü'l-ma'rifeti, 1969
- ----- *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XIV, I. Basım, Kâhire, 1988.
- ----- *el-Bâisü'l-hasîs*, I, Beyrût, 1408/1987.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünen-ü İbn Mâce*, I-II, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-X, Beyrût, 1985.
- İbn Şalah, Ebû Amr Osmân b. es-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, I, Kâhire, 1931.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed, *Târîh-u esmâi's-sikât*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acı, I, I. Basım, Beyrût, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1986.
- Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn an esmâi'l-kütübî ve'l-fünûn*, I-II, İstanbul, 1941.

- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü*, trc. Yusuf Özbek, I, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li-ehkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, Beyrût, 1952.
- Kutub, Seyyid, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, I-VI, Kâhire, Dârü'r-reyyân li't-türâs, 1987.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, I-II, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu'l-Müslim*, I-III, İstanbul Çağrı Yayınları, 1981.
- el-Müttekî el-Hindî, Alâüddîn Ali b. Abdilmelik, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, I-XVI, Beyrût, Müessesetü'r-risâle, 1993.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Sehâvî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdîrrahmân, *Fethu'l-müğîs bi şerh-i elfiyeti'l-hadîs li'l-Irâkî*, I-IV, Beyrût, 1992.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr, *Tedrîbü'r-râvî fî şerh-i takrîbi'n-Nevevî*, thk. Abdülvahhâb Abdüllatif, I-II, Beyrût, 1979.
- Tabarânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi abdülmecîd es-Silefî, I, XIX, II. Basım, Beyrût, Dâr-u ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1983.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammede b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-XXX, II. Basım, Beyrût, Dârü'l-ma'rife, 1972.
- Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Îsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbü'l-meğâzî*, thk. Marsden Jones, I-III, Beyrût, 1985.
- Yıldız, Abdullah, *Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları Münâfiklar*, I, İstanbul, İz Yayıncılık, 2000.
- -----*Rivâyetleri Açısından Bazı Sahâbîlerin Tartışılabilirliği*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11, 6: 1-49, Temmuz-Aralık, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I-IV, Dârü'l-fikir, Beyrût, 1963.
- ----- *Siyer-ü a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, Beyrût, 1994.
- ----- *el-Iber fî haber-i men ğaber*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Sâid Besyûnî Züğlûl, I-IV, Beyrut, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, ts.